

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SAİD NURSİ VE ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN
ÂHİRET ANLAYIŞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Engin YILMAZ

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri Enstitü

Enstitü Bilim Dalı : Kalam

Tez Danışmanı: Doç Dr. Ramazan BİÇER

EKİM 2010

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SAİD NURSİ VE ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN
ÂHİRET ANLAYIŞI

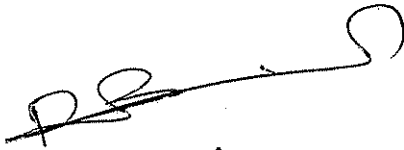
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Engin YILMAZ

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı : Kelam

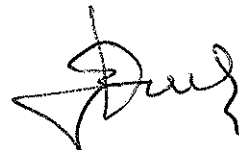
Bu tez 12/10/2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ramazan BİCER

Jüri Başkanı

- Kabul
 Ret
 Düzeltme

Doç. Dr. Mustafa AKÇAY

Jüri Üyesi

- Kabul
 Ret
 Düzeltme

Doç. Dr. Atilla AR KAN

Jüri Üyesi

- Kabul
 Ret
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Engin YILMAZ

06.10.2010

ÖNSÖZ

Yüce Allah'ın, bir hidâyet rehberi olarak insanlara gönderdiği Kur'ân'ı Kerim'de çok çeşitli ve farklı konulara yer verilmiştir. Ancak, Kur'ân'ı Kerim'in devamlı olarak üzerinde durduğu, asıl maksat olarak belirlediği bir takım konular da vardır ki, bunların başında da tevhid ve âhiret gelir.

Kur'ân'ı Kerim'de her fırsatta konular ele alınmış, etraflı bir şekilde önemle üzerinde durulmuştur. Diğer konular ise, bu asıl maksatlara yardım etmeleri gayesiyle dolaylı olarak zikrolunmuştur.

Dünya hayatının bütün mahlûkât itibariyle sona ererek âhiret hayatının cennet veya cehennem ile sonuçlanmasına kadar olan bölümünü kapsayan bu konuda dönemlerinde ve günümüzde görüşleri her zaman merak edilen iki müellifimizi kendimize araştırma mevzuu olarak seçmemizin sebebi onların bu mevzudaki görüşlerini karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymaktır.

Çalışma esnasında görüşlerine başvurup, düzeltme ve değerlendirmelerinden istifade ettiğim, tezin her safhasında yönlendirici ve teşvik edici düşünce ve tavsiyelerini esirgemeyen muhterem hocam Doç. Dr. Ramazan Biçer'e teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca bu çalışma ve bütün eğitim hayatım boyunca fikir ve katkılarından istifade ettiğim diğer bütün hocalarıma ve yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Engin YILMAZ

06.10. 2010

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ:	1
BÖLÜM 1: ÂHİRET KAVRAMI VE ÂHİRET HAYATININ SAFHALARI	3
1.1. Âhîret Kavramı	3
1.2. Âhîretle İlgili Diğer Kavramlar.....	3
1.3. Âhîretin Varlığı ve Gerekliliği	4
1.3.1. Dünyada Yapılan Kulluğun Anlamı Açısından Gerekliliği	5
1.3.2. Ceza ve Mükâfatın Gerçekleşmesi Açısından Gerekliliği	6
1.3.3. Âlemde Tesâdüf Olmaması Açısından Gerekliliği	7
1.3.4. Allah'ın Bazı İsim ve Sıfatları Açısından Gerekliliği.....	8
1.4. Kelâm Geleneğinde Âhîretin Hayatının Keyfiyeti	10
1.4.1. Cismani veya Ruhî Olması	10
1.4.2. Ebedi Oluşu.....	12
1.5. Âhîret Hayatının Safhaları	14
1.5.1. Kabir	14
1.5.2. Kıyamet	21
1.5.3. Ba's ve Haşır	27
1.5.4. Hesap ve Mizan.....	33
1.5.5. Sırat ve Havz.....	37
1.5.6. Cennet ve Cehennem.....	39
BÖLÜM 2: SAİD NURSİ VE ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN ÂHİRET	
ANLAYIŞI	45
2.1. Bediüzzaman Said Nursi	45
2.1.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği	45
2.1.2. Bediüzzaman'a Göre Âhîret Hayatının Varlığı ve Gerekliliği.....	49
2.1.2.1. Kâinattaki Nizam ve Hikmetin Âhîretin Varlığının Delil Oluşu	51
2.1.2.2. Kâinattaki Değişimin Âhîreti Gerektirmesi.....	51

2.1.2.3. İnsandaki Adâlet Duygusunun Âhireti Gerektirmesi	52
2.1.2.4. Allah'ın Esmâ ve Sıfatlarının Âhireti Gerektirmesi	52
2.1.2.5. Peygamberlerin İcmâsı Âhiretin Varlığını Gerektirmesi	52
2.1.3. Bediüzzaman'a Göre Âhiret Hayatının Keyfiyeti	53
2.1.4. Bediüzzaman'a Göre Âhiret Hayatının Safhaları	55
2.2. Elmalı Hamdi Yazır	69
2.2.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği Eserleri	69
2.2.2. Elmalı Hamdi Yazır'a Göre Âhiret Hayatının Varlığı ve Gerekliliği	71
2.2.3. Elmalı Hamdi Yazır'a Göre Âhiret Hayatının Keyfiyeti.....	74
2.2.4. Elmalı Hamdi Yazır'a Göre Âhiret Hayatının Safhaları	75
BÖLÜM 3: BEDIÜZZAMAN İLE ELMALI HAMDİ YAZIR'IN ÂHİRET	
ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI	89
SONUÇ93
KAYNAKÇA.....	.95
ÖZGEÇMİŞ	100

KISALTMALAR

- a.s.** :aleyhis-selam
AÜİF. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b. :Bin (İbn)
çev. :Çeviren
dğr. :Diğer
DİA. :Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.İ.B. :Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed. :Edisyon
Er-Vak. :Erzurum Kalkınma Vakfı
haz. :Hazırlayan
Hız. :Hazreti
m. :Miladî
md. :Maddesi
MEB. :Milli Eğitim Bakanlığı
r.a. :Radiyallâhü Anh
s.a.s. :Sallallâhu aleyhi ve selem
sad. :Sadeleştiren
T.D.K. :Türk Dil Kurumu
T.D.V. :Türkiye Diyanet Vakfı
thk. :Tahkik, tahkik eden
trc. :Tercüme
ts. :Tarihsiz
tsh. :Tashih
vb. :Ve benzeri
yay. :Yayıncılık, yayınevi, yayınları

Tezin Başlığı: Said Nursi ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın Âhîret Anlayışı	
Tezin Yazarı: Engin YILMAZ	Danışman: Doç.Dr. Ramazan BİÇER
Kabul Tarihi: 12.10.2010	Sayfa Sayısı: v (ön kısım)+100 (tez)
Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimdalı: KELÂM
<p>Araştırmacı ve sorgulayıcı bir varlık olarak insan, Âhîret ve merhaleleri hakkında her zaman merak içerisinde olmuştur. Bu tezimizde, halkın sürekli gündeminde olan âhîret ve safhaları konusunu Bediüzzaman ve Elmalı Hamdi Yazır'ın fikirleri çerçevesinde ele aldık. Duruma kelâmî bir açıdan bakıp, insanın ölümünden sonraki hayat safhasını ortaya koymaya çalıştık. Konu hakkındaki görüşlerin daha iyi anlaşılması için müelliflerin ortaya koydukları tasvirleri genişçe vermeye çalıştık.</p> <p>“Said Nursi ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın Âhîret Anlayışı” adlı araştırmamız bir giriş üç bölüm ve sonuçtan müteşekkildir. Giriş bölümümüzde araştırmamızın konusu, önemi, amacı ve metodu hakkında bilgi verdik. Birinci bölümde Âhîret kavramını, sözlük ve terim manalarıyla ve âhîret safhalarını, ilgili eserleri de tarayarak ele almaya çalıştık. İkinci bölümde ise Bediüzzaman Said Nursi ve Elmalı Hamdi Yazır'ın Âhîret hakkındaki görüşlerini kelâmî bir açıdan sunduk. Üçüncü bölümde ise bu iki müellifimizin görüşlerini karşılaştırmalı bir şekilde verdik.</p> <p>Sonuç bölümünde ise müelliflerimizin konular hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesini yaptık.</p>	
Anahtar Kelimeler: Kelâm, Âhîret, Bediüzzaman, Elmalı Hamdi Yazır.	

Title of the Thesis: Said Nursi and Elmalılı Hamdi Yazır'ın Understanding of Arterworld	
Author: Engin YILMAZ	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ramazan BİÇER
Date: 06.10.2010	Nu. of pages: v (pre text) + 100(main body)
Department: Basic Islam Sciences	Subfield: Islamic Theology
<p>Human, as a researcher and questioning creature, has always been utterly curious about Afterlife and its phases. In this thesis, the subject of Afterlife and its phases, which is always in people's agenda, is studied within the ideas of Bediüzzaman and Elmalılı Hamdi Yazır. By considering the subject with respect to Islamic theology, the life of the human beings after death is dealt with at length. Additionally, various descriptions of the writers are emphasized in a detailed way in order to make the ideas about the subject clear.</p> <p>This research Said Nursi and Elmalılı Hamdi Yazır'ın Understanding of Arterworld consists of one introduction, three development and one conclusion parts. In the introduction part, information about the subject, importance and method of the research is provided. In the first development part, the concept of Afterlife, along with its dictionary and terminology meaning, and the phases of Afterlife are covered by scanning through the relevant works. In the second development part, thoughts of Bediüzzaman Said Nursi and Elmalılı Hamdi Yazır about the Afterlife are presented in terms of Islamic theology. Finally, in the third development part, the ideas of those two writers are discussed in a comparative manner.</p> <p>In the conclusion part, the ideas of the writers about the subject are evaluated.</p>	
Keywords: Theology, Afterworld, Bediüzzaman, Elmalı Hamdi Yazır.	

GİRİŞ

Ölüm, var olduğu bütün zaman ve mekân dilimlerinde insanın karşılaştığı, üzüldüğü, şaşırıldığı, önünde en fazla acze düştüğü bir olgudur. Aynı zamanda bu yönlerinden dolayı insanın kendisini düşünmeye sevkeden bir gerçektir. Bu sebeple bulunduğu konuma bağlı olmaksızın insanoğlu ölüm gerçeğinden yola çıkarak dünyasını anlamlandırmakta, hatta hayat felsefesini ölüm düşüncesi üzerine bina etmektedir.

Kelâm disiplininin önem verdiği üç temel inanç esasından birisi olan âhiret konusu, ölüm denen olgunun devamı olup dinî inançlarla olduğu kadar felsefi düşünce ve bilimsel olarak nitelendirilen parapsikolojik verilerle de bağlantılıdır. Bu yönleri dolayısıyla âhiret her zaman güncelliğini korumakta ve metafizik alanla ilgili en çok tartışılan konulardan birisi olmaktadır.

1. Araştırmanın Konusu

İnsanın var oluşunu ilgilendirmesi hasebiyle önemli olan âhiret inancı üzerine yapılan tartışmalar asırlardır devam etmektedir. Bu tartışmalar hem din hem de sosyal alanda yapılmıştır. Bu sebeple imkânı ve gerekliliği açısından âhiret konusunun dinî temelleri ve Osmanlının son Türkiye'mizin ilk dönemlerinde anlaşılması babında geçirdiği süreçleri bir tez konusu olarak çalışılması büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle bu kadar önem arz eden bir konuya kelâm ilmî çerçevesinde iki önemli âlimimizin bakış açıları bu çalışmada konu olarak ele alınmıştır.

2. Araştırmanın Önemi

Âhiretin varlığı ve merhaleleri ile ilgili tartışmalar her devirde yapılmıştır. Her dönemde âhiretin algılanış biçimi aynı olmamıştır. Âhiret konusundaki farklı görüşlerin ortaya çıkmasının nedeni de, yine âyet ve hadislerin algılanış biçiminden kaynaklanmaktadır. İnsanların âhiret hayatının merhalelerini algılama biçimleri, dünya hayatındaki yaşamlarında etkilediği bilinen bir gerçektir.

Ayrıca konu üzerinde, Kelâm Anabilim dalında yapılmış müstakil bir çalışmaya rastlayamadık. Oysaki âhiret hakkındaki son dönem kelâm âlimlerinin görüşlerini yansıtması bakımından bu konu önem arz etmektedir.

3. Araştırmanın Amacı

İnsan merak eden bir varlıktır. Bu nedenle insan ölümünden sonra gelişecek olaylara ilgi duyar ve onları anlamaya çalışır. İnsan öncelikle kendi başına gelecekleri mutlaka bir nedene binaen gerçekleştiğini görünce, bu mükemmel âlemi yaratan yaratıcının, yaratma eylemini de düşünmeye başlar. Allah'ın her türlü varlığı yaratmasının bir nedeni var mı düşüncesi sürekli bir soru ve sorun olarak insanoğlunun karşısına çıkar. Bu düşünce, sadece Kelâmcılar için değil, birçok filozof, ilim adamı ve ilâhiyatçılar için de temel bir problemdir.

Tezimizde, merak edilen ve Ehl-i Sünnet kelâm ekolleri arasında da tartışma konusu olan âhiret merhaleleriyle ilgili son dönem kelâm âlimlerimizin fikir ve görüşlerini ortaya koyarak merak konusu olan âhiret merhaleleri hususunda insanların düşünce dünyalarında oluşturdukları yanlış anlamayı gidermeyi amaçladık.

4. Araştırmanın Metodu

Çalışmamızda temel kaynaklarımız olan Kur'ân ve hadis'in yanında İslam âlimlerinin görüşlerinden âzâmi ölçüde faydalandık. Âhiret hayatını, kıyametin kopması, hesabın görülmesi ve hesap sonrası ebedî hayatın başlaması şeklinde üç merhalede ele aldık. Bununla beraber bütün bu hususların çok kapsamlı olması ve bir tez için çok uzun olacak olması nedeniyle çalışmamızı sınırlandırma ihtiyacı hissettik bu nedenle âhiret ve hallerini kavramsal çerçevede Kur'âni perspektiften incelemeye çalıştık. Bunun yanında kıyamet, ba's ve haşr hadiselerini de yine Kur'ân âyetleri ve hadisler bağlamında ele alıp değerlendirmeye çalıştık.

Metot olarak, konuya ilişkin yeni bir çözüm önerisi sunup müteakip sayfalarda değerlendirme ve savunma yapılması yerine, âhiretin imkân ve gerekliliğine ilişkin müelliflerimizin ortaya koymuş oldukları görüşlerin ve delillerin tahlili yapılmıştır.

BÖLÜM 1:AHİRET KAVRAMI VE ÂHİRET HAYATININ SAFHALARI

1.1. Âhîret Kavramı

Âhîret lafzı ‘ahr’ kökünden ism-i fail olan ‘âhr’ kelimesinin müennesidir. ‘Evvel’ in karşıtı bir sıfat olan bu kelime, ‘son, sonra gelen’ anlamına gelmekte olup çoğulu ‘evâhir’dir (İbn Manzur, 1990, IV, 14).

Âhîret, kelimesi aynı zamanda âhir kelimesinin müennesi olup, Kur’ân’da “öbür dünya” manasında kullanılmıştır. Müfessirlere göre, tam şekli “al-Dâru’l-âhira” yani “son ikamet mahalli” olup, bu dünyaya mukabil olarak kullanılır (Heyet, 1950, 257).

Âhîret, kelimesi Kur’ân’da 110 yerde geçer. Bunun yirmi altısında müzekker ve “el-yevm” kelimesine sıfat şeklinde “el-yevmü’l-âhir” olarak, dokuzunda “dâr” ile sıfat veya isim tamlaması halinde “ed-dâru’l-âhire”, birinde “en-neş’etü’l-âhire” tarzında, elli yerde de dünya ile mukabele edilmiş olarak zikredilir. “El-Âhirenin”, yalın olarak kullanıldığı yerlerde de “ed-dâru’l-âhire” tamlaması manasında olduğu kabul edilir (Topaloğlu, 1988, I, 543).

Âhîret terimi ölüm veya kıyametten sonraki ebedî hayat, öte dünya, ukbâ, dâr-ı beka gibi anlamlar için de kullanılır (Doğan, 1987, 17). Öbür dünya, öteki dünya (Develioğlu, 1962, 20), İnsanın öldükten sonra dirilip sonsuza dek kalacağı ve Tanrı’ya hesap vereceği yer, yine sözlüklerde âhîret kelimesi için kullanılan manalardandır(TDK, 2005, I, 42). Bunlardan başka “Âhira” kelimesi sonuncu, nihaî, son, nihâyet, sonuç manalarına da gelmektedir (Mutçalı, 1995, 8).

1.2. Âhîretle İlgili Diğer Kavramlar

Kur’ân’da âhîret terimi yüzden fazla başka terimle ifade edilmektedir. Bunlardan bir kaç ve kullanıldıkları âyetler şunlardır; Kur’ân’da, âhîret gününde, müminlerin Allah’a kavuşacakları için “kavuşma günü” günü manasında “yevmü’t-telâk” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade Kur’ân’da “Dereceleri yükselten, Arş’in sahibi Allah, kavuşma günüyle korkutmak için kullarından dilediğine iradesiyle ilgili vahyi indirir”(el-Mü’min, 40/ 15). Bütün yaratıklar o günde bir araya geleceği için “toplanma günü”, manasında “yevmü’l-cem”, ifadesi de âyeti kerime de; “Mahşer vaktinde sizi

toplayacağı gün, işte o zarar günüdür. (Ancak) kim Allah’a inanır ve yararlı iş yaparsa, Allah onun kötülüklerini örter, onu (ve benzerlerini), içinde ebedî kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. İşte büyük kurtuluş budur” şeklinde kullanılmıştır (et-Tağabün, 64/ 9).

Bu ifadelerden başka âhiret kelimesi “diriliş günü” manasında “yevmü’l-ba’s”terimi ile dile getirilirken bu terimde Kur’ân’da; “Kendilerine ilim ve iman verilenler şöyle derler: Andolsun ki siz, Allah’ın yazısında (hükmedildiği gibi) yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bugün yeniden dirilme günüdür; fakat siz onu tanıımıyordunuz.”(er-Rum, 30/ 56), ifadesiyle yer bulur. Kelime, “ceza ve mükâfat günü” manasında “yevmü'd-dîn”, terimiyle de Kur’ân’da şu şekilde dile getirilir;“Ceza gününün mâlikidir(el-Fatiha, 1/ 4). Âhiret, “hesap günü” manasında “yevmü'l-hisâb”,“ebedilik günü” manasında “yevmü'l-hulûd”, “kıyamet günü” manasında da “yevmü’l-kıyâme”, terimleriyle de ifade edilmiştir.

Âhiret kelimesi bunlardan başka daha birçok terimle Kur’ân’da karşılık bulur. Bunlardan bazıları şunlardır; yevmül-muhasebe (muhasebe günü), yevmül-müsaele (sual günü), yevmül-müsabaka (müsabaka günü), yevmül-münakaşa (münakaşa günü), yevmül-münafese (mücadele-i nefis günü), yevmül-zelzele (zelzele günü), yevmül demdeme (azabın devam ettiği gün), sahha (bağrışma günü), gibi birçok değişik terimle âhiret ifade edilmiştir.

1.3. Âhiretin Varlığı ve Gerekliliği

Kur’ân’da âhiretin varlığı ve onun halleri hakkında birçok bilgi verilmektedir. Âhiretin varlığını ve bazı temel özelliklerini kısaca üslubu ile takdim eden âyet şöyledir; ‘İbrahim “Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun, bana göster!” deyince, rabbi “Yoksa inanmıyor musun?” demişti. O “Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye” cevabını verdi. Rabbi “Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra parçalayıp her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir.” buyurdu (el-Bakara 2/ 260).

Kur’ân’ın bu âyetinde de geçtiği gibi, Peygamberler için ortaya konan bu ve benzeri olaylar, birer mucizedir. Burada önemli olan husus, Allah’ın bütün canlıları özellikle

insanı mutlaka diriltip hesaba çekeceğine kesinlikle iman etmek gerektiğidir (Turgay, 2005, 52).

Yüce Allah'ın Peygamberler göndererek insanları sorumlu tutması, bu sorumluluğun sevap ve cezasının görüleceği, ebedi bir hayatın yaratılmasının gerekliliği fikri, âhiretin varlığını ispat eden akli delillerdendir. Âhiretin varlığını akli yönden ispat eden başka bir delilde insandaki ilahi adâletin mutlaka gerçekleşeceğine dair olan inançtır (Kılavuz, 2006, 334).

Âhiretin varlığıyla ilgili delilleri şu şekilde tasnif edip inceleyebiliriz.

1.3.1. Dünyada Yapılan Kulluğun Anlamı Açısından Gerekliliği

Karşılığını alamayacağı bir işin peşine düşmek, insan psikolojisine ters bir davranıştır. İnsan, yaptığı işi, sonucunun iyi veya kötü olduğunu önceden tahmin ederek işe başlar. Bu bağlamda Mâtürîdî şunları belirtmiştir: ‘İnsan türü öyle bir yaratılışa sahip kılınmıştır ki sonucunun yararı umulmayan veya zararından sakınılmayan bir fiili işlemeyi manasız bulur. Şu halde, yarar-zarar ilkesi onun davranışlarıyla daima irtibatlandırılmalıdır, bu da va'd ve vaîd yönteminin sağlayacağı bir şeydir. Aksi halde Allah'ın düşmanı ile dostunun akıbetleri eşit durumda bulunur (Mâtürîdî, 2005, 128).

Çeşitli âyetlerde değişik vesilelerle münafık veya kâfirlerin Allah'a ve âhiret gününe imân etmemedeki direnişleri ve âhirete karşılık dünyayı seçmelerinin “kötü bir ticaret” olduğuna Kur'ân şöyle diyerek dikkat çekmiştir: “İşte onlar, hidâyete karşılık dalâleti satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yola girememişlerdir” (el-Bakara, 2/16). Bu anlamda dünyayı iyi değerlendirmeyi bilen mü'minlerin ticaretinin iyi sonuçlanacağına vurgu yapılmıştır. Konuyla ilgili olarak Kur'ân'da şöyle buyrulur: “Allah, mü'minlerden mallarını ve canlarını kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşmışlar, öldürürler, ölürler” (et-Tevbe, 9/ 111).

Mezkûr âyetin nüzul sebebiyle ilgili rivâyet de konu açısından önemlidir. Rivâyet olduğuna göre, Resûl-i Ekrem'e, ikinci Akabe biatında Mekke'de, Ensar'dan yetmiş kişi biat ettikleri zaman Abdullah b. Revâha “Rabb'in ve kendin için bizden dilediğini şart koş.” demişti. Peygamber (sav) de: “Rabbim için O'na ibâdet etmenizi ve hiçbir şeyi O'na şirk koşmamanızı, kendim için de beni, kendinîzi ve mallarınızı nasıl koruyup

savunuyorsanız öyle koruyup savunmanızı şart koşarım.” buyurdu. Onlar da “Bunu yaptığımız takdirde bizim için ne var?” dediler. Hz. Peygamber “Cennet” buyurdu. Bunun üzerine “Bu alışveriş karlıdır, bu sözleşmeyi ne bozarız, ne de bozulmasını kabul ederiz” dediler (Süyuti, 1983, IV, 294). Bunun üzerine söz konusu âyet nazil olarak dünyada yapılan amellerin karşılığının verileceği bir âlemin varlığının gerekliliğine işaret edilmiştir.

1.3.2. Ceza ve Mükâfatın Gerçekleşmesi Açısından Gerekliliği

Dünyada mutlak adâletin gerçekleşmesi için her suça tam tamına bir ceza ve yapılan her iyiliğe de tam tamına bir mükâfat verebilecek hiçbir yol ve bunu gerçekleştirebilecek bir toplum veya otorite yoktur. Bu sebeptendir ki aklın insanı ulaştırdığı en son nokta âhiretin vuku bulmasının gerekliliğidir (Mevdudi, 1986, VI, 77).

İlahi adâletin mutlak anlamda gerçekleşmesi bakımından temel ve merkezi bir konuma sahip olan âhiret âleminde (Kılıç, 1993, 266) ölünceye kadar farklı yolları takip etmiş insanların ölümlerinden sonrada aynı akıbetle karşılaşmalarının mümkün olmayacağı ve bunun Allah’tan beklenemeyeceği ise Kur’ân’da şu ifadelerle ele anlatılır; “Yoksa kötülük işleyenler ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini, inanıp iyi ameller işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar!” (el-Casiye, 45/ 21).

Kur’ân, insanın kendisiyle değer kazandığını şu ifadelerle bildirir; “(Resûlüm!) De ki: (Kulluk ve) yalvarmanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin? (Ey inkârcılar! Siz Resûl’ün bildirdiklerini) kesinkes yalan saydınız; onun için azap yakanızı bırakmayacaktır!” (el-Furkan, 25/ 77). Yapılan kulluğun karşılıksız bırakılmayacağını sıkça vurgulayan Kur’ân, imân edip salih amelde bulunanların yaptıklarına karşılıklarının tastamam ve kesintisiz bir şekilde verileceğini de şöyle dile getirir. “İman edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince, Allah onların mükâfatlarını eksiksiz verecektir. Allah zalimleri sevmez”, “Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah’ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.” (el-Enfâl, 8/ 60), “(Resûlüm!) Söyle: Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır. Allah’ın (yarattığı) yeryüzü geniştir.

Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir” (ez-Zümer, 39/ 10). Teklif mücazatla tahakkuk eder. Mücazat ise bu dünyada olmayınca âhirette olacaktır (Râzî, 1995, XXIII, 11).

Allah’ın salih kullarının amellerini karşılıksız bırakması, O’nun hikmetine ters bir durum meydana getireceği için bu, Allah hakkında düşünülemeyecek bir durumdur. Aksi olsaydı hayır ve şer, iyilik ve kötülük farkı ortadan kalkar, iyi ile kötü arasında mücadele veren insanın çabası anlamsız kalırdı. Bu durumda insanların yapmış olduğu salih amellerin karşılığını görebilmeleri için, ölüm sonrası bu hayatın ötesinde başka bir hayatın varlığı gerekli olurdu.

1.3.3. Âlemde Tesadüf Olmaması Açısından Gerekliliği

İbretler ve hikmetlerle dolu olan bir âlemin, hedefi olmadan yok olup gitmesi düşünülemez. Eşya ve hadiseleri dikkatle tetkik eden herkes, her şeyin üstünde yüce yaratıcının hikmet mührünü ve izlerini görecektir ve rahatlıkla bu âlemin başıboş olmadığına ve bir hedef ve gayesinin olduğuna hükmedecektir (Öztürk, 2004, 164).

Kur’ân’da, kâinattaki eşsiz nizamı ve onda tezahür eden mükemmelliği nazarlarımıza arz etmek sûretiyle, her bir varlığın bir hakikat üzere yaratıldığını ve bu hakikat üzere kuruluş ve yaratılışı da ölüm sonrası yeni bir hayatın varlığını inandırmaya yönelik, düşüncüyü harekete geçiren beyanlar bulunmaktadır (Abduh, 1986, 75). Konuyla ilgili: “Kendi kendilerine, Allah’ın, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak olarak ve muayyen bir süre için yarattığını hiç düşünmediler mi? İnsanların birçoğu, Rablerine kavuşmayı gerçekten inkâr, etmektedirler” (er-Rûm, 30/ 8), gibi âyetler kâinatta abes ve rastlantının olmayışına delalet etmektedir.

Dünyayı değerli kılan husus âhirettir. Çünkü harekete anlam veren maksadıdır. Şâyet ebedi olan âhîret âlemi olmamış olsaydı, her varlık fani sonlu olması itibariyle dünya için gerçek bir maksat diyebileceğimiz nihai bir hedef olmazdı ve her şey bir çaba ve geçici bir yaşamdan ibaret olurdu. Kur’ân bu hususta: “Biz, göğü, yeri ve bunlar arasındakileri, oyun ve eğlence olarak yaratmadık. Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi tarafımızdan edinirdik” (el-Enbiya, 21/ 16–17), buyurarak, Cenab-ı Hakk’ın varlığı, kendisi için bir oyun ve eğlence olsun diye yaratmadığını ve böyle bir şeyin O’nun şanına da uygun düşmeyeceğini en iyi şekilde anlatır.

Şâyet âhiret var olmazsa, kâinatta mevcut olan denge son bulmak üzere bir anlamsızlığa düşecektir ki bu doğru olamaz. Zira yaratılmış olan hiçbir şeyde abes yoktur her şey hikmet sahibi bir yaratıcının fiiline delalet etmektedir. Dolayısıyla hiçbir işinde abes bulunmayan Allah'ın hikmeti, varlığın devamını gerektirir (Tatlisu, 1982, 230).

Sonuç olarak Kur'ân'ın ifadesiyle ilk gün mesabesindeki dünyayı son gün mesabesinde olan âhiret takip edecektir. Diğer bir deyişle yaratılıştaki bir abes, işleyişinde bir tesadüf olmayan varlığın sonu da, bir belirsizlikle neticelenmeyecek ve bu varoluş içindeki insanlarla beraber âhiret hayatı şeklinde devam edecektir.

1.3.4. Allah'ın Bazı İsim ve Sıfatları Açısından Gerekliliği

Kur'ân'ı Kerim'de dirilişin imkânını izah maksadıyla daha çok Allah'ın mutlak kudreti, sonsuz ilmî, hikmeti ve iradesi üzerinde ısrarla durulduğu görülür. Bu açıdan âhiretin inkârı Allah'ın ve sıfatlarının da inkârını beraberinde getirmektedir. Bu sebeptir ki Kur'ân'da ilâhî irade ve kudret için, bir engelin söz konusu olamayacağı hususuna çok vurgu yapılmıştır.

Nitekim pek çok âyette “Şüphesiz O, her şeye kâdirdir.” buyrulmuş Allah'ın kudret sıfatına dikkat çekilir (Abdülbâkî, 2003, 747-748). Ayrıca Allah'ın irade ve kudretinin mutlak oluşu âyetlerde de mevcuttur. Şu âyet bunlardan biridir: “O, bir şeyin (olmasını) diledi mi ona, sadece ol der, o da hemen oluverir” (Yasin, 36/ 82). Bu âyet ilâhî irade ve kudret önünde hiçbir engelin bulunmadığını ve her şeyin o yüce sonsuz kudrete teslim oluşunu tasvir eden yüksek bir beyândır (Razi, 1995, XIII, 356). Yine konuyla alakalı başka bir âyet ise şöyledir: “Bizim buyruğumuz, bir anlık bakış gibi, bir tek sözden başka bir şey değildir” (el-Kamer, 54/ 50). Bu her iki âyet Allah'ın kâdir-i mutlak bir yaratıcı olduğunu göstermesinin yanı sıra aynı zamanda her hangi bir işin onun için zor olmadığını da anlatmaktadır.

İnsan, bir kaç işi aynı anda gerçekleştirme kapasitesine sahip değildir. İnsan kendisi için önem arz eden işleri sıralar ve ona göre yapar. Bu açıdan bakıldığında diriliş konusunda, her şeyin ve herkesin aynı anda yaratılışını insan aklına sığdıramayabilir. Bu husus da Kur'ân'da Allah'ın mutlak kudretine bağlanarak şöyle beyan edilmiştir: “Sizin yaratılmanız ve diriltmeniz, ancak tek bir kişinin yaratılması ve diriltmesi gibidir. Unutulmasın ki, Allah her şeyi bilen ve görendir” (Lokman, 31/28). Bu işte kolaylık,

zorluk, sebeplilik veya sebepsizlik gibi durumlar, her türlü yaratmaya kâdir olan Allah için söz konusu değildir.

Dirilişin imkânını izah maksadıyla Kur'ân delillerinin üzerine kurulduğu ikinci önemli sıfat Allah'ın ilmîdir. Vücudun dağılan zerrelere kaybolacağı düşüncesiyle, yeniden bir araya getirilmesinin imkânsızlığını ileri sürenlerin şüphelerini yok etmek maksadıyla Kur'ân, Allah'ın ilmînin kuşatıcılığı üzerinde durmuştur. Başka bir ifadeyle âyetlerde, ilm-i ilâhî için hiçbir şeyin gizli kalmayacağı bildirilerek, insanın toprağa karışan parça ve zerrelere yeniden dirilişinin imkân dâhilinde olduğu şu şekilde gösterilir: “Biz, toprağın onlardan neleri eksilttiğini kesinlikle bilmekteyiz. Yanımızda o bilgileri koruyan bir kitap vardır” (Kâf, 50/ 4).

Allah'ın ilmînin her şeyi kuşattığı bilinmekle birlikte, insanların konuşma ve davranışlarını kaydetmek için görevli bulundurulmuş âhirette yapılanlarla ilgili somut delillerin elde edilmesi, bu delillerle yapılan işlerin hesap sırasında gösterileceği ve böylece kimseye haksızlık edilmeyeceği gibi, hikmetlere bağlı durumların olduğunu söylemek mümkündür. Bilindiği üzere Kur'ân'ı Kerim'de levh-i mahfuzdan “Ne zaman sen bir işte bulunsan, ne zaman Kur'ân'dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yaparsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka üstünüzde şahidizdir. Ne yerde ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden uzak (ve gizli) kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki apaçık kitapta (levh-i mahfuzda) bulunmasın” (Yunus, 10/ 61). âyetiyle bahsedilmekte ve yaşanan bütün gerçeklerin orada kayıtlı olduğu da haber verilmektedir (Yavuz, 2003, XXVII, 151). Ayrıca âyetlerde yine insanların iyi ve kötü amellerini kaydeden gözcülerden de şu şekilde “Hayır! Siz yine de dinî yalanlıyorsunuz. Şunu iyi bilin ki üzerinizde bekçiler var, Değerli yazıcılar var, Onlar, yapmakta olduklarınızı bilirler” (el-İnfîtâr, 82/ 9-12), denilerek bahsedilmektedir. Yaşanan her şeyin en ince detaylarına kadar satır satır kaydedildiği ise: “Küçük büyük her şey satır satır yazılmıştır” (el-Kamer, 54/ 53), âyetiyle beyan edilir. Bütün bunlar insanın öldükten sonra da bir istikbalinin olduğunu göstermektedir.

Bütün bu âyetler dikkate alındığında söylenen bütün sözlerin, yapılan bütün davranışların kaydedildiği sonucu çıkmaktadır. Kur'ân'ı Kerim'de sözcülerin bu yazıları nereye kaydettikleri belirtilmemiştir. Buna ilaveten âhirette yazılı belgelerden başka insanın el ve ayak gibi organlarının da konuşTURULACAĞINI ifade eden âyetler dikkate

alındığında bu kaydın insanın fiziki yapısı üzerine yapılmış olacağını söylemek mümkündür (Üzüm, 2002, XXVI, 60).

Sonuç olarak denebilir ki yeniden dirilişte esas olan, bunu gerçekleştirecek mutlak bir gücün yanı sıra mutlak bir irade ve sonsuz bir ilmîn bulunmasıdır. Böylece sonsuz kudret, irade ve ilim sahibi bir yaratıcının varlığına inanıldığı takdirde, dirilişin imkânsızlığı görüşü de tamamen geçersiz kalır.

1.4. Kelâm Geleneğinde Âhîret Hayatının Keyfiyeti

1.4.1. Cismani veya Ruhî Oluşu

Kur'ân âhîret hayatını tasvir ederken devamlı olarak beş duyu organı ile algılanabilen tablolar ortaya koyar. Gerek cennet ve cehennem kendisi gerekse cennet ve cehennem hayatı hep maddî misallerle anlatılmaktadır. Kur'ân'da pek çok örneği bulunan bu tablolardan biri şöyledir: “Şüphesiz, cehennem pusuda beklemektedir. Azgınlara barınacağı yerdir (cehennem). (Azgınlara) orada çağlar boyu kalacaklar, Orada bir serinlik ya da (susuzluk gideren) bir içecek tatmazlar, Kaynar su ve irin (tadarlar). Ancak (dünyada yaptıklarına) uygun karşılık olarak. Çünkü onlar hesap gününü ummazlardı. Bizim âyetlerimizi yalanladıkça yalanlamışlardı. Biz ise her şeyi bir kitapta sayıp yazmışızdır. Tadın! Bundan sonra yalnızca azabınızı arttıracamız. Şüphesiz takvâ sahipleri için de başarı ödülü vardır. Bahçeler, bağlar, Göğüsleri tomurcuk gibi kabarmış yaşıt kızlar Ve içki dolu kâse(ler). Onlar orada ne boş bir lâkırdı ne de yalan işitirler. Bunlar Rabbinin yeterli bir bağıışı, mükâfatıdır.” buyrulmaktadır (Nebe, 78/ 21–36).

Cennet ehli ve onlara verilecek nimetlere, cehennem halkı ve onlara uygulanacak azaba dair pek çok âyette yer alan beyanlar âhîret hayatının cismani olacağını açıkça gösteren delillerdendir.

Kur'ân'ı Kerim'in âhîret hayatıyla ilgili tasvirlerinden, dirilişin cismânî olacağını vurgulayan diğer bir âyet ise: “Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: “Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?” diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gâyet iyi bilir” (Yasin, 36/ 78–79), buyrularak kemiklerin diriltilmesi, dirilişin kapsamında gösterilmiş, böylece dirilişin cismani olacağı vurgulanmıştır.

Kur'ân'ın, diriliş ve ölümlerin kabirlerinden çıkarılmasına yönelik tasvirinde ise: “Nihâyet Sûr'a üfürülecek. Bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giderler. Sura üflenince, kabirlerinden Rablerine koşarak çıkarlar. İşte o zaman: Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırdı? Bu, Rahmân'ın vâdettiğidir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! derler” (Yasin, 36/ 51–52).

Âhret günü insanların diriltiilerek ayağa kaldırılacakları ve gözleriyle bakarak başlarına gelecekleri hususunda bir beklenti içerisinde olacaklarını anlatan: “Çağırının görülmemiş bir şeye çağırdığı gün sen de onlardan yüz çevir. Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan bir halde ve davetçiye koşarak kabirlerden çıkarlar. O esnada kâfirler: Bu, çok çetin bir gündür! derler” (el-Kamer, 54/ 6–8), “Sur'a üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar!” (ez-Zümer, 39/ 67), gibi âyetler dirilişin bizzat cismânî olacağına delâlet etmektedir. Ayrıca kıyâmet günü gözleri keskin ve horluktan aşağı düşmüş insanlarla ilgili: “O gün onlar, sanki dikili bir şeye koşuyorlar gibi, kabirlerinden fırlaya fırlaya çıkarlar. Gözleri horluktan aşağı düşmüş ve kendileri zillete bürünmüş bir halde. İşte bu, onların tehdit edile geldikleri gündür!” (el-Mearic, 70/ 43–44), âyeti diriliş sırasında gözlerin hassas ve hissî yani cismani olduğuna işaret etmektedir.

Bu konu başka bir âyette daha kesin ve hassasiyetle şu şekilde ifade edilmektedir: “İnsan kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanır? Evet, bizim onun parmak uçlarını bile aynen eski haline getirmeye gücümüz yeter” (el-Kıyame,75/ 3–4). Bu hassasiyet dirilişin cismânî olacağına en kesin delilidir. Mezkûr âyetin işaret ettiği diğer en önemli husus yeniden yaratılışımızda vücudumuzun tüm detaylarının yaratılacağıdır. Kur'ân'ı Kerim, böylece ilk yaratılışın gerçekleştiğini örnek vererek ikinci yaratılışın, başka bir ifadeyle âhiretin imkânsızlığının söz konusu olamayacağına da dikkat çekmiştir.

İnsanın cismaniyetiyle diriltilmesi durumu onun mahiyetiyle alakalı bir husustur. İnsan ayrılmaz ruhi-fiziki bir bütün olduğundan, ölen bir kimsenin bu dünyada sahip olduğu kimliğe ve kişiliğe öte dünyada bir beden olmaksızın sahip olması mümkün değildir. Çünkü her yönüyle bizi tatmin edecek hayatın, heyecan ve infiallerimiz açısından istenilen sonucu verebilecek; bizde gerçeklik duygusu uyandıran ve aklen kabul

edilebilirlik özelliklerine sahip olması gerekir (Koç, 2005, 164). Bütün bunların gerçekleşmesi için Yaratıcı'nın var edeceği yeni bir âlemde bedenli bir var oluş, sırf ruhani bir var oluştan çok daha makul görünmektedir (Aydın, 1994, 255).

Sonuç olarak şunu da belirtelim ki, İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu dirilişin cismani olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bununla birlikte bir noktanın açıklığa kavuşturulması gerekir. Dirilişe imanla ilgili olarak bütün görüşlerin ihtimal üzerine bina edildiğini göz önünde bulundurarak, birinin imkânını kabul edip, ötekisini nefyetmenin doğru olmayacağı düşüncesiyle kelâm âlimleri, dirilişin bu ihtimallerin her birisiyle veya hepsiyle mümkün olabileceğine inanmanın gerekli olduğunu belirtmişlerdir (Harputi, 2000, 271).

1.4.2. Ebedi Oluşu

Âhiret hayatının sonsuzluğunu ifade sadedinde akla ilk planda “huld” kelimesi gelse de Kur’ân’da bu manayı asıl ifade eden kelime “ebed” kelimesidir. Çünkü “huld” kelime olarak “devam etmek, uzun zaman kalmak”, manasında olup, bir şeyin tabii hali üzere devam edip değişme ve bozulmaya mâruz kalmaması veya değişmenin uzun zaman sonra gerçekleşmesini ifade eder. Buna göre huld kavramının sözlük anlamları içinde “ebediyet” yoktur (Topaloğlu, 1998, XVIII, 324). Oysaki “ebed” kelimesi zaman gibi parçalanmayan, uzayıp giden bir sürekliliği ifade eder. (Isfehani, 2007, 94) Yani “ebed” bölünemez olduğuna göre sona ermeyecektir (Kılavuz, 1994, X, 72).

Âhiret hayatının sonsuzluğuna dair Kur’ân’daki delillerden biri, “İnanıp, iyi işler yapanları içinde ebediyyen kalmak üzere girecekleri, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için tertemiz eşler vardır ve onları koyu (tatlı) bir gölgeye koyarız” (en-Nisa, 4/ 57; el-Maide,5/ 119; et-Tevbe, 9/ 22, 100;el-Kehf, 18/ 3; el-Ahzab, 33/ 65;et-Teğabun, 64/ 9;et-Talak, 65/ 11;el-Cinn, 72/ 23;el-Beyyine, 98/ 8), mealindeki ayettir. Bu gibi Kur’ân da birçok yerde sıkça vurgulanan âyetler konuyla ilgili kat’i delillerdir. Bu âyetlerde geçen “ebeden” lafzı te’kid değil temyizdir. Bunun anlamı âhiret hayatındaki ikametini ebedi olduğudur (Karadaş, 2008, 105).

Âyetlerde gerek cennetin gerekse cehennemin ebediliği açık bir şekilde ifade edilmesine rağmen, İslam tarihinde Kur’ân’ın bazı âyetlerinden hareketle cennet ve cehennemin, bilhassa cehennem hayatının bir müddet sonra son bulacağını iddia edenler olmuştur.

Bu iddiaya delil olarak ileri sürülen âyetler: “Allah, onların hepsini bir araya topladığı gün, “Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız” der. Onların, insanlardan olan dostları ise: “Ey Rabbimiz! (Biz) birbirimizden yararlandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık” derler. Allah da buyurur ki: Allah’ın dilediği hariç, içinde ebedî kalacağımız yer ateştir. Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, bilendir” (el-En’am, 6/ 128), “O geldiği gün Allah’ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu. Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onların (öyle feci) nefes alıp vermeleri vardır ki. Rabbinin dilediği hariç, (onlar) gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Çünkü Rabbin, istediğini hakkıyla yapandır. Mutlu olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada ebedî kalacaklardır. Bu (nimetler) bitmez, tükenmez bir lütuftur.” (Hud, 11/ 105–108), “Şüphesiz, cehennem pusuda beklemektedir. Azgınlara barınacağı yerdir (cehennem). (Azgınlara) orada çağlar boyu kalacaklar” (en-Nebe, 78/21–23), mealindeki âyetlerdir.

Zikredilen âyetlerde geçen, “Allah’ın diledikleri hariç”, “gökler ve yer devam ettiği müddetçe”, ve “orada çağlar boyu kalacaklar” ifadeleri cehennemliklerin bir süre sonra oradan çıkarılacağına dair delil olarak gösterilmıştır. Nitekim Bu ifadelere dayanılarak bazı âlimler demiştir ki, “Allah’ın dilediği hariç” ifadesi ceza müddetinden istisnadır. Ve bu da istisna vaktinde azabın son bulacağını gösterir. “Gökler ve yer devam ettikçe” ifadesinde ise cehennemdekilerin ceza müddetinin gökler ve yerin devam müddetine eşit olduğunu; gökler ve yerin de devamlılığı bir gün son bulacağına göre, kâfirlerin cezası son bulacaktır. “Onlar orada çağlar boyu kalacaklar” ifadesi de, bu azabın ancak sayılı çağlar boyunca devam edeceğini göstermektedir demişlerdir (Râzî, 1995, XVIII, 51).

Kur’ân’a dayandırılmak istenen cehennem ve cennetin sonlu olduğu şeklindeki bu iddialara şu şekilde açıklamalar getirilmiştir; “Allah’ın dilediği hariç” ifadesi, gökler ve yerin devamına Allah’ın yapacağı ziyade, tevhit ehlinin cehennemde devamlı kalmayıp çıkarılmaları veya cehenneme sokulmamaları; Allah’ın dilediğini cehennemden çıkarabileceği, anlamındadır (Güllüce, 2001, 121). Keza “Gökler ve yer devam ettiği müddetçe” ifadesi hakkında, burada ki gökler ve yerden maksadın âhiretteki gökler ve yer olduğu söylenerek, “Yer başka bir yer, gökler de (başka gökler) haline getirildiği zaman...” âyeti bu hususa delil olarak zikredilmiştir (Râzî, 1995, XVIII, 52).

“Orada çağlar boyu kalacaklar” ifadesinde ise, bu uzun, sonsuz süreyi insan zihninde canlandırmak için bu şekilde kullanılmıştır denilmiştir. Çünkü insanoğlu sınırlı aklıyla ebediyeti kolay kolay tahayyül edemez. Âyette bu şekilde kullanılması bu sonsuzluğu bir nevi parçalara bölerek idrak ettirilmek istenmiştir. Nitekim insan uzun süren, hoşlanmadığı bir işle karşılaşınca, sürenin uzunluğunu ve karşılaştığı zorluğu hayalinde canlandırmak için süreyi parçalara bölebilir (Güllüce, 2001, 121).

Sonuç olarak diyebiliriz ki, âhiret hayatının ebediliğine dair açık âyetler varken, farklı yorumlamalara yer veren âyetleri delil olarak kullanıp, durumu bu şekilde izah etmek pek uygun düşmemektedir.

1.5. Âhiret Hayatının Safhaları

1.5.1. Kabir

Türkçe’de “ziyaret edilen yer” manasında “mezar” kelimesi ile de ifade edilen kabir, Arapça bir kelimedir. Sözlükte “insanın ölümünden sonra gömüldüğü yer” anlamına gelmektedir (İbn Manzur, 1990, V, 68). Kabir kelimesinin kökü olan “kabera” lügatte bir yerin çukur olması, bir şeydeki çukurluk manalarına delalet eder. Demek ki dilimizde kabir kelimesi köküne uygun bir manada kullanılmaktadır (İbn Manzur, 1990, V, 68).

Ayrıca lügatte “iki şey arasındaki engel” ve “mânia” (Toprak, 1990, 39), anlamına gelen “berzah” kelimesi, dünya hayatı ile âhiretteki ebedi hayat arasını ayırma özelliğinden dolayı kabir hayatı ile eş anlamda kullanılır.

Berzah kelimesi, Kur’ân’ı Kerim’de hem sözlük anlamında, “Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerininki tuzlu ve acı iki denizi salıveren ve aralarına bir berzah/engel, aşılmaz bir sınır koyan O’dur” (el-Furkan, 25/ 53). Hem de “Ta ki boşa geçirdiğim dünyada iyi iş (ve hareketler) yapayım. Hayır! Onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır” (el-Mü’minûn, 23/100), âyetinde olduğu gibi ölümle yeniden dirilme arasındaki yaşanan hali ifade etmek için de kullanılır.

Hz. Peygamberin, “ Dünyanın son ve âhiretin ilk durağı” (İbn Hanbel 1992, I, 63), olarak nitelendirdiği berzah hayatına inanmak, kelâm Âlimlerine göre İslam dininin vecibelerindedir (Turgay, 2005, 46).

Her insan ister ölüp toprağa gömülsün, ister boğularak denizin dibinde kalsın, ister yanarak kül olsun mutlaka bir kabir hayatı geçirecektir ve kıyamet günü dirilecektir (Kılavuz, 2006, 339).

Kabir hayatının nasıl olacağı ve mahiyeti konusunda çok açık bilgiler yoktur. Dünya hayatı da kabir hayatı da kıyametin kopmasına kadar devam edeceğine göre aralarında bir paralellik söz konusudur. Yani dünya hayatı ile kabir hayatı birbirine paralel devam edecektir. Bu durumda daha önce ölen birinin kabir hayatı süresi ile sonra ölen insanın kabir hayatı süresi denk olmayacaktır şeklinde bir düşünce akla gelebilir. Ancak zaman kavramının göreceli olduğunu hesaba katarsak aslında bütün insanların kabir hayatlarının denk olduğunu varsayabiliriz. Nitekim bazı âyetlerde dünyada kalış süresini, insanların sanki bir an veya bir gün sayacakları şöyle ifade edilir. “(Allah inkârcılara) “Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?” diye sorar. Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldık. İşte sayanlara sor derler. Buyurur: Sadece az bir süre kaldınız; keşke siz (bunu) bilmîş olsaydınız!” denilir (el-Mü’minûn, 23/ 112-114). Buna ilaveten Ashab-ı Kehf mağarada çok uzun bir süre kalmış olmasına rağmen, uyandıklarında ancak bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldıklarını zannetmişlerdir (el-Kehf, 18/19). Öyleyse zaman görecelidir ve algıya bağlıdır. Öte yandan kabir hayatı dünya hayatından farklı olduğuna göre, orada dünya hayatında geçerli olan zaman algılayışının aynen devam etmeyeceğini söylemek gerekir. Denilebilir ki kabir hayatı insanların algısına eşit olarak yansıyacaktır. Diğer bir deyişle insanlar ne zaman ölmüş olursa olsunlar bütün insanlar kabir hayatlarını eşit miktarda yaşadıklarını algılayacaklardır (Karadaş, 2008, 50-51).

Esasında kabir hayatının hak olduğu konusunda ittifak vardır ama keyfiyeti hususunda ihtilaf vardır. Çoğunluğun görüşüne göre berzah âleminin keyfiyeti ruhun cesede iadesiyledir. Bu düşünceyi destekleyen “Onlar Sabah akşam ateşe sunulur. Kıyamet koştugu gün de Firavun ailesini azabın en çetinine sokun! denilir” (el-Mü’min, 40/ 46), mealindeki âyet de gösteriyor ki ruhlar bedenlerden ayrıldıktan sonra ölmezler. Ayrıca beden faaliyetlerinin bitmesi ve ölümü tatmasından sonra ruhun ölmediğini şu âyetten de anlamak mümkündür. “Allah yolunda öldürülenleri ölümlerini sanmayınız, hayır onlar diridirler. Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar” (Al-i İmran, 3/ 169). Demek ki ruhlar bedenler gibi ölmüyor, bilakis kendilerine beden verilmek suretiyle yeniden

yaratılacakları anı bekliyorlar. Bu süreçte onlar Berzah âleminde, nimet veya azap içindedirler.

Kabir hayatını, bedenın bütün organları ile diri olması şeklinde değil, insanın haz ve elem hissedecek miktarda hayatıyet kazanması tarzında anlamak gerekir. Burada hissedilen haz ve elem konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre hayat için mizaç ve bünye şart olmayıp Allah, kabre konulan ölüye münker ve nekir'in sorularına cevap verecek kadar hayat bahşeder, sonrada haşre kadar bedenini oluşturan cüzlere elem veya hazzı tattırarak bu hayatı devam ettirir. İkinci görüşe göre ise söz konusu haz ve elemi tatma, cismani haşre kadar insanın hakikatini oluşturan nefsi-i nâtıkaya aittir (Topaloğlu-Çelebi- Yavuz, 2008, 267).

Kelâm kaynaklarındaki taksimata uygun olarakbizde kabir suali, kabir azabı ve kabir nimeti şeklinde konuyu üç başlık altında incelemeye çalışacağız.

Her ne kadar konuyla alakalı rivâyet edilen hadislerin arasında hiçbirisi tek başına tevatür derecesine ulaşmasa da, bu konuda bize ulaşan haberlerin başta Berâ b Azib, Cabir b Abdullah, Enes b Malik ve Esmâ binti Ebu Bekir olmak üzere yirmiden çok sahabe tarafından nakledilmiş olması bu hadislerin manen tevatür derecesine ulaştığını göstermektedir (Toprak, 1990, 267). Esasen usul âlimleri mütevatiri iki kısma ayırmışlardır: Lafız yönünden mütevatir, mana yönünden mütevatir olmak üzere (Koçyiğit, 1975, 88). Ve bu ayırım, mütevatirin kesin bilgi gerektirme özelliğinde bir değişiklik meydana getirmemektedir. İslam kelâmcıları da bu tür bilgileri zorunlu bilgi olarak kabul etmişlerdir (Keskin, 1997, 84). İşte kabir hayatı ve Berzah âlemi ile ilgili hadisler de mana yönünden mütevatirdirler. Bu yüzden İslam düşünürleri kabir hayatı ve berzah âlemi ile ilgili hadislerin bağlayıcı olduklarını söylemişlerdir. Zira bu konudaki rivâyetlerin her biri tek başına mütevatir olamasa bile bunlar bir araya geldiğinde, işaret ettikleri ortak anlam itibarıyla mana yönünden mütevatir konumundadırlar (Harputi,2000, 266).

Kabir hayatının içinde yer alan kabir sualinin varlığına dair çok sayıda hadis vardır. Bunlar tek tek mütevatir derecesine ulaşmamakla beraber mana yönünden mütevatir olarak kabul edilmişlerdir. Zira bu hadisler birbirini tamamlamakta ve kabirde sorgulanmanın gerçekleşeceğini bildirmektedirler. Ayrıca bu konuda icma da bulunmaktadır (Gölcük-Toprak, 2001, 448).

Klasik Ehl-i Sünnet düşüncesine göre ölen kimse kabre konduğu zaman karşılaşacağı ilk şey sorgulanması yani sorgu sualdir. Ölü kabre konulunca münker ve nekir adlı iki melek gelir ve kendisini sorguya çekerler. Gelen melekler ölüye rabbinden, dinîden ve Peygamberinden sualler sorarlar. Ehl-i sünnet inancına göre Dünya hayatında mü'mince yaşamış ve iman üzere ölmüş olanlara Allah Teâlâ soruların cevabını ilham eder ve kişi gelen meleklerin heybetinden hiç korkmaksızın sorulara kolayca cevap verir. Kişi o andan itibaren nimet ve mutluluk içinde kıyametin kopmasını ve âhiretteki makamlarına kavuşmayı arzu ile bekler (Gölcük-Toprak 2001, 447).

Dünya hayatında iman etmemiş, küfür ve isyan üzere yaşamış ve öylece ölenler ise sual meleklerinden müthiş bir şekilde korkup, sordukları sorular karşısında cevap veremezler. O andan itibaren kendileri için azap ve ceza başlar. Kendilerine kıyametin kopmasından sonra girecekleri cehennem'deki yerleri gösterildikçe, kıyametin kopmamasını isterler (Toprak, 1990, 263).

Kabir sualinin varlığına delâlet eden haberlerden bir tanesi şu âyettir: “Allah iman edenlere dünya hayatında da Âhiret hayatında da o sabit sözde daima sebat eder. Allah, zalimleri şaşırır, Allah ne dilerse onu yapar” (İbrahim, 14/ 27). Bu âyet müfessirlerin çoğu tarafından insanların kabirde sorguya çekileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Zira Berâ b. Azib'den nakledilen muhtelif hadislerde, Peygamberimizin yukarıdaki âyetin kabir suâli hakkında nazil olduğunu bildirdiği haber verilmektedir. Buna göre Rasulullah (s.a.v.), İbrahim suresinde yer alan bu âyeti okumuş ve âyetteki “Âhiret” kelimesi ile müminin kabrinde sorguya çekilip de Allah'ın bir olduğuna şahadet ettiği ve Muhammed (s.a.v.)'i tanıdığı zamanın kastedildiğini bildirmiştir (Buhâri, “Cenaiz”, 87). Bu âyette geçen “sabit söz”den maksat Kelime-i tevhid ve Kelime-i şahadet; “Âhiret'ten” maksat ise kabirdir ve kabir sorgusu sırasında müminin aynı dünyadaki gibi Kelime-i tevhidi söyleyeceği âyetin tefsirinde müfessirlerce ifade edilmıştır (Râzî, 1995, XIV, 5).

Yine Peygamber efendimizden “Muhakkak ki bu ümmet kabirlerinde imtihana çekiliyor...” (İbn Hanbel, 1969, III, 3-4), dediğini çok sayıda sahabe rivâyet etmiştir.

Kabir suali, sem'i delillerle ortaya konmuş ve Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Âyetlerde işaret olunan, hadisler ve haberlerde de açıkça anlatılan kabir sualinde hiçbir imkânsızlık yoktur. Bu konuda naklin bize bildirdiği hallerin hepsi aklen mümkündür. Hislerimizle algılayamadığımız her şeyi inkâr etmek zorundayız diye bir

düşünce kesinlikle mantıklı değildir. Ölüm ötesi hayat noktasında, kabir hayatı ve sonrasına inanmak müminin “gayba iman” vasfının bir parçasıdır diyebiliriz.

Kabir hayatının içinde yer alan diğer bir konuda kabir azabıdır. Ehl-i Sünnet âlimlerinin itikadına göre kabirdeki azap ya da nimet kişinin dünyadaki durumuna göre olacaktır. Yani herkes berzah âleminde karşılaşacağı durumu bu dünyada hazırlar. Orada iyiliklere iyilik ve mükâfat, kötülere de ceza ve azap haktır.

Kabirdeki azap münker nekir sualinden sonra başlamaktadır. Bu noktada başlayıp kıyametin kopma anına kadar devam eden azaba kabir azabı denilir. Kişi herhangi bir kabre defnedilmemiş olsa da çekeceği azap varsa o azapla mutlaka karşılaşır.

Berzah âlemi hakkındaki âyet ve hadislerde en çok kabir azabından bahsedilir. Ehl-i Sünnet âlimleri kabirde sual ve nimetin olacağı hususunda Kur’ân’daki değişik âyetleri delil göstererek varlığında ittifak etmişlerdir. Nitekim Kur’ân’ın Firavun ve hanedanının ölümden sonraki hallerini açıklayan: “Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar. Kıyametin kopacağı gün de: Firavun ailesini azabın en çetinine sokun (denilecek)!” (el-Mü’min, 40/ 46), âyeti kabir azabına delildir. Çünkü Kıyamet günü onların daha şiddetli bir azaba sokulmaları emredileceğine göre, ondan önce sabah ve akşam arzedilecekleri azap kabirdedir (Gölcük-Toprak, 2001, 452).

Konuyla alakalı başka bir âyette de “Çevrenizdeki bedevî Araplardan ve Medine halkından birtakım münafıklar vardır ki, münafıklıkta maharet kazanmışlardır. Sen onları bilmezsin, biz biliriz onları. Onlara iki kez azap edeceğiz, sonra da onlar en büyük bir azaba itileceklerdir” (et-Tevbe, 9/ 101). Abdullah b. Abbas, Ebu Hanife, İmam Mâturîdî ve daha pek çok âlim bu âyette kabir hayatına işaret edildiğini söylemişler, âyetteki en büyük azabı, âhiretteki azap ve yakın azabı da kabir hayatındaki azap olarak yorumlamışlardır (Turgay, 2005, 47).

Kabir azabı hakkında Peygamberimizden gelen haberlerde pek çoktur. Bunlardan birinde Hz. Peygamber: “Eğer ölülerinizi defnetmemeniz endişesi olmasaydı, kabir azabından bir kısmını size işittirmesi için Muhakkak Allah’a dua ederdim” (Müslim, “Cennet”, 17), buyurarak kabir azabının varlığından haber vermiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v) kabirdeki azap çeşitlerini bildirmiş ve bunların, kabir sıkması (Toprak, 1990, 347), tokmakla vuruş (Toprak, 1990, 350), cehennemlik olan kişiye

akşam-sabah yerinin gösterilmesi (Toprak, 1990, 350), yılan-çıyan ve haşaratın kabirde ölüyü ısırması ve sokması (Toprak, 1990, 352), bazı kötü kimseleri toprağın kabul etmeyip insanlara ibret olsun iye dışarı atması (Toprak, 1990, 355), şeklinde olduğunu haber vermiştir.

Kabir azabını imkânsız görerek inkâr edenler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, cesede bakarak cesedin çürüyüp toprak olduğunu gördüklerinden bu zanna kapılmışlar, cesedi çürüten ölünün azabı veya nimeti hissedemeyeceğini sanmışlardır. Hâlbuki kabir hayatının idraki için cesedin sağlam olması şart değildir. Allah Teâlâ, kabirdeki azabı veya nimeti idrak edecek kadar bir hayatı cesedin herhangi bir parçasında yaratır ve onunla kabir hayatı idrak edilir. Bu bakımdan kabir ve berzah hayatı umumdur (Gölcük-Toprak 2001, 454).

Mu'tezile kelamcılarının bir kısmında kabir azabını kabul etmemişlerdir. Onlar benzer gerekçeyle mükâfat ve ceza görme yerinin âhiret hayatı olduğunu, kişinin yaptıklarının karşılığını âhirette zaten göreceğini, bu sebeple de kabirde ayrıca bir cezalandırmanın ilahi adâletle bağdaşmayacağını ileri sürmüştür. Hariciler, Cehmiyye ve Şia'dan Zeydiyyenin bir kolu olan Râfıziler de reddetmektedir (Adam, 1998, 234). Bunlar Ehl-i Sünnetin kabir hayatının varlığı konusunda ileri sürdükleri âyetleri yoruma tabi tutmuşlar, bu nedenle de kabir azabını inkâr etmişlerdir. Bir kısım Mu'tezile kelâmcısı ise kabirde sürekli değil, özel ve geçici olarak azabın olabileceğini ileri sürer (Çelebi, 2002, 335–336). Ehl-i Sünnet âlimleri buna şu şekilde cevap vermişlerdir. Allah Teâlâ'nın ölünün bütün parçalarında veya bazılarında işkencenin acısını veya nimetin tadını idrak edecek ölçüde bir çeşit hayat yaratması mümkündür. Kabirdeki ölünün bu şekilde bir hayata kavuşması, ruhunun bedenine iade edilmesini, hareket etmesini ve kıpırdamasını veya çektiği azabın eserinin üzerinde görülmesini gerektirmez bundan dolayı kabir azabı haktır ve vuku bulacaktır demişlerdir (Teftazani, 1999, 253).

Bu mevzuda ihtilaf edilmesinin sebebi konu ile ilgili âyetlerin muhkem olmasındandır. Konuyla ilgili açık/sarih bir ayetin bulunmaması her görüş sahibinin görüşünü ortaya koyma ve içtihat etme imkânı vermiştir. Kabir hayatı konusunda delil olarak getirilen âyetlerin anlamı üzerinde fikir birliği oluşmadığı, sübût açısından kesin olmakla birlikte mana açısından zan ifade ettikleri, ayrıca aynı konuya temas eden hadislerin de tevatür derecesine ulaşmadıkları için, kabir hayatını, buradaki sorgulama, nimet ve azabın

varlığını inkâr küfür sayılmıştır. Bunları ancak çoğunluğun görüşü olan Sünni düşünceye muhalefet olarak değerlendirilmıştır.

Kabirde nimetle mükâfatlandırılma da âyetler ve mana yönünden mütevatir derecesinde hadislerle sabittir. Bu yüzden kabirde müminlerin Allah tarafından nimetlendirilmesine inanmak Ehl-i Sünnet inancına göre dinin bir gereğidir.

Kabir nimeti, kabir azabı gibi geçici değildir. Kıyamete kadar sürecek olan kabir nimetleri hakkında Ehl-i Sünnet âlimleri şu âyetleri delil olarak kabul ederler: “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Rableri yanında rızıklandırılırlar. Allah’ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar” (Âl-i İmrân, 3/ 169–170). Bu âyetten idrak ettiğimiz hayatın dışında başka bir âleminin varlığı açıkça anlaşılmaktadır. Orada Ehl-i Sünnet inancına göre kâfirler ve günahkâr müminler azap görürken, günahsız müminler nimet ve sevinç içerisinde olacaklardır (Yazır, 1992, II, 229).

Kabir azabı kâfirler ve günahkâr müminler için nasıl hak ise kabir nimeti de müminlere öylece hak ve gerçektir. Zira Allah Teâlâ; “Yoksa o kötülükleri işleyip duranlar, kendilerini, iman edip Salih amel işleyenler gibi mi yapacağız, hayat ve ölümlerini bir tutacağımızı mı sandılar? Ne fena bir hüküm veriyorlar!” (el-Casiye, 45/ 21), buyurarak bu iki kesimin kabirde aynı muameleye tabi tutulmayacağını bizlere açıkça belirtmektedir. Zira dünya ve Âhret hayatında birbirleriyle aynı durumda olmayan kâfir ve müminin kabirde aynı durumda olması düşünülemez.

Yukarıdaki âyet Abdullah b. Abbas’ın (r.a) rivâyetiyle Uhud şehitleri hakkında nazil olmuştur. O Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu nakleder: “Uhut’ta kardeşleriniz şehit olunca, Allah onların ruhlarını, Cennet nimetlerinden yiyen ve Cennet ırmaklarında uçan kuşların kursaklarına koydu ki, akşam olunca da arşın gölgesinde asılı, altından bir kandille gecelerler. Yedikleri, içtikleri ve konuştuklarının lezzetini bulduklarında; harp esnasında geri durmamaları ve cihada karşı isteksiz olmamaları için, bizim diri olduğumuzu ve Cennette rızıklandırıldığımızı kardeşlerimize kim haber verir? dediler. Bunun üzerine Allah; bunu onlara ben ulaştırırım buyurdu ve “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanmayın...”mealindeki ayeti indirmiştir (Ebû Dâvud, “Cihad”, 27).

Berzah âleminde sadece şehitler değil, diğer tüm müminler de kendi derecelerine göre nimet göreceklerdir. Âyette şehitlerden bahsedilmesi ise onların Allah katında yüksek bir mertebeye sahip olduklarından ve cihadın faziletinden dolayıdır. Yoksa bu sadece onların kabirde Cennet rızkıyla mükâfatlandırılacakları anlamına gelmemektedir. Ayrıca bu âyetlerde geçen hayatın hakiki hayat olup, rızıklandırılmalarının da berzahta devam ettiğinde Ehl-i Sünnet âlimleri ittifak etmişlerdir (Gölcük-Toprak, 2001, 455).

Bu konuda Hz. Peygamberden gelen haberlerden anlaşıldığına göre kabir nimetleri çok çeşitlidir. Bunlardan bazıları kabrin genişletilmesi, aydınlatılması, yeşilliklerle doldurularak cennet bahçelerinden bir bahçe halini alması, mü'mine akşam-sabah cennetteki makamının gösterilmesi, yine mü'minlere kabirlerinde iyi amellerinin arkadaşlık etmesi (Toprak, 1990, 386-390), bu nimetlerden bazılarıdır.

Ölüm ötesi hayat, genel olarak kelâmcıların kabulüne göre, akılla çözülmesi imkânsız olan ve sadece sadık haberle idrak edilebilecek olan bir sahadır. Bu yüzden bu konudaki haberleri iyice değerlendirmek gerekir. Kabir hayatı, nimeti ve azabı ile ilgili hadisler tek tek mütevatir olmasa da mana yönünden mütevatir derecesine ulaştığı için kabir hayatı, nimeti ve azabı ile ilgili olan bu haberlere inanmak Ehl-i Sünnet inancına göre vaciptir.

1.5.2. Kıyamet

Âhiret hayatının nasıl olduğu, âhirette insanların durumu, cennet ve cehennem gibi alt başlıkların yanı sıra, âhiretin başlangıcını teşkil eden kıyâmet konusu da Müslümanların merakını her zaman celbetmiştir.

Arapça k-v-m kökünden gelen ve “kalkmak” anlamında masdar olan “kıyamet” kelimesi dinî literatürde, yaratıkların hesap vermek için tekrar diriltilecekleri günü ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir (İbn Manzur, 1990, X, 506), Kelimenin aslı kıyam’dır. Kıyam mastarının aslı ise “kıvam”dır. Çünkü Arapça gramer kuralları gereği “Kaf” harfi kesreli olduğunda “vav” harfi “ya” harfine dönüştürüldüğünden kelimeye “bir defada kalkmak” anlamını ifade ettirmek için sonuna yuvarlak “te” getirilmıştır (İsfahanî, 2007, 1245).

Istılahta ise kıyametin iki manası vardır: Birincisi, kâinatın düzeninin bozulması ve her şeyin altüst edilerek yok olması; ikincisi yok olan ve ölen şeylerin yeniden diriltilecek

ayağa kalkması ve mahşere doğru yönelmesidir (Kılavuz, 2006, 344). Bu durumda kıyamet, genel bir yok oluştan sonra genel bir dirilişi kapsamaktadır.

Kıyamet kelimesi yalın olarak Kur’ân’da hiç yer almamıştır. Kullanıldığı her yerde yevm kelimesine “yevmu’l-kıyamet” şeklinde nispet edilmıştır. Ayrıca kıyametle aynı anlamları ifâde eden yirmi dolaylarında isim zikredilmektedir. Bunlardan bazıları: **es-saat** (kıyametin kopması), **el-vâkı’a** (kesin olarak meydana gelecek olay), **el-hâkka** (gerçekleşmesi kaçınılmaz olan olay), **el-kâri’a** (kâinatı oluşturan parçaların büyük bir gürültüyle birbirlerine çarpması), **es-sahha** (kulakları sağır edecek şekilde tiz ve yüksek bir sesin çıkması), **el-gâşiye** (varlıkları saran, örten olay) **et-taammetü’l Kübra** (büyük felaket) gibi isimlerdir (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 276).

Dikkat edilirse bu tabirlerin hepsinde kulakları tırmalayan, gürültülü, insanın kulağında zonklayan şiddetli bir ses vardır. Bu durum Kur’ân’ın mucizevî özelliklerinden olan mana-lafız uyumundan kaynaklanmaktadır. Bu kelimeler hem harf, hem vezinleri itibariyle öyle seçilmişlerdir ki, âdetâ kıyametin dehşet ve korkusunu kulaklara taşırlar.

Kıyametin gerçekleşmesi aklın imkânsız göreceği bir olay değildir. Çünkü evrenin yaratıcısı ve yöneticisi olan Allah’ın onu idare eden düzeni geri çekmesi, dolayısıyla bütün tabiatı düzenleyen kanunların yani sünnetullahın alt üst olması akıl açısından mümkündür (Kılavuz 2006, 344). Kur’ân’ı Kerim’de, kıyametin geleceğinden kuşku duyulmaması gerektiğini belirten ve kıyamet ile ilgili durumları açıklayan pek çok âyet vardır. Bunların bazılarının meali şöyledir:

“Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Bunda şüphe yoktur, fakat insanların çoğu inanmıyorlar” (el-Mü’min, 40/ 59).

“Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir! Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unuttur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar, sarhoş değillerdir; fakat Allah’ın azabı çok dehşetlidir” (el-Hac, 22/ 1–2).

“O gün gökyüzü, erimiş maden gibi olur. Dağlar da atılmış yüne döner. Dost, dostu sormaz ” (el-Meâric, 70/ 8–10).

“Kıyamet vakti de gelecektir; bunda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerdeki kimseleri diriltip kaldıracaktır” (el-Hac, 22/ 7).

“Kıyamet koştığı zaman ki onun oluşunu yalanlayacak hiçbir kimse yoktur” (el-Vâkıa, 56/ 1–2).

Özellikle mekki surelere baktığımızda, bu surelerde sıklıkla kıyamet ve âhîret gibi konulardan bahsedildiğini görürüz. Kur’ân’ı Kerim’in son surelerinde ise kıyamet öyle güzel tasvir edilir ki insan bu sureleri okuduğunda adeta kıyamet anındaki olayları yaşadığını hisseder. Bu surelerden birkaç âyeti de şöyle zikredebiliriz:

“Gökyüzü yarıldığı zaman, yıldızlar döküldüğü zaman, denizler birbirine katıldığı zaman, kabirlerin içindekiler dışa çıkarıldığı zaman, insanoğlu (yapıp) gönderdiklerini ve (yapamayıp) geride bıraktıklarını bir bir anlar” (el-İnfitar, 82/ 1–5).

“Güneş dürülüp karardığında, yıldızlar dökülüp söndüğünde, dağlar sökülüp yürütüldüğünde, doğuracak develer başıboş bırakıldığında, yabani hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde, denizler kaynatıldığında...” (et-Tekvir, 86/ 1–6). Bu ve benzeri âyetlerde de olduğu gibi birçok âyette kıyametin meydana gelişi ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

İnsanı en iyi tanıyan ve insana faydalı olan her şeyi veren ve bildiren Allah-u Teâlâ, kıyametin ne zaman kopacağına bilgisini kendine tahsis etmiş ve bunu Hz. Peygamber de dâhil olmak üzere kimseye bildirmemiş, sadece bunun yakın olduğunu bildirmekle yetinmiştir. Kur’ân, bu konu da zaman bildirmekten ziyade, olma süreciyle birlikte meydana gelecek olan olağanüstü olaylardan bahseder.

Kur’ân’da bu husus hakkında: “Kıyamet saatini bilmek ancak Allah’a mahsustur” (Lokman, 31/ 34).

“Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların hükümranlığı kendisinin olan Allah ne yücedir. Kıyamet saatini bilmek O’na aittir. Ve O’na döneceksiniz” (ez-Zuhruf, 43/ 85).

Peygamber Efendimize de çokça sorulan bu suale Allah-u Teâlâ şöyle cevap vermesini emrediyor: “Ey Muhammed, senden kıyametin zamanını sorarlar. De ki; “Onun bilgisi

ancak Allah katındadır; ne bilirsin, belki de zamanı yakındır (el-Ahzâb, 33/ 63; el-A'râf, 7/ 187;el- Fussilet, 41/ 47).

Bu hususta Cibril hadisi diye bilinen hadiste de Cebrâîl (a.s) iman, İslam ve ihsan kavramlarının ne ifade ettiğini Hz. Peygamber'e sorduktan sonra, kıyametin ne zaman kopacağını sormuş ve O'ndan şu cevabı almıştır: “Bu meselede kendisine soru sorulan sorandan daha bilgili değildir” (Buhârî, “İman”, 37; Müslim, İman”, 1).

Bu âyet ve hadislerden açıkça anlaşıldığına göre, kıyametin zamanını Allah'tan başka kimse bilmemektedir, Ancak Peygamber Efendimiz kıyametin çok yakın olduğunu şöyle haber vermiştir:

“Kıyamet ile benim gönderilmem şu iki parmak gibi yakındır. Efendimiz sonra orta ve şahadet parmaklarını işaret etmiştir” (Buhârî, “Rikak”, 38; Müslim, “Cum'a”, 37).

Cenab-ı Hakkın kıyametin zamanını insanlara bildirmeyişinin hikmetleri vardır. Kâinatın sonu olan büyük kıyametin zamanını bilmeye imkânı ve o zamana kadar yaşamaya da garantisi olmayan insanın, ölümüyle kendi kıyameti kopacağı için her an kıyamete hazırlıklı olması gerekir. Nitekim Peygamber Efendimiz de bir defasında kendisine kıyametin ne zaman gerçekleşeceğini sorana: “Sen onun için ne hazırladın?” (İbn Hanbel, 1992, III, 192- 202), sorusuyla karşılık vermiş, böylece kıyametin zamanını bilmekten çok ona hazır olmanın önemine dikkat çekmiştir.

Kıyametin kopması, dünya hayatının bitmesi demektir. Bu olay İsrâfil adlı meleğin mevcut evren düzeninin bozuluşu ve yeniden diriliş anonsu anlamına gelen sûra üfürüşü ile başlayacaktır. Sûr, hem dünya hayatının bitişinin hemde yeniden dirilişin anonsudur. Diğer bir deyişle bu Sûra üfleniş iki kere yapılacaktır. Birinci Sûr'a üfleme ile bütün canlılarve mevcut âlem bozulacak, ikinci üfleme ile de ölmüş olan bütün canlılar yeniden diriltilecektir.

Kur'ân'da kıyametin kopması şöyle tasvir edilir: “Sûr'a bir defa üflendiği, yer ve dağlar yerinden kaldırılıp birbirine çarpılıp darmadağın edildiği zaman, işte o gün olacak olmuştur (kıyamet kopmuştur), gök yarılmış, o gün zayıflamış ve sarkmıştır” (el-Hakka, 69/ 13-16). Böylece bütün canlılar ölür ve âlem yok edilir. Bu ara döneme, bütün insanlar için berzah hayatı denir.

Kur'ân'ı Kerim'in kıyametin kopuşu konusunda bize bildirdiği âyetlerde yeryüzü, gökyüzü, güneş, ay ve bütün yıldızların kurulu düzenlerini kaybedeceklerini ve yerine değişik bir âlemin yaratılacağı, haber verilmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Kur'ân, bildirdiği kıyamet gerçeğiyle her şeyi maddeleştiren materyalist dünya görüşüne sahip insanların anlayışlarını yıkmış ve maddenin ötesindeki âhiret hayatına da dikkatleri çekmiştir. Bu anlayışın İslam toplumu açısından hedefi ise, kıyamet tasvirleriyle, kıyamet sonrası gelecek âhiret hayatını hatırlatmak ve zihinlerde âhiret şuurunu canlı tutmaktır.

Kıyâmetin ne zaman kogerçeleşeceğine dair sorularına, kesin bir cevap alamayan Müslümanlar, kıyâmetin yaklaştığını gösteren işaretlerin var olup olmadığı düşüncesine yönelmişler ve Hz. Peygamber'e bu konularda sorular sormuşlardır. En azından hadis kültürümüz bize bunu söylemektedir. Bu durum, insanın, evren ve kendi geleceği hakkında bilgi edinme isteği olgusu göz önüne alındığında tuhaf karşılanmamalıdır. Çünkü insan, geçmişini ve geleceğini bilmek isteyen meraklı bir varlıktır.

Dinî literatür de kıyametin alâmetlerini ifade etmek üzere eşrâtü's-sâa, âyâtü's-sâa, emârâtü's-sâa ve alâmâtü'l-kıyâme gibi, değişik terimler kullanılmaktadır. Bu terimler "işaretler, nişaneler" anlamlarına gelen **eşrât**, **âyât**, **emârât** ve **alâmât** kelimeleri ile "dünyanın sona ereceği vakit" demek olan kıyamet ve saat kelimeleri arasında isim tamlaması yapılmak suretiyle türetilmiştir (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 277).

Kıyametin zamanını, hikmetine binaen insanlara bildirmeyen Allah-u Teâlâ, insanların ölüme ve kıyamete daha çok hazırlanmalarını sağlamak için kıyametin yaklaştığını ve onun bazı alâmetleri olduğunu Kur'ân'da bildirmiş (Muhammed, 47/ 18), aynı zamanda bu belirti ve alâmetleride Peygamberi vasıtasıyla haber vermiştir.

Günümüzde bu konu incelenirken kıyamet alâmetleri meydana gelişleri insanların fiil ve iradeleriyle ilgili olma ya da sadece Allah'ın iradesiyle vuku bulmaları yönünden yahut da kıyametin vukuuna yakınlıkları bakımından taşıdıkları bazı özelliklere binaen küçük ve büyük alâmetler diye iki kısma ayrılmaktadır (Kılavuz, 2006, 346). Küçük alâmetler kıyametin kopma zamanına daha uzak olan, yani daha önce gerçekleşecek olan ve insanların iradeleriyle meydana gelecek olan hâdiselere; büyük alâmetler ise kıyametin

kopmasına yakın bir zamanda meydana gelecek ve meydana gelişinde insan iradesinin rolü olmayacak olan hadiselerle denir (Gölcük-Toprak 2001, 460).

Kıyametin küçük alâmetleri dinî emirlerin ihmal edilmesi ve ahlâkın bozulması gibi insan iradesine bağılı olarak büyük alâmetlerden çok önce meydana gelecek olan olaylardır. Peygamber Efendimiz'in hadislerine dayanarak kıyametin küçük alâmetlerini şöyle sıralayabiliriz:

Hz. Muhammed (S)'in peygamber olarak gönderilmesi ve peygamberliğin onunla sona ermesi. Nitekim Hz. Peygamber (sav) bir hadislerin de, "Kıyamet günü ile ben şöyle gönderildim." buyurmuş ve şehadet parmağı ile yanındaki orta parmağını işaret etmişlerdir (Buhari, "Tefsiru sûre", 79; Müslim, "Fiten", 132; Tirmizi, "Fiten", 39).

İlmin azalması, cehaletin yaygınlaşması,

Fitnelerin ortaya çıkması,

Adam öldürme olayının, ölenin ne için öldüğünü, öldürenin de ne için öldürdüğünü bilemeyeceği kadar artması,

Zenginliğin artıp dünya malının çoğalması, hatta sadaka verecek fakirin bulunamaması.

Zinanın açıkça işlenmesi,

İçki tüketiminin artması,

Kadınların çoğalıp erkeklerin azalması,

İkisi de hak iddiasında bulunan iki büyük Müslüman ordusunun birbirleri ile savaşması,

Emanetin ehline tevdi edilmemesi ve işlerin ehil olmayanlara verilmesi,

Her birinin peygamber olduğunu iddia eden otuz civarında yalancı Deccâl'in ortaya çıkması (Buhârî, "Fiten", 4, 25, "İlim", 2; Müslim, "Fiten", 17, 18, 84; Tirmizî, "Fiten", 34, 43).

Peygamber efendimizin hadislerinden öğrendiğimiz kadariyke kıyametin büyük alâmetleri de kıyamet gerçekleşmeden vuku bulacaktır. Dinî literatürümüz de belirmeleri durumunda kıyametin kopmasının yaklaştığına veya fiilen başladığına delil teşkil eden alâmetlere "büyük alâmetler"denilmektedir. Bunların bir kısmına mübhem

bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm'de de işaret edilmektedir. Bir kısmı ise sadece hadislerde geçmektedir (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi 2008, 280). Kıyametin büyük alâmetlerini topluca belirten hadiste bu alâmetler şöyle sıralanmaktadır:

Huzyefe b. Esîd el-Gıfarî'den nakledilen bu rivayete göre; Biz müzakere ederken Peygamber (s.a.v.) yanımıza çıkageldi ve “Neyi müzakere ediyorsunuz?” diye sordu. Ashâb, kıyametten bahsediyoruz dediler. “Siz ondan önce 10 alâmeti görmedikçe, kıyamet kopmayacaktır. Resûlullah (s.a.v) bunun üzerine:

“Duman’ı Deccâl’i, Dâbbe’yi, güneşin battığı yerden doğuşunu, İsâ b. Meryem’in (a.s.) inişini, Ye’cüc ve Me’cüc’ü, biri doğuda biri batıda biri Arap yarımadasında olmak üzere üç yerin batacağını, sonuncusunun ise Yemen’den çıkıp insanları haşr olunacakları yere sürecektir bir ateş olacağını haber vermiştir” (Müslim, “Fiten”, 39; Tirmîzî, “Fiten”, 21).

Temel hadis kitaplarının dışındaki kaynaklarda yer alan rivâyetler de dikkate alındığında, bu alâmetlerin katlanarak arttığı görülmektedir. Görüleceği üzere saydığımız kıyâmet alâmetleri, insan hayatını farklı açılardan kuşatıcı bir yapı ortaya koymaktadır. Bireysel ve toplumsal ahlak, siyaset, devletlerarası politika, çevre dengesi, ekonomi, insan bedeni, insan-tanrı ilişkisi gibi birçok hususta kıyâmet alâmetinin zuhûr edeceği bildirilmektedir.

Hadis mecmualarında ve konuyla ilgili eserlerde küçük ve büyük alâmetler başlığı altında sayılan bu hususların gerçek mahiyetini anlamaktan insanlar çoğu kez aciz kalmaktadır. Bu sebeple, kıyamet alâmetlerinden hangilerinin gerçekleşip hangilerinin gerçekleşmemiş olduğunu kesin olarak tespit etme imkânından yoksunuz. Bildiğimiz tek şey, Ehl-i Sünnet inancına göre bu alâmetler tahakkuk etmeden kıyametin kopmayacağı ve bilhassa kıyamete çok yakın zamanda büyük alâmetler gerçekleşir gerçekleşmez kıyametin hemen kopacağıdır.

1.5.3. Ba’s ve Haşir

Ba’s:

Ba’s kelimesi sözlükte “göndermek, uyandırmak, diriltmek (ihya)” gibi anlamlarının yanında, “Peygamber göndermek” (İsfahani, 2007, 213-214), “ordu göndermek” (İbn-i

Manzur, 1990, II, 117), gibi manalara da gelir. Râgıb el-İsfahani(ö.1108) müfredatında Hz İsa'nın ölüleri diriltme mucizesi için "baase" kelimesini kullanmakla beraber, uykudan uyanmakla, tekrar dirilme arasında benzerlik kurarak ba'si uyanma ve dirilme anlamında da kullanmıştır (İsfahani, 2007, 213-214). Dinî terim olarak ba's ise kıyamet koştuktan sonra sûra ikinci defa üfürülmesi ile bütün canlı yaratıkların hesap vermek üzere tekrar diriltilmeleri anlamına gelmektedir (Kılavuz, 2006, 353). Kur'ân'ı Kerim'e baktığımızda bu manalardan birçoğu karşımıza çıkar.

Ba's'in Kur'ân'daki farklı manalarına şu âyetleri örnek verebiliriz: "Sonra da iki guruptan (Ashâb-ı Kehf ile hasımlarından) hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık" (el-Kehf, 18/ 12). Ashâb-ı Kehf kıssası ile ilgili bu âyette ba's uyandırmak manasında kullanılmıştır. "Sonra ölümünüzün ardından sizi dirilttik ki şükredesiniz" (el-Bakara, 2/ 56). Ba's kelimesi bu âyeti kerimede ihya anlamında; "Kim hidâyet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur; kim de doğruluktan saparsa, kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü üslenmez. Biz, bir Peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz" (el-İsra 17/ 15), burada da Peygamber göndermek anlamında kullanılmıştır.

Ba's, konusu kelâm ilmînde önemli bir yer işgal etmektedir. Zira ba's, âhiret ve âhiret ahvaliyle ilgili hükümlerin izahı açısından bir alt basamak olarak ele alınmaktadır. Diğer bir deyişle, âhiretle ilgili âyetler, ancak dirilişin mümkün olmasıyla bir anlam kazanmaktadır. Bunun içindir ki, pek çok âyetle ifade edilen diriliş olayı, âhiret hayatının ana noktasını teşkil etmesi hasebiyle dirilişi inkâr, âhiret manzumesini tümüyle inkâr manasına gelmektedir.

Kıyamet hallerinden olan ba's meselesi, Kitap ve Sünnet'te iman esasları içerisinde belirlenmiş bir husustur. Cibril hadisi olarak bilinen meşhur rivâyette de bu esas, açıkça beyan edilmıştır (Buhârî, "İman" 37). Ehl-i Sünnet'e göre ba's, kesin naslarla sabit olduğu gibi aklen de mümkündür (Bağdadî, 1981, 237). Mutezileye göre ise mü'mine mükâfat, kâfire ceza vermenin Allah üzerine vacip olduğu, temel görüşünden hareketle, mümkün olmanın ötesinde ba's aklen zorunludur (Kâdı Abdulcebâr, 1988,738-743).

Kur'ân'da, sûr'a birinci üflemenin ardından Allah'ın diledikleri müstesna bütün varlıkların yok olacağı, ikinci üfleme üzerine de ba's hadisesinin gerçekleşeceği ve ölmüş bütün yaratıkların yeniden canlanarak (ez-Zümer,39/ 68), belli bir hedefe doğru

koşuyormuş gibi (el-Meâric, 70/ 43), rablerinin huzuruna çıkacakları (Yâsîn, 36/ 51), anlatılır ve dirilişin, gerçeği öğrenme ve amellerin karşılığını görme hikmetine bağlı olduğu vurgulanır (en-Nahl, 16/ 38-39; et-Tegâbün 64/ 7).

Kur'ân'ın sunduğu mantikî delillerin yanında insanların duyu organları ile algılayabildiği bir takım şeyler de öldükten sonra dirilmenin imkânsız bir şey olmadığına işaret eder. Şöyle ki:

Kışın kupkuru ve ölü olan toprağın baharda yağmur suyuyla canlanıp, çeşit çeşit bitkilerle bezenmesi yeniden dirilmenin mümkün olduğunu ispatlayan bir başka aklı delildir. Veya insan bir çeşit ölüm sayılabilecek uykuya dalışından sonra tekrar hayata dönüşü üzerinde fikir yürütse, bunu lütfeden Allah'ın insanı tekrar diriltmesinin mümkün olduğunu daha da kolay kabul edecektir.

Ba's ve Haşrı inkâr edenlerden bir kısmının yeniden dirilmenin olmayacağına dair kullandıkları deliller hakkında Kur'ân şöyle buyurmaktadır: “Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zanna göre hüküm veriyorlar. Onlara açıkça âyetlerimiz okunduğu zaman: Doğru sözlü iseniz atalarımızı getirin, demelerinden başka delilleri yoktur. De ki: Allah sizi diriltir, sonra öldürür. Sonra sizi şüphe götürmeyen kıyamet gününde bir araya toplar. Fakat insanların çoğu bilmezler” (el-Casiye, 45/ 24-26).

Kur'ân'ı Kerim'de dirilişin hak olduğunu gösteren tarihî örnekler de vardır. Nitekim Allah-u Teâlâ, parça parça olmuş ve bu parçaları birbirine karışmış olan ölüleri tekrar dirilttiğini Kur'ân'da bildirmektedir. Hz. İbrahim'in (a. s.) Allah'tan bir dileği üzerine vuku bulmuş olan bu olay Kur'ânda şöyle anlatılır: “ İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! İnanırım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim), dedi. Bunun üzerine Allah: Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azîzdir, hakîmdir” buyurdu (el-Bakara, 2/ 260).

Hız. Peygamber de çeşitli hadislerinde, öldükten sonra tekrar diriltirme konusunda bilgi vermiştir. O bir hadisinde konuyla alakalı şöyle buyurmuştur: “İnsanın, kuyruk sokumu

kemiği (acbü'z-zeneb) dışındaki her şeyi, ölümünden sonra çürüyüp yok olacaktır. Kıyamet günü tekrar diriltirme bu çürümeyen kemikten olacaktır” (Buhârî, “Tefsîru sûre 39”, 3; İbn Mâce, “Cenâiz”, 58). Hz. Peygamber başka bir hadislerinde ise insanların dirilitilirken, ilk yaratılışlarında ki gibi olacaklarını haber vermiştir (Buhârî, “Rikâk”, 45; Müslim, “Cennet”, 55-59). Bir başka hadiste de “her kul öldüğü hal üzere dirilitilir” buyurmuştur (Müslim, “Cennet”, 83).

Öldükten sonra yeniden diriliş olayı hem nasların haber verdiği hem de aklın mümkün gördüğü bir husustur. Mesele bu iki zaviyeden ele alınacak olursa, ba's'ın imkân ve hikmet bakımından kalbi tatmin edici ve akli ikna edici mahiyette olduğu kolayca anlaşılacaktır. Diğer bir ifadeyle aklen mümkün olan hakkında nass varid olunca ona çok daha kolay inanılır.

Haşır:

Haşr kelimesi Arapça bir kelime olup “Ha-şe-re” kökünden türemiştir. Kelime sözlükte “toplamak, bir araya getirmek,” yılın, insanları zarara uğratması, mallarını heba etmesi, sıkıntıya uğratması” gibi anlamları ifade eder. Nitekim Araplar, o seneki uğraşlarından istediklerini elde edememişlerse “haşeratü's-senetü ennâse” (bu yıl, insanları zarara uğrattı, istediklerini elde edemediler.) derler. “Ha-şe-ra” kökünün diğer bir manası da “insanları vatanından atmak, sürmek, yurdundan çıkarmaktır” (Isfahani, 2007, 400-401). Bunun en açık örneğini Haşr suresinde ki şu âyette görmekteyiz: “Ehl-i kitaptan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkararak O'dur...” (el-Haşr, 59/ 2). Âyete geçen sürgün ifadesinden bir grubu bir araya toplayıp başka bir yere sevk etmek manası anlaşılabilir. Bu bağlamda burada geçen haşirle, kıyamet günü insanların mahşer meydanında toplanıp hesap için sevk edilmelerini ifade eden ıstılaahi anlamdaki haşir arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

Haşr ıstılahta kıyamet günü diriltilmeyi müteakip bütün yaratıkların toplanması ve toplanma yerine sevk edilmesi, (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi 2008, 294); Allah Teâlâ'nın ba'sı müteakip mahlukâtı bir araya toplaması, anlamlarını ifade eder (Gölcük-Toprak 2001, 471-472). Yine Allah Teâlâ'nın insanları hesaba çekmek üzere, ikinci dirilişten sonra bir araya toplaması da haşrın bir diğer ıstılaahi anlamıdır. İnsanların bir araya toplandıkları yere de “Mahşer veya Arasat” denir (Kılavuz 2006, 358).

Kur’ân’ı Kerim’in birçok âyetinde haşirden bahsedilmektedir. Mesala: “Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihâyet (hepsi) toplanıp Rablerinin huzuruna getirileceklerdir” (el-En’am, 6/ 38).

“Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan (utançtan yere bakar) bir halde kabirlerden çıkarlar. Dâvetçiye koşarlarken o esnada kâfirler: “Bu, çok çetin bir gündür!” derler” (el-Kamer, 54/ 7-8).

“Takva sahiplerini topluca çok merhametli olan Allah’ın huzurunda toplayacağımız gün. Günahkârları da susuz olarak cehenneme süreceyiz” (Meryem, 19/ 85-86).

“Allah’ın onları, sanki günün ancak bir saati kadar kaldıklarını zanneder vaziyette yeniden diriltip toplayacağı gün aralarında birbirleriyle tanışırlar. Allah’ın huzuruna varmayı yalanlayanlar elbette zarara uğramışlardır. Zira onlar doğru yola gitmemişlerdi” (Yûnus, 10/45), mealindeki ayetler haşrin gerçekleşeceğine delillerdir.

Haşir gerçeği bazı ayetlerde çok dehşetli anlatılır: “O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır. O gün her kişinin işi başından aşkındır. O gün bir takım yüzler ışık saçır; Güleçtir, müjde almıştır. Bir takım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; Kapkara kesilmıştır. İşte bunlar inkârcılardır, günahkârlardır” (Abese, 80/ 34–42). Ayetlerde de belirtildiği gibi insanlar haşr sırasında sıkıntı, korku ve telaş içerisindedirler.

Bu tasvirlerden en dikkat çekicisi ise İsrâ sûresinde geçer. Âyette “...ve biz, o kâfirleri kıyamet günü kör, dilsiz ve sağır oldukları halde, yüzleri üstü sürünerek haşredeceğiz. Varacakları yer cehennemdir; ateşi dindikçe onun ateşini artırırız” buyrulmaktadır (el-İsrâ, 17/ 97).

Haşr sırasında çekilen sıkıntıları anlatan âyet-i kerimelerin yanında Peygamberimiz’den (s.a.v) de birçok hadis-i şerif bize ulaşmıştır. Bunlardan birisinde Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “ İnsanlar kıyamet günü öylesine terlerler ki, bu terler yerin içinde yetmiş ziralık derinliğe kadar iner ve bu ter (yer üstünde de birikerek insanları konuşamaz hale getirmek üzere) ağızlarına gem vurur ve kulaklarına kadar ulaşır” (Buhârî, “Rikak”, 47; Müslim, “Cennet”, 61).

Mahşerde toplanacak olan insanların o gün görecekları muamele, dünyadaki yaşayışlarına, iman ve amel durumlarına göre olacaktır. Nitekim Kur'ân'da dünyada Allah'tan yüz çevirenlerin o gün kör olarak haşrolunacakları Tâhâ suresinde şöyle haber verilmektedir. “Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz. O: Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Oysa ben, hakikaten görür idim! der. (Allah) buyurur ki: İşte böyle. Çünkü sana âyetlerimiz geldi; ama sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!” (Tâhâ, 20/ 124-126).

Allah'ü Teâlâ haşir esnasında sıkıntı çekenlere göre, durumu rahat olanlardan daha az bahsetmiştir. Haşirde sıkıntı çekmeyecek olan mü'minlerden Meryem sûresinde şöyle bahsedilmektedir: “ O gün, takva sahiplerini, topluca Rahman'ın huzurunda toplayacağız” (Meryem, 19/ 85). Râzî bu âyetin tefsirinde Hz. Ali'nin (r.a) Peygamberimizden (s.a.v) şu rivâyetini nakleder: “Canımı elinde tutan (Allah'a) yemin ederim ki, muttakiler kabirlerinden çıktıklarında, kanatları olan, üzerlerinde altın eğerler bulunan beyaz dişi develerle karşılanırlar” Hz. Ali, Hz. Peygamber (s.a.v) öyle söyledikten sonra bu âyeti okudu, der. Peşinden ilave eder: “Bu âyet, haşrin dehşetinin sadece mücrimler için olduğuna delâlet eden delillerden birisidir. Çünkü muttakiler, tâ işin başında böyle bir ikram ile toplanırlar. Binâenaleyh onlar (mahşerde) her türlü korkudan emindirler. Bu sebeple, kıyametin dehşeti onları sarmaz.” Demiştir (Râzî 1995, XV, 406-407).

Haşirle ilgili âyetlerin büyük çoğunluğunda iyi veya kötü bir durumda olduğu belli olmayanların haşirinden bahsedilmektedir. Çünkü esasında haşir sırasında insanların cennete mi cehenneme mi gideceği belli olmadığı için mantıken onları eşit şartlarda değerlendirmek gerekir. Fakat Cenâb-ı Hakk ezeli ilmî ile her şeyi bildiği için herkesin durumunun ne olduğunu ve nereye gideceğini bilip, ona göre muamele edebilir. Örneğin “Ne Mesîh ve ne de Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan geri dururlar. O'na kulluktan geri durup büyüklenenlerin hepsini (Allah) yakında huzuruna toplayacaktır” (en-Nisa, 4/ 172), mealindeki âyette insanların din farkı gözetilmeksizin hepsinin Allah'ın huzurunda toplanacağı vurgulanmaktadır.

Haşir konusuna ilişkin bilgiler yalnız âyet ve hadislerle bağlı olduğundan bu hususta İslâm âlimleri arasında farklı görüşlere hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. İlgili

nasların yorumu sırasında daha çok hayvanların haşrı, birbiriyle çelişir gibi görünen bazı nasların telifi, ilâhî huzura haşredilişten doğan mekân problemi ve haşrın cismanî mi ruhanî mi olduğu konularında farklı yaklaşımlar göze çarpmaktadır (Toprak, 1997, XVI, 417).

Bunlardan birisi olan hayvanların haşrı konusunda Ehl-i Sünnet âlimleri, insanlar, cinler ve hayvanlar tekrar diriltilip mahşer meydanında toplanacaklar, hayvanlar ise Allah'ın sorularına cevap verdikten sonra toprak olacaklardır; çünkü mükâfat ve ceza dünyada mükellef olanadır demişlerdir. Hayvanlar dünyada mükellef olmadıkları için cennet veya cehennemden birisine gitmeleri söz konusu değildir. Mükellef varlıkların toplanma sebebi hesap, hayvanların toplanma sebebi ise kısastır. Bu sebeple hayvanlar, insanlardan ve birbirlerinden haklarını aldıktan sonra toprak olurken; inkârcı kâfir, ben de keşke onlar gibi toprak olaydım da ceza görmeyeydim, tarzında bir istekte bulunacaktır. Mu'tezile âlimleri, bu görüşe katılmayarak hayvanların da devamlı kalmak üzere haşr olunacaklarını söylemişlerdir (Gölcük, 1997, 287).

Mahşerdeki insanların durumunun anlatıldığı bütün bu vb. âyet ve hadislerden anlaşılan, haşrın, ruhun cesetle birleşmesinden sonra ruh ve bedenle birlikte olmasıdır. Bizlerin ve Müslümanların çoğunluğunun inancı da bu doğrultudadır.

1.5.4. Hesap ve Mizan

Hesap:

Hesap, mükellef olan insanların dünyadaki inanç ve davranışlarından dolayı âhirette hesaba çekilmeleri anlamında kullanılan bir terimdir. Sözlükte “saymak, hesap etmek”, manasında kullanılır. Terim olarak ise insanların hesaba çekilecekleri âhiret safhalarından birini ifade eder (Yüksel,1998, XVII, 240).

Hesap kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de kırka yakın âyette yer alır. Bunların çoğunda hesap kelimesi terim anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte hesap kelimesinin “iyi davranışların âhirette mükâfatlandırılması” anlamı da vardır. Bu duruma örnek olarak şu âyeti gösterebiliriz; “İşte bu, Allah'ın size indirdiği buyruğudur. Kim Allah'tan korkarsa Allah onun kötülüklerini örter ve onun mükâfatını arttırır”(et-Talak, 65/ 5).

Hesap kelimesi çeşitli hadislerde sözlük ve terim manalarıyla birlikte kullanılmıştır.

Nitekim “Cibrîl hadisi” diye bilinen hadisin bazı rivâyetlerinde Hz. Peygamber (s.a.v) iman esasları içinde âhireti zikrettikten sonra hesabı ayrıca vurgulamış, diğer bir hadiste de akıllı kimsenin, kıyamette hesaba çekilmeden önce dünyada kendinî hesaba çekmesini bilen ve davranışlarına ölümden sonrasını göz önünde bulundurarak yön veren kimse olduğunu bildirmiştir (Tirmizî, “Şıfatü'l-kıyâme”, 25).

Kur’ân’da yer alan hesap kavramına ve hadislerin açık ifadesine göre kıyamet gününde inceden inceye hesaba çekilecek kimse hüsrana ve azaba mâruz kalacaktır (Buhârî, “İlim”, 35; Müslim, “Cennet”, 79, 80). Çünkü yaratana karşı kulluk görevini, yaratılmışlara karşı insanlık vazifesini hakkıyla yerine getirip bunun hesabını vermek imkânsız denecek kadar zordur. Bununla birlikte gönlü Allah’a bağlı olup genel yönelişi hak çizgisi üzerinde bulunan bir müminin yaşı ilerledikçe ruhen erginlik kazanıp Allah’a yaklaşıcağı, elli ile yetmiş yaşları arasında kalbindeki ilâhî muhabbet ateşinin alevlenip Allah’ın da kendisini seveceğı ve hesabının kolaylaşacağını Enes b. Mâlik’in rivâyetinden anlamaktayız (İbn Hanbel, 1992, III, 11, 89, 217-218).

Bazı Şîf ve Mu’tezilî kelâmcıları dışında hemen hemen bütün İslâm âlimleri, âhîret hallerinden biri olan hesabın gerçekleşeceğine iman etmenin her Müslüman’a farz olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Zira hesap Ehl- Sünnet inancında kitap, sünnet ve icmâ ile sabit olduğu gibi aklen de mümkündür. Bununla birlikte hesabın keyfiyeti, süresi ve kimleri kapsadığı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İlk dönem âlimleri, bazı hadis rivâyetlerinin zahirine bakarak hesabın hayvanları da kapsayacağını söylerken müteahhir dönem âlimleri hesabın mükellef tutulan yaratıklarla sınırlı olduğu görüşünü kabul etmişlerdir (Yüksel,1998, XVII, 241).

İslâm bilginlerine göre mükellef olan bütün insanlar öncelikle iman edip etmediklerinden, iman edenler ise hem kul hem de Allah haklarından hesaba çekileceklerdir. Orada çocuklar ve deliler için hesap olmayacaktır. Müşrik çocukları ve ehl-i fetret hakkında farklı görüşler bulunmakla beraber müşrik çocukları için de genel eğilim hesaptan muaf olacakları yönündedir. Ehl-i fetret için ise Eş’ariyye, Selefiyye ve Cebriyye sorgu olmayacağını söylerken, Mu’tezile iyilik ve kötülüğünü bildikleri fiillerden, Mâtürîdîler ise sadece kâinatın yaratıcısının bulunduğunu bilmekten sorumlu tutulacaklarını söylemektedirler (Topaloğlu-Çelebi- Yavuz, 2008, 300).

Hesap olayını somut bir şekilde şöyle tasvir edebiliriz; “Mahşer yerinde herkes toplandıktan sonra büyük mahkeme kurulur, dünyada yazıcı melekler tarafından tutulan amel defterleri o gün sahiplerine verilir ve herkes ne yaptığını, ne yapmadığını bu defterlerde görerek nasıl bir muameleye müstahak olduğunu tahmin eder. Bu durum Kur’ân’da; “Her insanın boynuna işlediklerini dolarız ve kıyamet günü açılmış bulacağı kitabı önüne çıkarırız. Kitabını oku bu gün sana hesap görücü olarak kendin yetersin” (İsra, 17/ 13-14), âyetiyle ifade edilir.

Amel defterleri, iman edip iyi amel işleyerek iyilerden olanlara sağdan, kötülükleri sebebiyle Cehennem’e gidecek olanlara da soldan ve arkadan verilir. Bu da Kur’ân da; “Kimin kitabı sağından verilirse kolay bir hesapla hesaba çekilecek ve sevinçli olarak ailesine dönecektir. Kimin de kitabı arkasından verilirse, derhal yok olmayı isteyecek ve alevli ateşe girecektir”(el-İnşikak, 84/ 7-12), şeklinde anlatılır.

Amel defterleri dağıtıldıktan sonra Allah'ın insanları şu beş şeyden hesaba çekeceğini Hz. Peygamber haber vermiştir: Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nasıl geçirdiğinden, malını nerede kazandığından, malını nereye harcadığından, bildiklerini uygulayıp uygulamadığından (Tirmizi, “Kıyamet”, 1).

İnsanların hesaba çekilecek olması ilahi adâletin gerçekleşmesi ve davranışlarda ölçülü olunması açısından çok önemlidir. Eğer insan yaptığı her hareketin, hatta aklından geçirdiği şeylerin bile bilindiğini ve kayıt altına alındığının bilincinde olursa davranışlarında Allah’ın rızasına daha çok dikkat eder. Çünkü yaptığı fiillere göre ya ebedi nimete sahip olacak, ya da ebedi azaba çarptırılacaktır. Dünyada haksızlığa uğrayanlar hesap gününde haklarını alacaklar ve ilahi adâlet gerçekleşecektir.

Mizan:

Sözlükte “bir şeyin ağırlığını tahmin etmek, ölçüye vurmak, tartmak” anlamındaki vezn (zine) kökünden türemiş bir isim olan mîzân “tartı aleti, tartmada kullanılan ağırlık ve adâlet” mânalarına gelir (İsfahânî, 2002, 1561).

Mizanın âyet ve hadislerde kullanılışı çerçevesinde terimleşen muhtevası ise âhîret hal-lerinin belli bir merhalesinde mükelleflerin, sorguya çekilmelerinin tamamlayıcı bir işlemi olarak ceza veya mükâfatı gerektiren amellerinin kemiyet açısından değerlendirilmesi şeklinde belirginleşmiştir (Toprak, 2005, XXX, 211).

Vezn kavramı Kur'ân'ı Kerîm'de yirmi dört yerde geçmektedir. Bunların bir kısmında Allah'ın kâinatı yaratıp yönetmesindeki ölçü ve ahenge temas edilmekte, on kadar âyette insanların ölçü ve tartılarda, ayrıca hak ve hukukla ilgili davranışlarında dürüst ve âdil davranmalarına vurgu yapılmaktadır. Bir âyette âhirette veznin mutlaka gerçekleşeceği “O gün tartı haktır. Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. (el-A'râf 7/ 8), şeklinde, diğer bir âyette de “Biz, kıyamet günü için adâlet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş,) bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu (adâlet terazisine) getiririz. Hesap gören olarak biz (herkese) yeteriz.” şeklinde anlatılmıştır (el-Enbiyâ, 21/ 47).

Esasen mükelleflerin ceza veya mükâfat gerektiren hareketlerinin kayıt altına alındığı ve âhirette bunun muhasebesinin yapılacağı sabit olunca sözü edilen davranışların değerlendirilmesi anlamına gelen mizanın hakikati de ortaya çıkar. Sem'iyât bahisleri içinde yer alan mizanın nasıl gerçekleşeceği hususunda nasların zahirî mânalarıyla yetinmeyi esas alan Selef âlimlerinin yanı sıra konuya dünyadaki tecrübelerin ışığı altında yaklaşmak isteyen, ayrıca bu meseledeki hükmü Allah'a havale eden âlimler de mevcuttur. Naslarda terazi (mizan, mevâzîn) kelimesinin yer alması ve hadis rivâyetlerinde “terazinin gözleri, çevrilen sayfalar” gibi ifadelerin geçmesinden hareket eden bazı âlimler, mîzanın dünya hayatında kullanılanlarda görüldüğü gibi iki gözü ve ortada dili bulunan bir alet olduğunu kabul etmişlerdir (Toprak, 2005, XXX, 211).

Ehl-i Sünnet bilginlerine göre mizanın mahiyetini ve iç yüzünü kavramak mümkün değildir. Dünyadaki ölçü aletlerinin hiçbirine benzetilemez. Mu'tezile ekolüne mensup bazı âlimler ise bir taraftan amellerin vezne müsait olmayan arazlar konumunda olduğunu, diğer taraftan mizan kelimesinin “adâlet” manasında da kullanıldığını göz önüne alarak kıyamet günündeki mîzanın “adâlet ve hakkaniyet” anlamına geldiğini söylemişlerdir (Toprak, 2005, XXX, 211).

Akaid konularında genellikle Mutezile telakkisine paralel bir çizgi izleyen Şîfî kaynaklarında mîzan hakkında Sünnî âlimlerin yorumlarına benzer açıklamalar yer alır. Ancak Şîfî kelâmcılarına göre Kur'ân'da geçen ‘mevâzîn’ kelimesinin bir mânası da Peygamberler ve Hz. Ali başta olmak üzere vasilerdir. Buna göre kişinin kıyametteki hesap ve mîzan merhalelerinde kurtuluşa erebilmesi için Peygamberlerin yanı sıra vasîlere de inanıp itaat

etmesi gerekir. Şifliğin bu telakkilerinin İmâmiyye gruplarının tarih boyunca siyasî varlığını korumak amacıyla başvurduğu bir ilke olduğu bilinmektedir (Toprak, 2005, XXX, 212).

1.5.5. Sırat ve Havz

Sırat:

Sözlükte “yol, cadde, geçit” anlamlarına gelen sırat bir akaid terimi olarak cehennem üzerine kurulacak ve herkesin üzerinden geçmek zorunda olacağı bir köprü veya yol demektir (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 306).

Kur’ân-ı Kerîm’de sırat kelimesi sıkça geçmesine rağmen akaid kitaplarında kullanılan anlama açıkça delâlet eder şekilde bir kullanım söz konusu değildir. Kur’ân’ı Kerim’de sırat kelimesi daha çok “müstekim, övgüye lâyık, doğru düzgün” kelimeleri ile nitelenmiş olarak zikredilmektedir (Abdülbâki, 2003, 517).

Hadislerde ise sırat kelimesi hem “doğru yol”, hem de akaid kitaplarındaki kullanımıyla cehennem üzerine kurulacak köprü anlamında geçmektedir. İmam Buhârî *Sahihi'nin* “*Kitâ-bü'r-Rikâk*” adlı bölümünün elli ikinci babını sıratla ilgili rivâyetlere ayırarak bu babın başlığını “Sıratın Cehennem Köprüsü Olduğu Hakkındaki Bab” şeklinde tesbit etmiştir. Tirmizî ise *Sünen'inin* “*Sifâtü'l-kıyâme*” kitabının dokuzuncu babını sıratla ilgili rivâyetlere ayırmıştır (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 307). Söz konusu rivâyetlerde sıratın cehennem üzerine uzatılacağı, ondan ilk geçenlerin Hz. Muhammed ve onun ümmeti olacağı, o gün sadece Peygamberlerin konuşacakları, bütün duaların “Kurtar Allah’ım! Kurtar Allah’ım!” şeklinde olacağı (Buhari, “Rikak”,52), insanların bir kısmının oradan şimşek şeklinde, bir kısmının rüzgâr gibi, bazılarının ise sürünerek geçeceği, kâfirlerle günahları affolunmayan müminlerin iki tarafında asılı kancalar tarafından tutularak cehenneme atılacakları bildirilmekte(Müslim, “İman”, 329), ve sıratı geçenlerin cennete girecekleri haber verilmektedir (İbn Hanbel, 1992, I, 392).

Bazı müfessirler, “İçinizden oraya uğramayacak hiç kimse yoktur. Bu rabbin kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz Allah’tan sakınanları kurtarıyoruz; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakıyoruz...”(Meryem, 19/ 71-72), mealindeki âyetlerin sırata işaret ettiği görüşündedir. Onlara göre bu âyetlerde herkesin cehenneme uğrayacağı haber verilmektedir. Müfessirlere göre cennettekiler için bu uğrama sıratın geçmek suretiyle olacaktır.

Gerçek mâhiyetini ancak Allah'ın bildiği sıratın kıldan ince, kılıçtan keskin olduğu rivâyet edilir. Bunun anlamı, günahlara ve sevaplara göre onun üzerinden geçmenin kolay veya zor olacağıdır. Kısacası sırat, Allah ve Resulünün haber verdiği şekilde ve yalnız Allah'ın bildiği ve takdir ettiği keyfiyette mutlaka olacaktır.

Havz:

Havz ve kevser, İslâm akaidinîn âhirete taalluk eden inanç konularından olup dinî literatürde epeyce yer işgal etmiştir. Kelâm kitaplarında âhîret hayatının safhaları anlatılırken, tefsirlerde Kevser sûresi açıklanırken havzdan söz edilmektedir. Hadis literatüründe ise konularına göre tasnif edilmiş eserlerin kıyamet, eşrât-ı saat, fiten-melâhim, tefsir, rikâk ve zühd gibi bölümlerinde havz ve kevserle ilgili rivâyetler zikredilir.

İslâmî literatürde havz, âhîrette Resûl-i Ekrem'e tahsis edileceği bildirilen çok büyük bir havuzu; sözlükte, “ pek çok” anlamında bir sıfat veya “ırmak” mânasında bir ismi, kevser de Rasûlullah'a ayrılan, bütün cennet ırmaklarının kendisinden doğduğu büyük bir su kaynağını veya nehri ifade etmektedir Arapça'da ayrı ayrı kullanılan bu iki kelime Türkçe'de havz-ı kevser şeklinde bir tek terime dönüşmüştür (Ertürk, 1997, XVI, 546).

Kur'ân'da havz kelimesi geçmemektedir. Kevser ise aynı adla anılan sûrede bir defa zikredilmektedir (el-Kevser, 108/ 1). Tefsirlerde hadislerle dayanılarak kevser kelimesine “Hz. Peygamber'e cennette bahşedilen nehir” anlamı verildiği gibi daha yaygın olarak kelime Rasûlullah'a lütfedilen nübüvvet, hikmet, ilim, çok sayıda ümmet, tevhid vb. manevî nimetler şeklinde de yorumlanmıştır (Taberî, 1996, XXX, 320-325).

Müslim'de yer alan bir rivâyette kevserin Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed'e vaad ettiği bir nehir ve havzın da o nehir üzerinde bulunan bir havuz olduğu belirtilmektedir (Müslim, “Salât”, 53). Havz-ı kevserle ilgili bilgiler sahih hadis kitaplarında yer alan rivâyetlerle sabit olup bu rivâyetlerde havz ve kevserdeki suyun tadı, kokusu, rengi, genişliği ve mekâmı konu edinmektedir (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 305).

Havzın cennette sadece Rasûlullah'a tahsis edilmiş bir yer olduğu kabul edilmekle birlikte kıyamet gününde diğer Peygamberlerin de havuzlarının bulunacağını, onların havzlarının başına gelerek ümmetlerinin çokluğu ile övüneceklerini, Hz. Peygamber'in

de kendi havzının başına gelerek ümmetinin diğerlerininkinden daha fazla olmasını ümit ettiğini haber veren rivâyetler de bulunmaktadır (Tirmizî, “Şıfatü'l-kıyâme”, 14).

Bazı hadis âlimlerine göre havzla ilgili hadisler 50 ile 80 arası sahâbî tarafından rivâyet edilmîş olup, tevatüre ulaşmışlardır (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 306). Bu nedenle mevcudiyetine inanmak gerekir. Havâric ve Mu'tezile mezhepleri havz'ın Kur'ân'da yer almadığını, bu husustaki rivâyetlerin de tevatüre ulaşmadığını gerekçe göstererek havz inancını kabul etmemekte ve havz'ı mecazî bir ifade kabul edip, bunun “Allah'ın rızâsı” olarak yorumlanması gerektiğini söylemişlerdir (Ertürk, 1997, XVI, 548).

1.5.6. Cehennem ve Cennet

Cehennem:

Cehennem kelimesinin etimolojisi konusunda farklı görüşler olmakla birlikte onun Arapça olduğunu kabul edenler sözlükte “derin kuyu, hayırsız, uğursuz” gibi anlamlara geldiğini söylemişlerdir. Bir akaid terimi olarak ise cehennem âhirette günahkâr müminlerin geçici, kâfirlerin ise sürekli kalacağı azap yeri demektir (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 308-309).

Kur'ân-ı Kerîm'in yetmiş yedi âyetinde yer alan cehennem, herhangi bir sözlük anlamı taşımaktan çok kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin ve gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekleri yer olarak tasvir edilir (Topaloğlu, 1993, VII, 226). Cehennem için aynı anlamda Kur'ân'da kullanılan başka kelime ve terkipler de bulunmaktadır. Örneğin “yakıcı” anlamındaki harîk (Al-i İmran, 3/ 181), “kaynar su” anlamındaki hamim, “sıcak rüzgâr” anlamındaki semûm (et-Tur, 52/ 27), “hapisane, derin çukur” anlamındaki siccîn (el-Mutaffifin, 83/ 7), “azıp sapmak” anlamındaki gay (Meryem, 19/ 59), “helak yurdu” anlamındaki dârü'l-bevar (İbrahim, 14/ 28), ve “aşağuların aşağısı” anlamlarına gelen esfeli sâfilîn (et-Tin, 95/ 5), bunlardan bazılarıdır. Ancak yaygın olarak kullanılanlar “alevli ateş” anlamında ki, **nâr** (el-Bakara, 2/ 24), “ısı derecesi yüksek ateş” anlamında ki **cahîm** (Saffet, 37/ 64), “uçurum, derin çukur, harareti yüksek ateş” anlamında **hâviye** (el-Karia, 101/ 9-119), “tutuşturulmuş ateş” manasında **hutame** (el-Hümeze, 104/ 4-7), “halis ateş” anlamında **lezâ** (el-Mearic, 70/ 15-16), ve “yakıp kavuran” manasında da **sakar**'dır (el-Kamer, 54/ 48). Bunların toplamı yedidir

(Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 309). Bunlardan Kur'ân'da en çok geçen isim ise cehennem ismidir (Topaloğlu, 1993, VII, 226).

Bazı müfessirler “Cehennemin yedi kapısı vardır. Onlardan her kapı için birer grup ayrılmıştır” (Hicr, 15/ 44), mealindeki âyette geçen yedi kapıyı yedi tabaka olarak yorumlamışlar ve bu yedi ismin cehennemin yedi ayrı tabakasına ait isimler olduğunu ileri sürmüşlerdir (Kılavuz, 2006, 370). Bazı âlimler de yedi kapı ifadesinden gerçek anlamdaki kapı mefhumunu anlamışlar ve cehenneme gireceklerin sayısının çok olması sebebiyle kapıların da çoğaltıldığını kabul etmişlerdir (Topaloğlu, 1993, VII, 228).

Kur'ân'ı Kerîm'de cehennemin tasviriyle ilgili âyetler onun yapısından çok işleyişini, yani azap türlerini konu edinmiştir. Ancak münafıkların cehennemin en aşağı tabakasında olacağını (en-Nisâ 4/ 145) ve cehennemin yedi kapısının bulunduğunu (el-Hicr 15/ 44), ifade eden âyetlerle cehennemdeki “dar mekân” dan bahseden âyet (el-Furkân 25/ 13) ve “derin kuyu” demek olan hâviyeden söz eden âyetlerde cehennemin yapısı hakkında bazı bilgiler verildiği görülmektedir. Oradaki hayatı tasvir eden âyetler de insanların dünyada işledikleri günahlara paralel olarak değişik şekillerde azaba çarptırılacaklarını haber vermektedir. Söz konusu tasvirlerden en yaygın olan azabın ateş ve kaynar su olduğu anlaşılmaktadır (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 310). Cehennemin yapısına dair hadis literatüründe yer alan rivâyetlerin sahih olanlarından anlaşılan tek şey, onun çok geniş ve derin bir mekân oluşundan ibarettir (Topaloğlu, 1993, VII, 229).

İnanç açısından önem taşımamakla beraber cehennemin ve dolayısıyla cennetin hâlen yaratılmış olup olmadıkları ve yaratılmış iseler nerede buldukları kelâm kitaplarında tartışma konusu olmuştur. Cehmiyye, Mu'tezile ve Havâric önceden yaratılmalarının abes olduğunu söyleyip, kıyametin kopmasından önce her şeyin helak olacağını ifade eden âyet (el-Kasas 28/ 88), gereğince cennet ile cehennem eğer mevcutsa önce yok edilecek, sonra tekrar yaratılacaktır; böyle bir işlemin hikmetten uzak olduğunu savunmuşlardır (Topaloğlu, 1993, VII, 228). İslâm bilginlerinin çoğu ise Hz. Âdem ile Havva'nın Kur'ân'da yer alan kıssalarını, cennet ve cehennemden söz edilirken mazi sigasının kullanılmasını delil göstererek bunların hâlen mevcut olduklarını benimsemektedirler (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 311). Buna karşılık Âdem'in bir süre iskân edilip sonra çıkarıldığı cennetin ebediyet cenneti değil yüksek bir mevkide

bulunan bir bahçeden ibaret bulunduğunu söyleyen âlimler de vardır (Topaloğlu, 1993, VII, 229).

Cennet ile cehennemin halen mevcut olduğunu savunanlar, bunların bulunduğu yerler hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Cennetin yukarıda arşın altında, cehennemin aşağıda arzın altında bulunduğu görüşü epeyce taraftar toplarken nerede olduklarının bilinmediğini, hatta âhiret âleminin şimdiden mevcut olup cennet ile cehennemin orada yer aldığını söyleyenler de olmuştur (Topaloğlu, 1993, VII, 229).

Cehennemin veya azabın ebedîliği konusu İslâm'dan önceki inanç sistemlerinde tartışıldığı gibi Müslüman âlimler arasında da tartışmalı bir husustur. Bu konudaki görüşleri dört noktada toplamak mümkündür;1.Cehenneme giren kişi hiçbir şekilde oradan çıkamayıp sonsuz olarak azap görür. Bu görüş Havâric ve Mu'teziie'ye aittir. 2. Cehennemlikler ebediyen orada kalırlar, fakat bir müddet azap gördükten sonra bir nevi bağışıklık kazanarak elem duymayacak hale gelirler. Bu görüşü Hişâm b. Hakem, Ebül-Hüzeyl el-Allâf, Bittîhiyye ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî savunmuştur. 3.Müminler çıktıktan sonra kâfirlerin azabı uzun zaman devam ederse de ebedî değildir, bir gün sona erecektir Bu görüşü de Cehm b. Safvân savunmaktadır. 4. Müminler çıkar, kâfirlerin azabı sonsuza kadar sürer. Bu görüş ise Ehl-i Sünnet'in kanaatidir (Topaloğlu, 1993, VII, 231-232).

Hâriciler'e ve Mu'tezile'ye ait olan birinci görüş, günahları sebebiyle bir süre için cehenneme girecek müminleri de kapsadığından, Ehl-i Sünnet'in tamamı ile bir kısım Şîi âlimleri tarafından reddedilmîş, bu anlayışa bağlı olarak İslâm tarihi boyunca evlenme, boşanma, cenaze namazının kılınması, miras taksimi gibi kişilerin dinî statüleriyle ilgili uygulamalarda da dikkate alınmamıştır (Topaloğlu, 1993, VII, 232).

Cehm b. Safvân'a ait olan görüşte ise hem cehennem hem de cennetin fâni olması gerektiği vardır. Safvân'a göre hâdis olan bir şey ebedî olamaz. Ancak bu görüş diğer hiçbir İslâm ekolünce itibar görmemiştir. Çünkü hem ilâhî kudreti hem de ilâhî rahmeti sınırlamakta, ayrıca ebediyet fikrini ortadan kaldırmaktadır (Topaloğlu, 1993, VII, 232).

Cehennemin ebedî olduğunu savunanlar daha çok Kur'ân'da birçok kere tekrar edilen "ebeden" ve "hâlidîn" ifadelerine dayanmaktadırlar. Azabın sona ereceğini iddia edenle ise bazı âyetlerde (el-En'am,6/128;Hud, 11/ 106-108), yer alan istisnalar ile

“sınırlı bir zaman dilimi” mânasına gelen “ahkâb” kavramına, (en-Nebe, 78/ 23) adâlet ilkesine ve ilâhî rahmetin her şeyi, bu arada gazabını da kuşattığı inancına dayanırlar (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 312).

Kur’ân’ı Kerîm’de ebediyet anlamına gelebilecek âyetlerin çokluğuna rağmen fâniliğe delâlet eden istisna âyetlerine, ebediyet taraftarları tatminkâr bir yorum getiremedikleri gibi azabın süresini sınırlandıran ahkâb kavramını da tarafsız bir şekilde ebediyet lehine yorumlayamamışlardır (Topaloğlu, 1993, VII, 232).

Cennet:

Cennet "örtmek, gizlemek" anlamındaki cenn kökünden isim olup "bitki ve ağaçlar ile toprağı örten bahçe" mânasına gelir.(Şahin, 1993, VII, 374) Terim olarak ise mü'minlerin içinde ebedî olarak kalacakları, çeşitli nimetlerle bezenmiş olan âhiret yurdudur (Kılavuz, 2006, 372).

Kur’ân’ı Kerîm’de cennet kelimesi müfred, tesniye ve cem’i şekilleri ile 147 defa geçmekte olup, bunların yirmi beşi dünyadaki bağ bahçe, biri Hz. Peygamber’in yanında Cebrail’i gördüğü sidretü’l-müntehânın civarında bulunan me’vâ cenneti, diğerleri ise âhiret cenneti anlamına gelmektedir (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 313).

Dinî literatürde cenneti ifade etmek üzere kullanılan diğer isimler de şunlardır: Cennetü’l-Me’vâ (şehidlerin ve mü'minlerin barınağı ve konağı olan cennet), Cennetü Adn (ikamet ve ebedilik cenneti), Dâru’î-hulûd (ebedilik yurdu), el-Firdevs (her şeyi ihtiva eden cennet bahçesi), Dâru’s-selâm (selâmet yurdu), Dârul-mukâme (ebedî durulacak yer), Cennâtü’n-na’îm (nimetlerle dolu cennetler), el-Makâmü’l-emîn (güvenilir makam) (Kılavuz, 2006, 373).

Cennet, insanlık tarihi boyunca ardı arası kesilmeyen dünya sıkıntıları içinde kıvranan, hayattan zevk alamayan, idealindeki mutluluğu yaşadığı düzen içinde bulamayan insanların özlediği bir âlem olmuştur. Bu sebeple birçok müellif tarafından yapılan cennet tasvirlerinin bir kısmı naslara dayalı olmaktan çok kendi ideal veya hayallerinin ürünü niteliğinde olmuş ve özledikleri mutluluk âleminin çizgilerini taşımıştır (Topaloğlu, 1993, VII, 377).

Kur'ân'ı Kerîm'de cennet hem yapısı hem de sakinlerinin hayatı itibariyle cehennemden daha fazla tasvir edilmiştir (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 314). Hadislerde ise, rivâyet edilen metinlerin içinde sahih olanlar genellikle cennete girmeyi gerektiren veya oradan mahrum olma sonucunu doğuran hareket ve davranışlarla cennet ehlinin vasıflarını konu edinmiştir (Topaloğlu, 1993, VII, 378).Yapısı ile ilgili olarak Kur'ân'da, genişliğinin göklerle yer arasındaki mesafe kadar olduğu (Al-i İmran, 3/ 133), orada yakıcı sıcak ve dondurucu soğuğun bulunmadığı (el-İnsan, 76/ 13), içinde bozulmayan sudan, tadı değişmeyen sütten, içenlere lezzet veren şaraptan ve süzme baldan ırmaklar bulunduğu ve meyvelerin her çeşidinî sunulduğu (Muhammed, 47/ 15), suyun zencefille kokulandırılmış selsebil (tatlı su) pınarı (el-İnsan, 76/ 18) ve misk kokusu bırakan bir içeceğin bulunduğu (el-Mütaffifin, 83/ 25-26), haber verilmektedir.

Bunun yanında cennetin sekiz kapısının olduğu ilk dönemlerden beri kabul edile gelmiştir. Ancak cehenneme ait yedi kapının mevcudiyeti Kur'ân'ı Kerîm'de açıkça zikredildiği halde (el-Hicr 15/ 44), cennetin sadece kapılarının bulunduğu ifade edilmiş ve sayıları hakkında herhangi bir işaretle bulunulmamıştır. Zümer süresinin yetmiş üçüncü âyetinde, kıyamet gününde cennet kapılarının açılışından bahsedilmiş ve âyette ki “vav” harfinin sekiz sayısını ifade ettiğini (vâv-ı semâniyye) ileri sürenler olmuşsa da âlimlerin geneli tarafından bu ilmî bir delile dayanmadığı için kabul edilmemiştir (Topaloğlu, 1993, VII, 378).

Allah Teâlâ'nın cennette müminlere vereceği nimetlerin en büyüğü rü'yetullahtır. Kur'ân'da “iyi iş ve güzel amel işleyenlere daha güzel karşılık ve bir de fazlası(ziyade) verileceği” bildirilmektedir (Yunus, 10/ 26). Buradaki ziyadedden maksadın rü'yetullah olduğu Hz. Peygamberin ifadeleri ile sabittir (Müslim, “İman”, 80).

Allah'ın yaratıklara benzetilmiş olacağı endişesi ile Cehmiyye ve Mu'tezile mezhepleri rü'yetullahı inkâr etmişlerdir. Onlara göre görme olayının gerçekleşebilmesi için yön, mesafe, hacim, ışık gibi maddî unsurlar gereklidir. Mekândan münezzeh olan Allah'ı böyle bir konumda düşünmek mümkün değildir. Onlar ayrıca “Gözler O'nu idrak edemez (el-En'am, 6/ 103) âyeti ile Hz. Musa'nın talebine karşılık Canab-ı Hakk'ın “Beni asla göremeyeceksin”(el-Araf, 7/ 143) cevabını da delil getirirler. Bu görüşleri reddederek Allah'ın âhirette görüleceğini benimseyen Ehl-i Sünnet ise rü'yetullahın aklen mümkün, naklen sabit olduğunu, rü'yetin ortak paydasının varlık (vücûd)

olduğunu, âhirette Allah'ın görülmesi için de dünyadaki rü'yet şartlarının gerçekleşmesinin gerekmediğini, âhîret hayatı gibi oranın şartlarının da farklı olacağını söylemişler ve ayrıca birçok naklî delilin rü'yeti vurguladığını dile getirmişlerdir. Nitekim Kur'ân'da "O gün, rablerine bakan pasparlak yüzler olduğu (el-Kıyame, 75/ 22-23) haber verilirken; hadislerde de müminlerin Allah teâlâ'yı dolunay halinde ayı gördükleri gibi açıkça görecekleri haber verilmektedir (Buhari, "Mevâkit" 16).

Kur'ân'da cennet, iman edip sâlih amelde bulunanlara vaad edilmekle beraber çocukların, delilerin ve fetret döneminde yaşayan insanların da cennete girecekleri ulemânın çoğunluğunca benimsenmiştir (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 316-317).

Cennetteki hayatın ebediyeti konusunda ise Cehm b. Safvân dışında kalan bütün ulemanın ittifakı bulunmaktadır. Bunlar, cennete girenlerin oradan çıkarılmayacaklarını, ölümü tatmayacaklarını ve cennet nimetlerinin tükenmeyip sürekli olduğunu bildiren âyetleri (el-Hicr, 15/ 48; ed-Duhan,44/ 56) delil olarak kullanmaktadırlar (Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, 2008, 317).

BÖLÜM 2: SAİD NURSÎ VE ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN ÂHİRET ANALAYIŞI

2.1. Bediüzzaman Said Nursi

2.1.1. Hayatı ve İlmi Kişiliği

Said Nursî, 1873 tarihinde Bitlis'in Hizan kazasına bağlı İsparit nahiyesinin Nurs köyünde doğmuştur. Babası yörede sufi olarak tanınan Mirza, annesi Nuriye Hanım'dır (Açıkgenç, 2008, XXXV, 565). Said Nursî'nin doğum tarihi kaynaklarda farklı gösterilmiştir. Hayatta iken hazırlanıp müellifin kontrolünden geçen otobiyografisinde 1873 yılında doğduğu kaydedilirken (Nursî, 1976, 31), 9 Ekim 1921 tarihinde İstanbul'a geldiğinde hazırlanan nüfus tezkeresinde ise 1876 yılında doğduğu belirtilmektedir (Albayrak, 1973, 185).

Said Nursî, ilköğrenimine kendi köyünde ağabeyi Abdullah'ın yanında başlamış ve çevredeki medreselerde eğitimine devam etmiştir. Nursî, 1891 yılında Erzurum'a bağlı Doğu Beyazıt kasabasına geçerek tahsiline burada devam etmiş ve Beyazıt Medresesi âlimlerinden Şeyh Mehmet Celali'den üç ay ders okuyarak icazet almıştır. Said Nursî buradan Bitlis'e giderek iki sene boyunca kelâm, hadis, tefsir, sarf nahiv ve mantık gibi ilimlere dair çeşitli kitapları mütalaa etmiş ve son dersini Şeyh Muhammed Küfrevi'den almıştır (A.Nursî, 1990, 19-22).

Said Nursî, 20 yaşına geldiğinde kelâm ilmînin zamanın problemlerini çözmede yeterli olmadığı kanaatini taşıyıp, medrese eğitiminde aldığı dinî ilimlerin yanında tarih, coğrafya, matematik, fizik, kimya, astronomi ve felsefe gibi ilimleri de okumuş, ilmî ve dinî ders usullerini birleştirerek kendine has ve asrın gereklerine uygun bir ders metodu ortaya koymuştur. Küçük yaşında bu yoğunluktaki çalışmalarından dolayı çevresi kendisine "zamanın eşi bulunmaz kişisi" anlamındaki "Bediüzzaman" lakabını vermiştir (Nursî, 1976, 45).

Said Nursî doğu bölgelerinde bulunduğu sıralarda, doğunun en zaruri ihtiyacının eğitim olduğu kanısına varmış, bu sebeple din ve fen ilimlerinin birlikte okutulacağı, Bitlis ve Van'da "Medresetü'z-zehra" isminde bir üniversite kurulmasını temin için Padişah'tan yardım istemek amacıyla 1907 de İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da Padişah II.

Abdülhamid'e bir arz ile müracaat eden ve padişah ile görüşen Said Nursî, bu teşebbüsünde başarılı olamamıştır (Nursî, 1976, 48; Şahiner, 1991, 88).

Daha sonra "ittihad-ı Muhammedi Cemiyeti" saflarına katılmış olan Bediüzzaman, (Şahiner, 1991, 127-128; Eşref Edip, 1990, 35) 1909'da patlak veren 31 Mart olayında yaptığı konuşmalar sebebiyle 24 Mayıs 1909 'da sıkıyönetim mahkemesine çıkarılarak idam talebiyle yargılanmıştır. Bediüzzaman yaptığı müdafaa sonucu beraat etmiş (Şahiner, 1991, 142-143; Eşref Edip, 1990, 34-35) ve 1910 yılında İstanbul'dan ayrılarak Van ve Diyarbakır'a uğrayıp Şam'a gitmiştir (A.Nursî, 1990, 27; Eşref Edip, 1990, 35-36; Şahiner; 1991, 148-149).

Birinci Dünya Savaşı başladığında Van'da bulunan Said Nursî, çoğunluğu talebelerinden müteşekkil bir gönüllü milis alayı oluşturarak Ruslarla yapılan savaşa katılmıştır. Bediüzzaman savaş esnasında Fatıha ile Bakara sûresinin ilk otuz üç âyetinin tefsirini yaptığı *İşârâtü 'l-i 'câz* isimli eserini Arapça olarak kaleme almıştır (Nursî, 1976, 98; Eşref Edip, 1990, 36-37; Şahiner, 1991, 168). Bediüzzaman bu savaşta esir düşerek 1916'da Sibiry'a da iki buçuk yıl süren bir esaret hayatı yaşamıştır (Nursî, 1976, 104; Eşref Edip, 1990, 42).

Bediüzzaman, Rusya'da komünist ihtilâlinin doğurduğu karışıklıklardan yararlanarak Sibiryadaki esir kampından kaçmış, Berlin ve Varşova üzerinden iki buçuk senelik esaret hayatından sonra 1918'de İstanbul'a dönmüştür (Nursî, 1976, 104; Eşref Edip, 1990, 42). 41 yaşında üçüncü defa İstanbul'a gelen Bediüzzaman, Daru'l-Hikmeti'l-İslamiyye âzalığına tayin edilmiştir (A. Nursî, 1990, 29; Şahiner, 1991, 192). Bunun yanında Said Nursî, alkollü içkilerle mücadele etmek amacıyla kurulan Hilâl-i Ahdar Cemiyeti'nin kurucuları arasında da yer almıştır (Kaptanağası, 1990, 2-3; Şahiner, 1991, 224-226). Bediüzzaman'a vatan savunmasına yaptığı katkılar sebebiyle harp madalyası, gazilik unvanı ve gazilik maaşı verilmiştir (Albayrak, 1973, 186).

Bediüzzaman Van'a geldikten sonra 1924 yılının sonlarına doğru kendisinden yardım istemesine rağmen bunu onaylamadığı, hatta Şeyh Said'i bu niyetinden vazgeçirmeye çalıştığı halde, "Şeyh Said İsyanı" sonrasında, sırasıyla İstanbul, Burdur, Isparta ve oradan da Isparta'nın bir köyü olan Barla'ya sürgüne götürülüp burada zorunlu ikâmete tabi tutulmuştur (Nursî, 1976, 135-136; Eşref Edip, 1990, 47-48; Şahiner, 1991, 269-279).

Said Nursî, 1926 yılında Barla’da bulunduğu esnada *Sözler* adı altında başlayıp daha sonra Nur Risaleleri ismini verdiği eserlerinin telifine başlamıştır. Barla’da bulunduğu sekiz buçuk yıl içerisinde *Sözler*, *Mektûbât ve Lem’alar* başlıklı eserlerinin büyük bir çoğunluğunu tamamlamış, çeşitli talebelerine yazdığı mektupları ise “*Lâhika Mektupları*” adı altında toplayıp külliyata dâhil etmiştir (Nursî, 1976, 250;Şahiner, 1991, 302).

Bediüzzaman’ın hayatında 1934 senesinde Barla’dan Isparta’ya getirilişiyle tutuklanma ve hapisane yılları başlar. 1934 yılında Isparta da tutuklanan Bediüzzaman, 1935 yılında Eskişehir’e, buradan da bir yıl sonra tahliye edilip Kastamonu’da zorunlu ikamete tabi tutulmuştur. Bediüzzaman yedi yıl kaldığı Kastamonu’da eserlerini yazmaya devam etmiştir (Nursî, 1976, 249-250;Şahiner, 1991, 315).

Said Nursî 1950 yılından sonra Demokrat partinin başa geçmesiyle eserlerini yurt dışına göndermeye başlamıştır.1956 yılında Afyon mahkemesinin verdiği kararla Risale-i Nur’ların yazılması, bastırılması ve okunması serbest bırakılmış, eserler Latin harfleriyle matbaalarda basılmaya başlanmıştır (Şahiner, 1991, 413-415).

Bediüzzaman, 1960 yılında İstanbul, Ankara ve Konya’ya uğradıktan sonra tekrar Emirdağ’a dönmüştür. Hasta olmasına rağmen birkaç talebesiyle Urfa’ya giden Bediüzzaman, burada hastalığının şiddetinin artmasıyla 23 Mart 1960 da vefat etmiştir. Urfa Ulu Camiinde ki cenaze namazından sonra Bediüzzaman’ın naşı, Halilürrahman Camiinin yanında bulunan bir dergâha defnedilmiştir. Ancak 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra 12 Temmuz’da Bediüzzaman’ın naşı kabrinden alınarak bilinmeyen bir yere götürülmüştür (Şahiner, 1991, 428;Kutay, 1980, 155).

Eserleri:

Bediüzzaman’ın Risale-i Nur külliyatı dışında çeşitli makale ve eserleri de mevcuttur. Bediüzzaman’ın 1899 tarihinden itibaren teliflere başladığı kabul edilse de ilk telifini ne zaman yaptığı hususunda kesin bilgi yoktur. Bediüzzaman’ın 1907’ye kadar Mantığa dair yaptığı telifleri, “Bürhanü’l Gelenbevi” üzerine talebelerinin derlediği Arapça bir *Ta’likat*, ve yine Arapça olarak kaleme alınan *Kızıl İcaz*’dır (Badıllı, 1990, I, 130-131). Bu eserlerden yangında kaybolan iki eserinin dışındaki eserleri elimizde matbu olarak bulunmaktadır.

Said Nursî'nin eserlerinin büyük bir bölümünde İslam'ın inanç esasları işlendiği gözlenmektedir. Bundan başka ibadetlerin gerekliliği, hikmetleri, ahlak, sosyal ve siyasi konuların da açıklandığı eserlerini telif sırasına göre ele almak daha uygundur (Badıllı, 1990, I, 350-354). Bediüzzaman'ın 1926'da başlayan Risale-i Nur'ların telifine kadar geçen zamandaki diğer eserlerini başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz; *İki Mekteb-i Musibetin Şahadetnamesi veya Divan-ı Harb-i Örfi, Münazarât, Hutbe-i Şamiyye, Muhakemât, İşârâtü'l-i'câz fi mezânni'l-icâz, Hakikat Çekirdekleri-1, Hakikat Çekirdekleri-2, Sünühât, Nokta, Şuaât, Rumuz, Tuluat, Katre, Zeylü'l-katre, Habbe, Zeylü'l-habbe, Zerre, Şemme, Zeyl, Zehre, Zehre'nin Zeyli, Hubâb, Zeylü'l-hubâb, Lemaât, ve Mesnevi-i Nuriye.*

Bediüzzaman'ın 1926 yılından sonra Risale-i Nur adında kaleme aldığı ve parça parça yazdıktan sonra çeşitli adlar altında toplanan eserleri ise şunlardır:

Sözler, Mektûbât, Lem'alar, Şualar, Asâ-yı Musa, Sikke-i Tasdik-i Gaybi, Barla Lahikası, Kastamonu Lahikas,: Emirdağ Lahikas, ve Tarihçe-i Hayatı'dır.

Bu eserlerden başka yine Bediüzzaman'ın tasvibiyle külliyatta geçen ve eserlerindeki aynı konulara temas eden kitapçıklar ise şunlardır:

Nur'un İlk Kapısı, Lâtif Nükteler, Nur Âleminin Bir Anahtarı, Yirmi üçüncü Söz, Otuz üç Pencere, Âyetü'l-Kübrâ, Tabiat Risalesi, İman Hakikatleri, Gençlik Rehberi, Hanımlar Rehberi, İhtiyarlar Risalesi, Meyve Risalesi, Haşir Risalesi, Küçük Sözler, Miftâhu'l-ıman, Uhuvvet Risalesi, İhlâs Risalesi, Sünnet-i Seniyye Risalesi, Zühretü'-Nûr, Hastalar Risalesi, Hizmet Rehberi, Ramazan İktisat Şükür Risaleleri, Hakikat Nurları, el-Hucetü'z-zehrâ, Beyanât ve Tenvirler, Münâcât gibi kitapçıklardır.

Said Nursî'nin eserlerinin tamamı Arapça'ya çevrilerek İstanbul, Irak ve Kâhire'de neşredilmişdir. Bediüzzaman'ın kitaplarının çoğunluğu İngilizce'ye, bazı risaleleri ise Almanca, Fransızca, Bulgarca, Rumence, Flemenkçe, Rusça, Urduca, Farsça, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Kürtçe ve bazı Uzak Doğu dilleri olmak üzere birçok ayrı dile çevrilerek neşredilmişdir (Koçar, 1999, 24).

Bediüzzaman eserlerinde kelâm ilmînin bütün konularını işlemekle beraber sistematik bir metot takip etmemiştir. Genel anlamda eserlerinde bazı diğer inançlara, dar çerçevede ise İslâm'ın temel esaslarını tahrip etmeye yönelen materyalizm ve pozitivism gibi inkârcı

felsefi akımlara karşı geniş halk kitlelerinin inançlarını korumayı hedef almıştır (Koçar, 1999, 24).

Sistemik bir nitelikten mahrum şekilde telif edilmeleri sebebiyle müellifin her hangi bir konu hakkındaki görüşünü tam olarak tespit edebilmek için, araştırmacıya onun bütün eserlerini taramak zorunda bırakan bu eserlerde dikkat çeken bir diğer husus, bazen bölümlerin tamamının bazen de her hangi bir konuyla ilgili açıklamaların çeşitli risalelerde tekrar edilmesidir. Bu tekrarların hesaba katılmaması halinde Nur Risaleleri'nin çok geniş bir hacme sahip olduğu söylenemez. Öte yandan müellif, bir konuyu işlerken ya bu konunun daha ayrıntılı olarak ele alındığı diğer bölümlerin adını zikretmekte veya söz konusu bölümleri özetlediği görülür (Koçar, 1999, 25).

2.1.2. Bediüzzaman'a Göre Âhret Hayatının Varlığı ve Gerekliği

Bediüzzaman eserlerinde genel olarak âhiretin bütün konularına temas etmekle beraber, âhiretle ilgili izahlar kelâm kitaplarında olduğu gibi geniş bir hacme sahip değildir. Âhiretle ilgili bilgiler onun eserlerinin tamamında serpiştirilmiş bir şekilde yer almakla birlikte, konuyla ilgili müstakil bölümlere de birkaç eserinde rastlamak mümkündür. Müellifin âhirete dair ilk görüşlerine özet olarak eserlerinden *İşârâtü'l-i'câz*, *Mesnevi* ve *Muhâkemâtta* rastlanmaktadır. Bediüzzaman daha sonra ise telif ettiği eserlerinde bu konuları biraz daha detaylandırmaktadır (Koçar, 1999, 205).

Bediüzzaman âhiretle ilgili görüşlerini Kur'ân'ın üçte birine denk geldiğini söylediği haşir ve âhiretle ilgili âyetlere bina etmektedir. Bediüzzaman'ın âhiret hakkında ki açıklamalarını Kur'ân'a dayandırmasındaki sebeplerin başında, bütün İslam âlimlerinin “haşir nakli bir meseledir, akıl ile ona gidilmez” görüşünde ittifak etmeleridir. Bu nedenle Said Nursî de âhiretle ilgili görüşlerinde aklın tek başına haşrı idrak edemeyeceğini söyleyip haşir ve âhiretle ilgili bulunan Kur'ân'i delillerden yola çıkmıştır. Bediüzzaman'a göre bunun sebebi, haşrin ism-i azamın tecellisiyle olmasıdır. Fakat ona göre, ism-i azamı ve her bir ismin âzâmi mertebesindeki tecellisiyle ortada olan büyük fiilleri görmek ve göstermekle haşir-i azam bahar gibi kolay ispat edilir ve bu konuda tahkiki iman sahibi olunur. Yoksa akıl, dar ve küçük düsturlarıyla kendi başına kalsa aciz kalır, taklide mecbur olur (Nursi, 1980b, 85).

Bediüzzaman'ın âhiretin varlığını açıklarken nakli delillerden yola çıkmakla beraber aklıda tamamen saf dışı ettiği söylenemez. O nakli delillerle yola çıkmış fakat zamanla dînî esasları inkâr eden pozitivizm ve materyalizm gibi felsefi akımların yaygın ve etkili olduğu bir dönemde yaşaması onu âhiretin varlığı konusunda aklî deliller üzerinde yoğunlaşmaya sevk etmiştir. Bediüzzaman kendi ifadesiyle söz konusu felsefi akımların görüşlerini yansıtan kitapların yaygınlaşması sebebiyle *Sözlerin* Onuncu bölümünü teşkil eden Haşir Bahsini kaleme almıştır (Koçar, 1999, 206).

Bediüzzaman Haşir bahsinde âhiretin varlığı konusundaki izahlarına, Allah'ın rahmet eserlerinin tefekkür edilmesinin emredildiği Rum suresinin ellinci âyetini hareket noktası olarak başlar. Bu âyette arzın ölümünden sonra diriltilişinin keyfiyetine dikkat çekilmekte ve Allah'ın ölüleri mutlaka dirilteceği ve O'nun her şeye kadir olduğu ifade edilmektedir (er-Rum, 30/ 50).

Haşir bahsinin devam eden bölümünde ise Bediüzzaman, Hz. Peygamber'in şahsında nübüvvet ve onun görevlerine kısaca değinmekte ve âhiretin varlığını Allah'ın rab, kerîm, rahîm, hakîm, adl, cevâd, cemîl, mücîb, celîl, bâkî, hâfîz, rakîb, hay, kayyûm, muhyî, mümît ve hak isimlerinin varlık üzerindeki tecellilerini duyulur âleminden seçilen pek çok örnekle detaylandırılmakta ve bu isimlerin âhiretin varlığına delil olduklarını söylemektedir (Nursi, 1980b, 54-81).

Bediüzzaman'a göre âhiretin en büyük sebeplerinden biri insanın bizzat kendisidir. Çünkü Bediüzzaman, koskoca bir ağacın, küçük meyveleri için bazen kesilip, aşılması nasıl daha güzel ve bâkî meyveler vermesi içinse, bunun gibi kâinatın yaratılmasına sebep ve kalbi yaratıcının en nurlu ayinesi olan ve kâinatın semeresi durumundaki küçücük insanın, haşir ve neşir gibi muazzam değişmelere ve kâinatın harab edilip tekrar kurulmasına sebep olması; yalnız onun için dünya kapısının kapanıp âhîret kapısının açılacağını göstermektedir der (Nursi, 1980b, 57).

Bediüzzaman'ın ilk eserlerinde âhiretin varlığı konusundaki delilleri kısa maddeler şeklinde sıraladığı görülür. Müellif bu maddeleri daha sonra telif ettiği eserlerde detaylandırmaktadır. Bediüzzaman'ın âhiretin varlığını delillendirmek için yazdığı bu maddeleri şu şekilde özetleyebiliriz:

2.1.2.1. Kâinattaki Nizam ve Hikmetin Âhiretin Varlığının Delil Oluşu

Bediüzzaman'a göre kâinattaki nizam ve hikmet, âhiretin varlığının delilidir. Çünkü ebedî hayat olmazsa söz konusu nizam ve hikmetin değeri kalmaz. Müellif bunu şöyle izah eder: Allah insanı kendine vahiyle muhatap seçmiş, insanı isimlerinin en yüksek derecede tecellisine mazhar kılmış, rahmet hazinelerinden ona ikramlarda bulunarak kendinî tanıtmıştır. Bundan dolayıdır ki ölüm gibi bazı konularda çaresiz kalan insanı tamamen yok edip onu ebedî hayatta da mutlu etmemek Allah'ın bu hikmetine uygun düşmemektedir. Gerçek hikmet devamlı olan olduğundan bu da ancak ebedî olan âhirette sonsuz bir mutlulukla mümkündür demiştir.

Bediüzzaman, kâinattaki nizam ve hikmet, âhiretin varlığına delildir tezini sinema örneğini vererek daha da güçlendirmiştir. Müellif öncelikle varlık sahnesinde hayat ile ölüm içinde toplanıp dağılan mevcudatın başka bir gayesi olduğuna dikkat çekerek bu örneği verir. Bediüzzaman nasıl ki sinema ve benzeri şeylerde kısa bir görüntüyü alabilmek ve bunları insanlara gösterebilmek için büyük gayret sarf edilmekte ve masraflar yapılmaktaysa, ebedî hayatta da gerek hesap, gerekse dünyada meydana gelen olayları tekrar görmeyi temin etmek için bu hayattaki suretler ve amellerin neticeleri kaydedilmekte ve korunmaktadır der. Bediüzzaman'a göre dünyanın âhiretin tarlası olması da bu gerçeği ifade eder. Sonuçta müellif, Allah'ın hikmeti, inâyeti, rahmeti ve adâleti mademki dünyada görülmektedir, öyleyse dünyanın varlığı gibi âhiretin varlığı da kesindir demiştir. Çünkü Bediüzzaman'a göre dünyadaki her şey bir açıdan âhiret hayatına yöneliktir. Bu durumda âhireti inkâr etmek dünya ve içindekileri inkâr etmek gibidir (Nursi, 1980b, 75-78).

2.1.2.2. Kâinattaki Değişimin Âhireti Gerektirmesi

Bediüzzaman'ın diğer delili de kâinatta özellikle canlı varlıklarda gözlenen değişimin de âhirette ki tekrar diriltilmeye örnek teşkil etmesidir. Müellife göre insanın bedeninde bazı hücrelerin ölmesi ve yerine yenilerinin gelmesi veya geceden sonra sabahın, kıştan sonra baharın gelmesi ve baharda binlerce canlının tabiatı kısa sürede şenlendirmesi gibi durumlar âhiretin varlığı konusunda insana ipucu vermektedir (Nursi, 1980b, 72-75) .

2.1.2.3. İnsanın Fitri Özelliklerinin Âhireti Gerektirmesi

Said Nursi'nin bir başka görüşü de âhiretin varlığı konusunda ileri sürülen akli delillerden biri olan ve insanın fitri özelliklerinden birini oluşturan adâlet duygusudur. Bediüzzaman, Dünyanın hiçbir yerinde ve döneminde adâletin sürekli hâkim olduğunu söylemek mümkün değildir der. Dolayısıyla pek çok insan yaptığı zulüm ve haksızlığın cezasını görmeden, çoğu insan da hakkını alamadan ölmektedir deyip, bu durumun ebedi bir hayatta mutlak adâletin gerçekleşmesi için büyük bir mahkemenin varlığına delil olduğunu söylemiştir. Ona göre kozmolojik planda adl ve hâkim olan Allah'ın zâlim ve mazlumun hesabını görececek bir mahkemeyi kurmaması düşünülemez. Bu sebeptendir ki Bediüzzaman, söz konusu adâletin dünyada tam manasıyla gerçekleşmediğine göre ebedi hayatta mutlaka tahakkuk edeceğini ve adâlet duygusuna bağlı olarak kulluk görevini yerine getirenle günah işleyen ve Allah'ı inkâr edenlerin yaptıklarının karşılığını görmek üzere cennet ve cehennemin var edileceğini söylemiştir (Nursi, 1980b, 59-61).

2.1.2.4. Allah'ın Esmâ ve Sıfatlarının Âhireti Gerektirmesi

Bediüzzaman'ın âhiretin varlığı hakkındaki farklı bir görüşü de Allah'ın rahman ve rahim olmasının ebedi saadetin mevcudiyeti için bir delil oluşturuyor olmasıdır. Said Nursi'ye göre bir şeyi gerçekten nimet haline getiren ve yokluğu halinde kişinin mutsuz olmasını engelleyen şey, insanda bulunan ebedi mutluluk inancıdır. Bediüzzaman'a göre eğer ilâhi ihsanın en büyüğü olan ebedi mutluluk insana verilmezse, bütün nimetler onu huzursuz eder, elindeki bütün ihsan ve lütuflar onun için üzüntü kaynağı olur. Bu sebeple, ona göre Allah'ın rahmetinin dünya üzerindeki tecellileri böylesine apaçık bir şekilde iken, onların bir gün yok olup ebedi bir şekilde devam etmeyeceği düşüncesi, kişiyi bu rahmetin inkârına götürür. Bediüzzaman bu yüzden kıyametin kopmasıyla son bulacak olan bu dünya hayatından sonra mutlaka ebedi bir hayat yaşanacaktır demiştir (Nursi, 1980b, 58-59).

2.1.2.5. Peygamberlerin İcması Âhiretin Varlığını Gerektirmesi

Müellif geçmiş Peygamberlerin ittifakını, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin delillerini, Kur'ân'ın mu'ciz oluşunu ve onun konuyla ilgili âyetlerini de âhiretin varlığı hususunda zikredilen deliller arasında saymaktadır (Nursi, 1980b, 90-107).

Ayrıca Bediüzzaman bunlardan başka, itaat edenlere mükâfat, isyan edenlere cezanın bu dünyada verilmemesi, insanın bütün arzularının bekaya uzanması ve insanın fitri ve sözlü dualarıyla âhireti istemesi, Hz. Peygamber'in duası, âlemden israfın olmaması, dünyada bulunan her şeyin geçici olması gibi hususlarında âhiretin varlığına açıkça işaret ettiğini haşir risalesinde dile getirmiştir (Nursi, 1980b, 44-81).

2.1.3. Bediüzzaman'a Göre Âhret Hayatının Keyfiyeti

Cismani veya Rûhî Oluşu:

Bediüzzaman da birçok âlim gibi âhret hayatının cismani olacağını savunan âlimlerimizdendir. Müellife göre cismani olmayan bir âhret hayatı abes olur. Çünkü Bediüzzaman'a göre insan her fikriyle, aklıyla, kalbiyle ayrı bir âlemdir. Bu özelliğinden dolayı insan, âlemin pek çok nevi ile alakadar olduğu için bir nev hükmündedir. Bundan dolayı müellif âhirette her bir feridin ayrıyla, cismiyle, resmiyle iade edileceğini belirtmektedir. Bu durum Bediüzzaman'a göre, bitkilerin tohumları gibi "acbü'z-zeneb" tabir edilen bir kısım zerrelere, insanın tohumu olarak âhirette o zerreler üzerine insan bedeninin teşekkül etmesiyle meydana gelecektir (Nursi, 1978, 59-62).

Bediüzzaman'a göre âhret hayatının cismani olacağına dair diğer bir delilde içinde bulunduğumuz dünyanın âhret âlemine bir fihrist hükmünde olmasıdır. Müellif, bu fihristte âhret âleminin önemli meselelerine olan işaretlerden birinin de, cismani olan rızıklardaki lezzetler olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu geçici dünyada verilen nimetler için insanın vücudunda yaratılan hisler ve duyu organlarının varlığı, âhirette altlarından ırmaklar akan kasırların altında, ebediyete layık cismani ziyafetler olacağını göstermektedir (Nursi, 1978, 236). Bediüzzaman böyle lezzetlerin kişinin daha iyi idrak edebilmesi için âhret hayatının cismani olması gerektiğini belirtmiştir.

Bediüzzaman'a göre Kur'ân'da âhret hayatının cismani olacağını haber vermiştir. Kur'ân'ın konuyla ilgili âyetleri âhiretin vukuunu temsili bir kıyasla delillendirmekte ve insanları tefekküre sevk etmektedir. Konuyla ilgili bu âyetlerde çürümüş kemiklerin kimin tarafından diriltileceğinin alaycı bir tavırla sorularla kendi yaratılışı hatırlatılarak onları ilk defa kim yarattıysa onun diriltileceği (Yasin, 36/ 78-79) ve yine ilkin mahlûkâtı yaratıp ölümünden sonra bunu tekrarlayanın Allah olduğu, bu işin O'nun için daha

kolay olduğu (er-Rum, 30- 27), insanların yaptığı fiillerden dolayı sorumlu olacağı ve böylece Allah'ın kullarına zulmetmeyeceği ifade edilmektedir (Fussilet, 41/ 26). Bediüzzaman zikrettiğimiz bu âyetlere temas ederek bunlardan, insanın çeşitli merhalelerden geçirilerek yaratılması ile ikinci yaratılmaya ilk yaratılmanın delil gösterildiği âyetlerde temsîlî kıyasla âhiretin bedenlen olacağının delillendirildiğini söylemektedir (Nursi, 1980b, 49).

Bediüzzaman'ın konuyla ilgili bir diğer açıklamasıda şöyledir. Said Nursî'ye göre ebedi mutluluk manevî ve maddî olmak üzere iki kısımdır. Manevî olan, Allah'ın rızasına, lutfuna, tecellisine ve yakınlığına mazhar olmaktır ki bu tür mutluluğun keyfiyetini bilmek mümkün değildir. Mutluluğun maddî boyutunda ise mesken, yemek ve cinsel ilişki olmak üzere bedeni lezzetler vardır (Koçar, 1999, 231). Müellif, Allah'ın insanın bu muhtelif lezzetleri hissedebilecek kabiliyetlerini insanın maddî yapısında yarattığını, ayrıca ruhu tatmin eden manevî lezzetlerin kişiye yeterli olduğu halde maddî lezzetleri tatmak için haşrın mutlaka cismani olması gerektiğini söylemiştir.

Bediüzzaman'ın eserlerinde bu konu hakkında çok fazla detay göze çarpmamaktadır. Bunun nedenlerinden birinin müellifin, bu konunun İslam âlimleri arasında çok fazla görüş ayrılığı yaratmamasından dolayı kendisinin de bu mevzuda çok fazla açıklama yapmaya gerek hissetmemesinden olabilir. Sonuç olarak Bediüzzaman'da birçok âlim gibi âhiret hayatının cismani olacağını söylemiştir.

Ebedî Oluşu:

Bediüzzaman bu konuda da klasik Ehl-i Sünnet inancını kabul etmiştir. Ona göre eşyada esas olan beka olup adem değildir, hatta yokluğa gittikleri zannedilen kelime ve düşünce gibi gelip geçici şeyler de Bediüzzaman'a göre yokluğa gitmemektedir. Müellif bunların biçim ve vaziyetlerini değiştirerek bazı yerlerde korunduğunu düşünmektedir. Bediüzzaman fizik ilmînin, bu sırrı anlamışsa da çözemediğini, çünkü “âlemde var olan yok olmaz ancak bir dönüşüm vardır” diye hata ettiğini belirtir. Ona göre yokluğa gittikleri sanılan eşya Kudret dairesinden ilim dairesine, şehadetten gayba, fenadan bekaya geçmektedir (Nursi, 1981, 266-267).

Bediüzzaman, mutlak yokluğun olmadığını, herşeyi kuşatan bir ilmîn bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre, ilim dairesi içinde bulunan adem ise, “adem-i harici”dir ve

“vücut-ı ilmî”ye perde olmuş bir unvandır. Bu ilmî vücutları bazı ehl-i tahkikin “ayân-ı sabite” diye tabir ettiklerine değinen Bediüzzaman, buna göre fenaya gitmenin, geçici olarak harici libasını çıkarıp, manevî ve ilmî bir vücuda girmek olduğunu ifade etmektedir. Yani, Bediüzzaman’a göre yaratılmış ve fani olanlar harici vücutlarını bırakır, mahiyetleri manevî bir vücut giyer, böylece kudret dairesinden çıkıp ilim dairesine girerler (Nursi, 1981, 55-56).

Bediüzzaman’a göre insanın mutlak yokluğa gitmeyeceğine dair bir delil de yine insanın kendisidir. Her kim vicdanına bakıp dinlerse “ebed! ebed!” sesini işitecektir diyen Bediüzzaman, bütün kâinat o vicdana verilse bile, insanın ebede karşı olan isteğinin yerini dolduramayacağını belirtmektedir (Nursi, 1980b, 48).

Bediüzzaman cennet ve cehennem hayatının ebediliği hususunda ise gerek cenneti gerekse cehennemi oluşturan madde ve cüzlerin kendi aralarında bir zıtlık bulunduğunu, bu nedenle bu cüzler arasındaki ilişkinin bir nizamın meydana gelebilmesi ve onun devamı için gerek olduğunu söyler. Bediüzzaman gerek cennet gerekse cehennem ehlinin buralarda ki hayatlarının ebedi olduğunu söyler. Bu sebeple Bediüzzaman, onların vücutlarını meydana getiren cüzlerde bir değişme olmayacaktır demiştir (Nursi, 1978, 161-163).

2.1.4. Bediüzzaman’a Göre Âhret Hayatının Safhaları

Daha öncede belirttiğimiz gibi Bediüzzaman’ın eserlerinde âhret hayatı ile ilgili kısımlar Bediüzzaman’ın kendi ifadesiyle “Yeni Said” olarak adlandırdığı hayatının 50 yaşından sonraki döneminde detaylandırılmaktadır. Buna rağmen âhretle ilgili izahlar kelâm kitaplarında olduğu gibi ulûhiyet ve nübüvvet konuları kadar onun eserlerinde geniş bir hacme sahip değildir. Bu bilgiler onun eserlerinin tamamında serpiştirilmiş bir şekilde yer almakla birlikte, konuyla ilgili müstakil bölümler de bazı eserlerinde bulunmaktadır (Koçar, 1999, 205).

Bediüzzaman’ın âhret hayatıyla ilgili görüşlerini dile getirirken aklın zor anladığı müşkül meselelerde temsili hikâyeler anlatma metodunu kullandığı görülür (Koçar, 1999, 215). Bediüzzaman’ın âhreti safhaları olan kabir, kıyamet, ba’s, haşr, hesap, mizan, sırat, havz, cennet ve cehennem hakkındaki görüşlerini şu şekilde izah edebiliriz.

Kabir:

Bediüzzaman'ın âhiret halleri konusunda ki görüşlerini şu şekilde derleyebiliriz. Öncelikle Bediüzzaman, eserlerinde insanın ölümüyle âhiret hayatının başladığını söyler. Bediüzzaman, ölümden sonra kıyametin kopmasına kadar sürecek olan hayata da kabir veya berzah hayatı ifadesini kullanmaktadır. Ona göre ölüm bir son değil, mekân değiştirip yeni ve sonsuz bir hayata başlangıçtır (Nursî, 1981, 7-8). Bediüzzaman'ın bu konudaki görüşleri Ehl-i Sünnet kelâmcılarının görüşlerine paraleldir. O'da Ehl-i Sünnet kelâmcıları gibi münker ve nekir meleklerinin sorgulamasına temas ederek mümin için kabrin güzel bir bahçe, âhirete inanan, fakat günahlara dalanlar için ise bütün sevdiklerinden ayrı tutulduğu bir hücre olduğunu ifade eder. Bediüzzaman'a göre bu ceza kişiye âhiret inancının gereğine uygun davranışta bulunmaması sebebiyle verilir. Âhirete inanmayanlara göre ölüm zaten bir yok oluşturdur. Onlar bu inançlarına uygun olarak berzah âleminde bütün sevdiklerinden ayrı tutulacak ve inkârları sebebiyle ceza göreceklerdir (Nursî, 1980b, 28). Bu izahlardan anlaşılacağı üzere Said Nursî, kişinin dinî sorumluluk doğuran fiillerden dolayı kabirde ceza ve mükâfata uğratılacağını kabul etmektedir (Koçar, 1999, 211).

Bediüzzaman *Mektubat* adlı eserinin içinde kabir hayatının da bulunduğu değişik hayat mertebelerine değinir. Said Nursî'ye göre bu hayat mertebelerinden ilki dünya hayatıdır ki, devamı pek çok şarta bağlanmıştır. İkincisi ise dünya hayatına hiç benzemeyen ve âdeta melek hayatı yaşayan İdris ve İsa'nın hayatları; üçüncüsü dünya hayatına göre daha serbest olan Hızır ve İlyas'ın bulunduğu hayat; dördüncüsü de, Kur'ân'ın da temas ettiği, diğer kabir ehlinin hayatından daha üstün olan şehitlerin hayatıdır (Koçar, 1999, 211). Nursî'ye göre hayatlarını hak yolunda feda etmeleri sebebiyle, Allah şehitlere dünya hayatına benzeyen, fakat zahmeti ve üzüntüsü olmayan bir hayat ihsan etmiştir. Bediüzzaman'a göre onlar ölümden kaynaklanan ayrılığın ıstırabını hissetmeyerek tam bir mutluluğu tatmaktadırlar. Diğer kabir ehli ise öldüklerinin farkında olup şehitler kadar hayatlarından lezzet almamaktadır. Said Nursî bu konuda rüya örneğini vererek konuyu delillendirmeye çalışır. Bediüzzaman'a göre iki kişi rüyalarında cennette güzel bir saraya girerler. Birisi rüyada olduğunu ve uyanacağını bildiği için aldığı lezzet noksanıdır. Diğeri ise rüyada olduğunu bilmemekte ve tam bir keyif ve lezzet almaktadır. Nursî şehitlerin kabirdeki veya berzah âlemindeki hayatını bu ikinciye benzetir (Nursî, 1981, 5-7).

Kıyamet:

Bediüzzaman âhiret hallerinden kıyamet hakkında bir anda meydana geleceğini ve melekler dâhil herkesin bundan etkileneceğini söyler. Said Nursî, Allah'ın zatından başka her şeyin helak olacağını ifade eden "...O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz" (el-Kasas, 28/ 88) âyetinden yola çıkarak bu konuda, O'nun zâtî gibi isim ve sıfatlarının da ezeli ve ebedi olduğunu, bunların tecellisi olan varlığın da mutlak olarak yok edilmeyeceğini ifade etmiştir (Koçar, 1999, 212).

Bediüzzaman söz konusu âyetten yola çıkarak aklen de kâinatın harap edilmesiyle kıyametin kopmasının mümkün olduğunu söylemekte ve bunu şöyle izah etmektedir: Âlemdede tekâmül kanunu vardır. Bu kanuna tabî olan her şey gelişme içindedir ve her şeyin yaratılışla belirlenen tabî bir ömrü bulunmaktadır. Küçük âlem olan insanın ölümü mukadder olduğu gibi büyük âlem olan kâinat da bir gün harap olacaktır. Âlem kendisi için takdir edilen fitrî ömrünü bitirmeden önce onun yaratıcısı tarafından kıyamete maruz bırakılmasa bile, mutlaka ömrünü tüketeceği bir gün gelecek ve Kur'ân'da yer alan güneşin katlanıp dürülmesi, yıldızların kararıp dökülmesi, dağların sallanıp yürütülmesi, denizlerin kaynatılması (et-Tekvir, 81/ 1-5) ve gökyüzünün yarılması (el-İnfitar, 82/ 1), gibi hadiseler gerçekleşecektir. Bediüzzaman'a göre yine kâinatta gözlenen küçük büyük bütün değişimler kıyametin kopacağına delildir. Zira kâinatta bir apartman gibi her şeyin birbirine bağılı olduğu mükemmel bir nizam tesis edilmiştir. Bu bağlardan birinin ilâhî bir emirle koparılması durumunda milyonlarca büyük kütlelerin birbiriyle çarpışıp kıyameti koparması imkânsız değildir. Müellif kâinatta niçin bir değişim kanunu bulunduğu ve ilk yaratılışla beraber onun niçin sonsuzluğa elverişli bir şekilde yaratılmadığı konusunda ise şöyle der: Allah hikmeti gereği insanın istidat ve kabiliyetlerinin ortaya çıkmasını ve onların gelişmesini irâde etmiş ve böylece onları imtihana tâbi tutmuştur. Bu imtihanın gereği olarak hayır ve şer, güzellik ve çirkinlik gibi zıtlar beraber bulunmakta, kâinat bir değişim ve tekâmül çizgisinde yürütülmektedir. Kıyametle beraber imtihan safhası tamamlandıktan sonra söz konusu zıtlar birbirinden ayrılacak, cennet ve cehennem sonsuz bir yapıyla meydana gelecektir. Bu izahlardan da anlaşılacağı üzere müellif kâinat ile cennet ve cehennem arasında organik bir bağ kurmaktadır. Zira beka âlemi bu fânî âlemden yapılacak, onun esas unsurları ebedî âleme gidecektir. Bu

durumda cennet ve cehennem yaratılış ağacının ebediyyete uzanan iki sonucu, Allah'ın lütuf ve kahrının tecelli edeceği yerlerdir (Koçar, 1999, 211-212).

Bediüzzaman'a göre kıyamet bir anda meydana gelecek ve melekler dâhil bütün ruhlar, derecelerine göre bundan etkileneceklerdir. Müellif, meselâ bir kişi kendi sıcak odasında bulunmasına rağmen kar ve tipi içinde titreyen bir kimseyi görse bundan etkilenir. Bu örneğe paralel olarak azabı hak etmeyen ruhlar da kıyâmet hadiselerini görünce bir şaşkınlık geçireceklerdir (Nursi, 1981, 55-56).

Bediüzzaman kıyamet alâmetlerinden ve ahir zamanda meydana gelecek olaylardan bahsetmeden evvel bu konudaki hadisler hakkında ki görüşlerini dile getirir. Bediüzzaman bu tarz hadislerin içinde mevzu hadisler bulunabileceğini benimsemekle beraber, hiçbir rivâyeti reddetmeyip bu hadisleri tevil etmeyi tercih etmiştir. Çünkü ona göre Kur'ân'da olduğu gibi hadislerde de müteşabihat bulunabilir. Ona göre bu tür haberler iman esaslarına dâhil olmayıp nübüvvetin fonksiyonu açısından bir önem taşımamaktadır (Koçar, 1999, 213). Said Nursî, kıyamet alâmetleri ile ilgili hadislerin iman esaslarına dâhil olmadığını söylemesine rağmen bunları tevil ederek eserlerinde yer vermesinin sebebini, sıradan insanların imanını şüphelerden korumak için olduğunu söyler (Nursî, 1980b, 316).

Teklif ve imtihan sırrını ortadan kaldırmaması için, bu dünyada gözle görünecek olan kıyamet alâmetlerinin, Kur'ân'ın müteşabih âyetleri gibi kapalı olduğuna değinen Bediüzzaman, ahirzaman fitnelerinin müddetinin uzun olup bu zamanın ondan bir bölüm olduğunu belirtmektedir. Bu arada ahirzamanda Allah diyenin kalmayacağını bildiren hadisi, iman eden kalmayacak değil, belki Allah'ın namı değişecek şekilde te'vil eden Bediüzzaman, bir rahmet eseri olarak kıyamet anında inananların ruhlarının daha önceden kabzedileceğini ve kıyametin kâfirlerin başına kopacağına da değinmektedir (Harmancı, 1994, 12).

Said Nursî kıyamet alâmetleri çerçevesinde eserlerinde Deccâl, Hz. İsa'nın nüzulü, Mehdi, Zü'l-karneyn seddi, ye'cüc ve me'cüc, dabbetü'l-arz, fitnelerin çıkması ve güneşin batıdan doğup doğudan batması gibi konulara yer verir.

Bediüzzaman'ın eserlerinde Deccâl ile ilgili hadisleri müteşabihattan kabul edip te'vil etmiştir. Ona göre Deccâl ile ilgili hadislerden çıkan sonuç iki ayrı Deccâl'in olduğudur.

Bunlardan ilki ehl-i küfür diyarında çıkacak olan Büyük Deccâl diğeri ise İslâm dünyasının içinde zuhur edecek olan Süfyâni'dir. Hz. İsa'ya Mesih adı verildiği gibi bu iki Deccâle de Mesih adı verilmiş ve rivâyetlere bakıldığında bunların şerrinden Allah'a sığınılmıştır (Koçar, 1999, 216). Bediüzzaman büyük deccâlin materyalizm ve komünizm gibi dinî ortadan kaldırmayı hedef alan inkârcı akımlar olduğunu söyler. Ona göre İslâm deccâli dediğimiz Süfyani de aynı bunun gibidir. O da aslında tek başına pek çok şeyi yapabilecek bir güce sahip olmadığı halde, fikirleri etrafında meydana getirilen şahs-ı manevî bir akım olarak İslâm dininin ferdi ve sosyal hayattan kaldırılmasına çaba sarf edecektir. Said Nursî'nin eserlerine baktığımızda onun Büyük Deccâl olarak adlandırdığını müşahhas, belli bir kişi olarak görmediği; buna karşın İslam Deccâli olarak adlandırdığı Süfyani'yi müşahhas bir kişi gördüğü anlaşılır. Bediüzzaman onların kötülüklerinin etkili olmamasının sırf birey oluşlarından değil, yandaşlarından ve temsil ettikleri inkârcı görüşlerin meydana getirdiği güç, otorite ve baskıdan kaynaklandığını ifade etmiştir (Nursî, 1960c, 498-501).

Said Nursî, deccâlin Hz. İsa tarafından öldürüleceğine dair rivâyetleri de (Müslim, "Fiten" 110;Tirmizi, "Fiten" 59) te'vil etmektedir. Ona göre deccâlin öldürülmesi belli bir şahsın öldürülmesi şeklinde değil, aksine inkârcı bir fikir akımının yok edilmesi şeklinde düşünülmesi gerekir (Koçar, 1999, 219). Bediüzzaman'a göre İsevi ruhaniler cemaati deccâlin kurduğu materyalist ve dinsizlik akımını yok edip, Allah'ı inkâr fikrini imha edecektir. Bunlar Hıristiyanlık dininin hakikatini İslâmiyet ile birleştirecek, bu birleşmeden meydana gelecek güçle deccâlin temsil ettiği inkârcı materyalizmi manen öldüreceklerdir (Nursî, 1960c, 493). Bediüzzaman, böylesine muazzam bir netice için ilâhi bir hikmet çerçevesinde Hz. İsa'nın gökten yeryüzüne inmesini, Allah'ın hikmetinin bir gereği olarak görmekte ve Hz. İsa'nın herkes tarafından değil, ancak çok yakınları tarafından iman nuru ile tanınacağını belirtilmektedir (Nursî, 1981, 54).

Bediüzzaman Deccâl ve Hz. İsa hakkındaki görüşlerine paralel olarak Mehdinîn insanüstü vasıflarla ortaya çıkmasını ve herkes tarafından tanınmasını makul bir düşünce olarak görmez (Koçar, 1999, 220). Ona göre genelde kıyamet alâmetleri ve özelde Mehdi ile ilgili hadisler mübhem bir karaktere sahiptir. Bu sebeple Mehdi ve süfyâni gibi âhir zamanda zuhur edecek olan kimseler erken dönemlerde hatta tabiin döneminde beklenmiş daha da ötesi bazı kimseler bu şahısların geçmişte zuhur ettiğini söylemişlerdir (Koçar,

1999, 221). Müellife göre söz konusu şahısların ne zaman zuhur edeceğinin bilinemeyişinin sebebi, her asırdaki insanların, manevîyatlarını güçlendirmek ve ümitsizlikten kurtulmak için bir Mehdi inanacına ihtiyaç duymalarıdır. Bediüzzaman'ın bu ifadelerinden anlaşıldığına göre Mehdi tek bir şahıstan ibaret olmayıp her asrın bir Mehdisi bulunmaktadır. Hadislerden gelecekte bir Mehdi gelecek havasının oluşmasının sebebi Mehdi hakkındaki rivâyetlerin birbirinden farklı olması ve hadis sarihlerinin konuyla ilgili hadisleri kendi zamanlarıyla ilişkilendirmesinden kaynaklanmıştır (Nursî, 1980b, 318-319).

Bediüzzaman'ın ifadelerinden Mehdinîn İslâm deccâli olan süfyâniyi gerçekte öldürmeyeceği ortaya çıkar. Müellife göre ölen ve öldürülen birer kişi değil, inanç ve fikirlerdir. Bediüzzaman'ın Mehdi konusunda insanüstü niteliklere sahip bir şahıs beklentisi içinde olmadığı görüşlerinden anlaşılmaktadır. Müellif bu şekilde sosyal kanunlara uygun hareket eden bir kimsenin başarılı olmasını Allah'ın kudreti açısından mümkün görmektedir (Koçar, 1999, 222).

Netice olarak Bediüzzaman, bu konuda insanüstü niteliklerle zuhur ederek zulümle dolmuş olan dünyayı ıslah edecek bir Mehdi beklentisi içinde olmayı doğru bulmamaktadır. Onun Mehdi konusundaki rivâyetlere yaptığı te'viller sosyal prensiplere uygunluk arz etmektedir. Fakat Bediüzzaman'ın yaptığı bu te'viller hiç bir zaman bunların esasları olan rivâyetlerin yüzde yüz sağlam olduğu anlamına gelmemektedir

Bediüzzaman da diğer Ehl-i Sünnet âlimleri gibi Kur'ân'daki Ye'cûc ve Me'cûc'ü ve aynı kıssada geçen Zü'l-Karneyn'in seddin harap olmasını (el-Kehf, 18/ 83-110), kıyamet alâmetlerinden saymıştır. Bediüzzaman, söz konusu âyetlere eserlerinde temas ederek Zü'l-Karneyn'in, Büyük İskender; seddin, Çin şeddi; Ye'cûc ve Me'cûcün, Mançur ve Moğollar olabileceğine dair muhtelif görüşler bulunduğunu zikreder (Koçar, 1999, 224). Bediüzzaman, Kur'ân'ın bu hâdiseden bahsetmekle aslında uzak bir hadiseyi kastettiğini, buna bu şekilde dikkat etmeyenlerin ise Zülkarneyn ve Ye'cûc ve Me'cûc hâdiselerinin birbirine yakın olduğu sonucuna vardıklarını söylemektedir. Bediüzzaman' a göre ise bu iki hadise farklı zamanlarda olmuştur. Bediüzzaman, Kur'ân'ın seddin harap olmasından sonra kıyametin kopacağını haber vermesinin zaman açısından bir yakınlık olmadığına da vurgu yapar (Nursî, 1977, 58-61).

Bediüzzaman, kıyamet alâmetlerinden biri olan Dâbbetü'l-arz hakkında Kur'ân'da buna icmâli olarak işaret edildiğini, fakat onun mâhiyeti hakkında kesin bir kanaatinin bulunmadığını ifade eder. Ancak Bediüzzaman, nasıl ki Firavun'un kavmine çekirge âfeti ve bit belâsı, Kâbe'yi yıkmak için gelen Ebrehe'nin ordusuna "ebabil kuşları" musallat edildiyse, süfyâni ve deccâllerin fitnesine bilerek kanamlara akıllarını başlarına getirmek için Ye'cûc ve Me'cûc, Dâbbetü'l-arz gibi hayatı altüst eden musibetler gösterilecektir demiştir (Koçar, 1999, 225). Bediüzzaman'a göre muhtemelen o "dâbbe" bir canlı türüdür. Ve eğer bir tane olsa vereceği zarar da sınırlı olacağından sayı ile ifade etmemek gerekir. Bediüzzaman bunun daha iyi anlaşılması için onun Kur'ân'da yer aldığı üzere Hz. Süleyman'ın değneğini yiyerek öldüğünün anlaşılmasını sağlayan ağaç kurdu (es-Sebe, 34/ 14) türünden bir canlı olabileceğini söyler (Koçar, 1999, 224-225). Ona göre o kurt, insanın bütün vücuduna dağılarak kemiklerini ağaç gibi kemirecek, Müminler ise bu beladan imanlarının bereketi ve sefahate dalmamakla kurtulacaktır (Nursî, 1960c, 497).

Said Nursî'ye göre küçük âlem olan insanın ölümü mukadder olduğu gibi büyük âlem olan kâinat da bir gün harap olacaktır. Ona göre âlem kendisi için takdir edilen fitri ömrünü bitirmeden önce onun yaratıcısı tarafından kıyamete maruz bırakılmasa bile, mutlaka ömrünü tüketecektir (Koçar, 1999, 212). Bediüzzaman Kur'ân'da yer alan güneşin katlanıp dürülmesi, yıldızların kararıp dökülmesi, dağların sallanıp yürütülmesi, denizlerin kaynatılması (et-Tekvir, 81/ 1-5) ve gökyüzünün yarılması (el-İnfitar, 82/ 1) gibi hâdiselerin birgün mutlaka vuku bulacağına vurgu yaparak kıyametin bu şekilde olacağını söylemiştir. Netice olarak Bediüzzaman kâinatta gözlenen küçük büyük bütün değişimleri kıyametin kopacağına dair deliller olarak kabul etmiştir (Nursî, 1980b, 486-487).

Haşir:

Said Nursî öldükten sonra tekrar hayata kavuşma anlamında haşir, Ba's ve neşr kelimelerini kullanmakla beraber bunlardan daha çok haşir kelimesini tercih etmektedir. O, kelâmcılarda olduğu gibi tekrar diriltiilenin bedenen olacağını benimsemekte ve bunun delili olarak âhiretin varlığı konusunda zikrettiği delilleri tekrarlamaktadır.

Said Said Nursî'ye göre haşrın vuku bulmasına hiçbir mani yoktur. Olmasına sebep ise her şeydir. Haşrı yaratmak Allah için "kün" emri kadar kolay bir durumdur (Nursî,

1980a, 119). Bediüzzaman dünyanın bir tarla, mahşerin ise harman, cennet ve cehennemın ise birer mahzen olduklarını (Nursî, 1982, 173-175), harmanda başakların dövölüp, tasviye neticesinde semerelere ayrılıp, ayrı ayrı saklandığı gibi, haşır meydanının da kâinatın başak ve semeresi olan insanın beklendiğini belirtmiştir (Nursî, 1980a, 100).

Bediüzzaman haşırın çeşitli mertebeleri olduğunu söyleyerek, bunlardan bir kısmına iman etmenin farz olduğunu söyler. Bir kısmının ise ruhani ve fikri yükselmelerin neticesine göre bilinebileceğini ifade etmiştir. Bediüzzaman'a göre inanılması farz olan haşır mertebesi, insanların öldükten sonra ruhlarının başka makamlara gidip cesetlerinin çürüdükten sonra insanın cesedinden bir çekirdek hükmünde olan "acbü'z-zeneb" diye tabir edilen küçük bir cüz'ün bâkî kalıp, Allah'ın ondan insanın cesedinî haşırda tekrar yaratması ve ona ruhunu göndermesidir. Bu kısma inanmak farzdır, çünkü Bediüzzaman'a göre bu mertebenin ispatı o kadar kolaydır ki her baharda yeryüzünde milyonlarca misali görülmektedir (Nursî, 1980b, 574-575). Öte yandan Nursi tüm insanların yaratılması ve diriltilmesinin tek bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibi olduğunu (el-Lokman, 31/ 28) ifade eden âyeti sık sık tekrarlamakta, bunu duyular âleminden aldığı pek çok örnekle detaylandırmakta, böylece ikinci yaratılışın Allah'ın sonsuz kudreti açısından mümkün olduğunu izah etmektedir (Koçar, 1999, 227).

Said Nursî haşır konusunda da diğer bazı mevzularda olduğu gibi konuyu somutlaştırmak için dünyevi misaller verir. Bediüzzaman İsrâfil'in sûr'a ikinci defa üflenmesinden sonra ruhların bedenleriyle beraber tekrar var edilip haşırın vuku bulmasını istirahat için dağılmış bir ordunun bir boru sesiyle toplanmasına benzettir (Nursî, 1980b, 492). Cesetlere tekrar hayat verilmesi konusunda ise elektrik örneğini sunar. Ona göre tek bir santralden çıkan elektrik akımı büyük bir şehri bir anda nasıl aydınlatabiliyorsa, Allah'ta "kûn" emriyle bütün cesetlere bir anda tekrar hayat verecektir (Koçar, 1999, 225-226). Bediüzzaman, cesetlerin bir anda yeniden inşa edilmesinin mümkün olduğunu anlatmak için de bahar örneğini verir. Nursî'ye göre kıştan sonra bahar mevsiminde tabiatta meydana gelen değişimler haşırın varlığı konusunda en büyük delili teşkil eder. Bediüzzaman'a göre burada meydana gelen haşırılar âhirette meydana gelecek olan büyük haşırın bazı örnekleri ve onu anlamayı sağlayan unsurlardır (Koçar, 1999, 226).

Bediüzzaman haşir meydanının yeri konusunda da şöyle demektedir: Allah'ın fiillerindeki hikmet şunu gösterir ki yerkürenin güneş etrafındaki yörüngede dönmesi amaçsız değildir. Bu yörüngenin haşir meydanının sınırlarını belirlemesi mümkündür. Buna göre yerküre bir tarla gibi bu meydanı dolduracak ürünleri yetiştirmekte ve haşir meydanının oluşturulmasına bir esas teşkil etmektedir (Nursî, 1981, 34-35).

Müellif her ne kadar açık bir şekilde ifade etmese bile onun söz konusu düşüncesinden kıyamet ve tekrar yaratılmanın kâinatın tamamında değil, sadece güneş sistemi çerçevesinde meydana geleceği izlenimi doğmaktadır. Haşir meydanında toplanan insanların elbiseleri konusunda ise müellif şöyle der: Allah'ın insandan başka canlı varlıkları fitrî bir elbise ile yarattığı gibi haşir yerinde insanlara sunî bir elbise değil fakat fitrî bir elbise giydirmesi O'nun hikmetinin gereğidir. Aslında insanların sunî bir elbise giymesinin hikmeti sadece sıcak ve soğuktan korunmak, zinet olarak yararlanmak ve mahrem yerlerini örtmek değil, onların diğer varlıklar üzerinde tasarruf edebilme yeteneğine sahip olmasıdır. Haşir meydanında ise böyle bir hikmet söz konusu olmaması sebebiyle insanların dünyada giydikleri kıyafet türünden bir elbise giymelerine lüzum bulunmaması gerekir (Koçar, 1999, 228).

Hesap:

Bediüzzaman'ın eserlerinde âhiret halleri içerisinde incelenen amel defteri, amellerin tartılması gibi mevzular hesap başlığı altında incelenmiştir. Said Nursi eserlerinde klasik kelâm ilmînde tartışıldığı tarzda bu konuları ele almamıştır. O bu konularda daha çok kişinin sorumluluğuna dikkat çekerek amellerin kaydedildiğini ve bunun âhiretteki hesap için olduğunu bazı örnek ve hikâyelerle izah eder. Bediüzzaman amellerin kaydedilmesini Allah'ın hafız ve rakib isimlerinin tecellisi olarak ele alır. Bediüzzaman kâinatın bir nizam ve ölçü içinde yaratılmasını ve varlığını devam ettirilmesini, varlık üzerinde tasarruf edebilme yeteneğine sahip olan insanın amellerinin de bir hesap için muhafaza edildiğine delil teşkil ettiğini söylemiştir. Bediüzzaman kâinatta olup biten her şeyin “levh-i mahfuz” da kaydedilmekte olduğunu bunun delilinin ise insanın hafızası ve bitkilerin meydana gelmesine esas teşkil eden ve onların bir çeşit programı olan tohumlar olduğunu söyler. Müellife göre söz konusu unsurlar ayrı ayrı nüfus cüzdanlarının bir nüfus kütüğünün varlığına delil oluşu gibi her şeyin kaydedildiği levh-i mahfuzun varlığını göstermektedir der. İşte bu yüzden Bediüzzaman'a göre amellerin

kaydedilmesi sadece dünyevi bir iş değil, âhirette büyük bir mahkemenin kurulacağına ve hesabın görüleceğine delil teşkil eden bir durumdur (Koçar, 1999, 228-229).

Cehennem:

Said Nursî'nin eserlerinde cehennemle ilgili izahlar cennet konusundaki açıklamalar kadar bir hacme sahip değildir. Nur Risaleleri'nin muhtelif yerlerinde serpiştirilmîş bir şekilde yer alan bu izahlarda cehennemin var oluş sebebine, halen mevcut olup olmadığı konusuna ve ebediliğine temas edilmektedir. Eserlerde cehennemin varlığı konusunda insandaki adâlet duygusuna ve müeyyide anlayışına temas edilerek bunların âhret hayatındaki ceza ve mükâfatın varlığını gerektirdiği vurgulanmaktadır (Koçar, 1999, 235). Ayrıca Bediüzzaman'ın eserlerinde adâlet unsuruna bağlı olarak Allah'a kulluk edene cennetin, O'na kulluk etmeyen, inkâr ve şirk içinde olanlara ise cehennemin hazırlandığı ifade edilmektedir. Ona göre cehennem bir zulüm yeri değil, gerçek adâletin tecellisinden sonra hak edilmîş bir ceza ve arınma yeridir (Nursî, 1980b, 472).

Âhret hallerinden cennet ve cehennemin varlığı ve mahiyeti ile ilgili hususlar duyu organlarıyla idrak edilemeyen konular olması sebebiyle Bediüzzaman, bu konularda hareket noktası olarak ilgili âyetleri temel alır. Bu âyetlere binaen de eserlerinde, cennet ve cehennemin varlığının aklen mümkün olduğuna, hikmetine ve oradaki hayatın keyfiyetine değinir.

Bediüzzaman cehennemin yaratılması ve günahkârların orada cezalandırılmasının kötü bir durum olmayıp, adâletin yerine gelmesi açısından iyi olacağını beyan etmiştir. Çünkü müellife göre nasıl ki suç işlediği sabit olan bir kimsenin, bulunduğu memlekette hapisane olmasa bile bir hapisane yapılarak cezalandırılması adâlettir, bu sebeple suçun hapisanenin yapılmasının sebebi olduğu gibi günah ve küfür de cehennemin yaratılmasına sebep olmaktadır (Koçar, 1999, 230).

İslâm bilginlerinin çoğu cennet ile cehennemin hâlen mevcut olduğunu kabul ederken Said Nursi'de genelde Ehl-i Sünnet bilginlerinin görüşünü benimsemekle beraber, cehennemin yerinin arzın yörüngesinin içinde olması gerektiğini söyler (Nursî, 1981, 9-10). Cehennemin görünmemesini ise perdeli ve ışımayan bir nitelikte olmasına bağlar. Ona göre küçük ve büyük olmak üzere iki cehennem bulunmaktadır. Küçük olanın, bir çekirdek veya tohum niteliğine sahip bulunan ve âhirette büyük cehenneme dönüşecek

olan arzın merkezi olması mümkündür. Çünkü yerkürenin her otuz üç metre derinine indikçe sıcaklık yaklaşık bir derece artmakta ve yarıçapı altı bin küsur kilometre olan yerkürenin merkezindeki sıcaklık bu hesaba göre iki yüz bin dereceye kadar ulaşmaktadır. Ayrıca O bazı hadislerde cehennem ateşinin dünya ateşinden iki yüz kat şiddetli olduğunu ifade edildiğini söyleyerek söz konusu yaklaşımı böyle delillendirmektedir (Nursi, 1981, 9-10).

Said Nursî cehennem azabının bir çeşidi ve unsuru olan ateşin muhtelif çeşitlerinin bulunduğunu söyler. Ona göre ısı ile yakan ateşin yanında soğuğu ile yakan bir tür ateş de bulunmaktadır ki, müellif buna eserlerinde “zemherir” adını verir (Nursî, 1980b, 243). Bediüzzaman ateşin bir çeşidi olan beyaz ateşin ısını etrafa yaymayıp aksine etrafta bulunan ıyı kendine çekip dondurucu bir soğuk teşkil ettiğine değinir. Müellife göre ateş çeşitlerini içinde barındıran cehennemde böyle bir ateşin yani zemheririn bulunması gereklidir (Koçar, 1999, 236).

Said Nursî küfür üzere ölenlerin ve münafıkların cehennemde ebedi kalacaklarını belirtir. Müellif, küfür üzere de olsa sınırlı bir hayatı yaşayanın ebedi olarak cehennemde kalmasının Allah’ın hikmet ve adâletine uygun olduğunu söyler (Nursî, 1980b, 434). Çünkü Bediüzzaman, küfür üzere ölen kimse sonsuza kadar yaşayacak bile olsa bütün ömrünü aynı hal ile geçireceği şüphesizdir. Zira kâfirin fitrî yapısı bozulmuş olduğundan günah işleme kabiliyeti devam etmekte ve bu nedenle sonsuz bir şekilde cezalandırılması adâlete ters düşmemektedir. Ayrıca küfür, kâinatın Allah’ın varlığına ve birliğine olan delâletini inkâr etmek, O’nun isimlerinin tecellilerini yalanlamak ve ihsan ettiği nimetlere nankörlük etmek anlamına geldiğinden büyük bir suçtur ve bu suçun karşılığı olarak kâfirin cehennemde ebedî olarak kalması adâletin yerine gelmesi açısından gereklidir demiştir (Koçar, 1999, 236).

Said Nursî yukarıda zikrettiği sebeplerden dolayı kâfirin cehennemde ebedî olarak kalmasının Allah’ın hikmet ve adâleti açısından gerekli olduğunu söylemekte; fakat konuya Allah’ın rahmet ve şefkati açısından bakıldığında ise kâfir hakkında iki ihtimalin olduğunu dile getirmektedir. Ona göre kâfir ya tamamen yok olup gidecek, ya da sürekli bir azap içinde de olsa varlığını devam ettirecektir (Nursî, 1978, 89-90). Müellife göre varlığını cehennemde bile olsa devam ettirmek tamamen yok olmaktan daha hayırlı bir sonuçtur. Çünkü Bediüzzaman yokluğu gerçek şer, varlığı ise gerçek hayır olarak

adlandırmıştır. Ayrıca Said Nursî kâfirin kendi ameliyle cehennemi hak ettiğini ve amelinin karşılığı olan cezayı çektikten sonra ateşe alışıarak azabının hafifleyeceğini ifade eder. Ona göre azabın hafiflemesi bazı hadislerde işaret edilen, kâfirin dünya hayatında işlediği iyi amellerinin mükâfatı olacaktır (Koçar, 1999, 236-237).

Cennet:

Said Nursî cennete dair telif ettiği Yirmi Sekizinci Sözde ve konuyla ilgili âyetlerin tefsirini yaptığı *İşârâtü'l-i'caz* da cennet nimetlerine soru-cevap tarzında temas ettiği görülmektedir.

Bediüzzaman dünyadan geçip giden insanın, aldığı her türlü lezzetin kaybolmasından dolayı elem çekmemesi için ebedi bir mekânın beklemekte olduğunu, ayrıca Allah'ın bütün isimlerin de cenneti ve ebediyeti istemekte olduğunu söyler (Nursi, 1980b, 61-62). Bediüzzaman'a göre cennet Allah'ın fazl ve kereminden bir hediye olup insanın amelinin ücreti karşılığında vacib bir hak değildir. Çünkü iyiliklere insanın kesbi illet değildir. Kötülükler sebebe ise nefistir. Bu sebeple Bediüzzaman'a göre insan Allah'a karşı "mükâfatımı isterim" diyemez, "fazlını beklerim" diyebilir (Harmancı, 1994, 125).

İyi bir meskenin, yemek ve evliliğin bu dünyada kişiye lezzet ve mutluluk verdiğini ve bu tür lezzetlerin cennette daha mükemmel bir şekilde vuku bulacağını ifade eder. O bedeni lezzetlerin varlığından bahsetmesine rağmen, sonsuzluğa elverişli yaratılan insanın gerçek lezzet ve mutluluğunun ancak marifetullah, muhabbetullah ve ilim ile gerçekleşeceği kanaatinde olmuştur (Koçar, 1999, 232).

Bediüzzaman eserlerinde cennet nimeti olarak erkeklere pek çok huri verileceğini ifade eder. Yine bununla beraber dünyadaki evliliklerin cennette de devam etmesinin mümkün olduğunu, dünya kadınlarının cennete girdikleri zaman hurilerden daha güzel olacaklarını söylemiştir (Nursî, 1978, 172-175).

Müellif cennet yiyeceklerinin sindirildikten sonra posasının olmadığını hadiste vârid olduğunu (Buhari, "Bed'ü'l-halk", 8; Müslim, "Cennet", 17-19) ifade ederek, bunun mümkün oluşuna ağaçları örnek gösterir. Said Nursî'ye göre en basit hayat tabakasına ait olan ağaçlar bile çok gıda aldıkları halde artıkları bulunmamaktadır (Nursî, 1980b, 469-470).

Bediüzzaman, “Cennette kişi sevdiği ile beraber bulunacaktır” (Buhari, “Edep”, 96) hadisi ile ilgili olarak, sadece kısa bir zaman aralığında Hz. Peygamber’i görme imkânı bulmuş basit bir bedevinin cennette Hz. Peygamber’in yanında bulunması nasıl mümkün olabilir sorusuna: Makamı yüksek bir kimse güzel bir bahçede ziyafet verse ve orayı insanın maddî ve manevî bütün duyularını tatmin edecek bir şekilde hazırlasa, toplumun her kesiminden gelen davetlilerin aynı mekânda bulunmakla beraber buradaki güzelliklerden aynı lezzeti aldığını söylemek mümkün olmaz deyip, herkesin kendi kabiliyetince hatta kültür seviyesine göre buradaki güzelliklerden faydalanacağını söyleyerek cevap verir. Bu örneğe paralel olarak insanlar cennette aynı mekânda bulunsalar bile aldıkları lezzet ve mutluluk kabiliyetlerine göre farklı olacaktır. Ayrıca buldukları cennetlerin ayrı ayrı olması onların beraber olmalarına engel oluşturmayacaktır der (Nursi, 1980b, 46).

Bediüzzaman cennetin sekiz tabaka olup, her bir tabakasının birbirinden yüksek olduğu halde bunların tamamının çatısının Arş-ı a’zam (Buhari, “Tevhid”, 22, “Cihad”, 4) olduğu hadislerde zikredilmiştir der. Said Nursî bu gibi hadisleri daha somut bir şekilde izah etmek için, huni şeklinde bir dağı temsil olarak verir. Bu temsile göre bu dağın etrafında aşağıdan yukarı doğru birbiri içinde ve birbirinden yüksek sur şeklinde daireler ve bu dairelerin içinde de insanlar bulunur, bu dairelerin üst üste olması içindeki insanların tamamının güneşi görmesine engel de teşkil etmez. Said Nursî’nin bu temsiline ki insanlar, aynı zamanda birbirini görebildiği gibi, surlar arasında birinden diğerine geçmek orda bulunan insanlar için mümkündür (Koçar, 1999,233). Nursi, muhtelif hadislerde cennetlerin buna benzer bir şekilde tasvir edildiğini beyan ederek, bu temsile binaen müminlerin buldukları cennetlerin ayrı ayrı olması onların beraber olmalarına engel teşkil etmez demektedir (Nursî, 1980b, 46-47).

Hadislerde cennet ehline içinde pek çok saray ve huri bulunan hacim olarak dünya kadar bir yerin verileceğinin beyan edildiğini (Tirmizi, “Cennet”, 17) söyleyen Said Nursî bu kadar şeye bir insanın ihtiyaç duyup duymayacağı konusunda da şöyle demektedir: insan basit bir canlı olsaydı bu kadar şeye lâyık olmazdı. Fakat insan sonsuz duygulara sahip bir nitelikte var edilmiştir. Meselâ bir insana bütün dünyanın hükümranlığı verilse bile ondaki hırsı tatmin edememektedir. Bu yüzden ebedî bir hayatta sonsuz

kabiliyetlere sahip olan insana hadiste zikredilenlerin verilmesi makul olmaktadır (Nursî, 1980b, 47).

Said Nursî, adını zikretmediği bazı tefsircilerin bütün herkesi cennette otuz üç yaşında olacağını söylediklerini, oysaki Vakıa suresinde geçen “vildân” (el-Vakıa, 59/ 17) kelimesinin çocuk anlamında olup, dolayısıyla çocukların buluş çağına gelmeden önce ölmeleri durumunda cennete çocuk olarak gireceklerini ifade ettiğini belirtir (Nursî, 1980b, 605). Bediüzzaman buluş çağına gelmeden önce üzerlerine farz olmadığı halde namaz ve oruç gibi ibadetleri yapmaları durumunda çocuklar da bir mükâfat olmak üzere yetişkinler gibi otuz üç yaşında olacaklardır der. Müellife göre söz konusu tefsirler bu farka temas etmemiştir (Koçar, 1999,234).

Said Nursî cennet ehlinin “karşılıklı koltuklara oturup” (es-Saffet, 37/ 44) dünya maceralarını konuşacaklarını ve bu sebeple dünya hadiselerinin onlara gösterilmek üzere kaydedildiğini ifade ederek buna, insanların, değer verdikleri anları ebedileştirmek ve sonra onlara tekrar bakmak için sinema ve benzeri şeylerle kaydetmelerini örnek gösterir (Nursî, 1980b, 60).

Bediüzzaman Cehennem amelin karşılığı olduğu halde cennet Allah’ın bir lutfu ve ikramıdır der. Çünkü müellife göre cehennemi hak edecek amelleri, Allah’ın nzası olmadığı halde kendi iradesiyle işleyen insandır. Halbu ki insanın yaptığı iyiliklerde kendi katkısı çok azdır. Zira iyiliği isteyen ve onu yaratan Allah’tır, insan ise ona sadece iman, arzu ve niyet ile sahip olabilir. Allah’ın vaadi ile verilecek olan cennet görünüşte bir mükâfat ise de gerçekte bir ikramdır. Ayrıca kulluk cennet nimetlerini düşünerek değil, Allah’ın rızasını kazanmak için yapılmalıdır (Koçar, 1999, 234).

Said Nursî Ehl-i Sünnet âlimleri gibi cennet ehlinin Allah’ı göreceklerini söylemekle beraber bunun keyfiyetine temas etmemektedir. Ona göre Allah’ın ihsan ettiği en büyük mutluluk cennet ehlinin O’nu görmesidir. Hatta bu mutluluk Bediüzzaman’a göre cennet nimetlerinden çok daha büyük olacaktır (Nursî, 1981, 209-210).

2.2. Elmalılı Hamdi Yazır

2.2.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

M. Hamdi Yazır, 1878 yılında Antalya'nın Elmalılı ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası Numan Efendi Burdur'un Gölhisar ilçesine bağlı Yazır köyünden olup Elmalılı Şeriyeye mahkemesinde başkâiptir. Annesi de, Elmalılı hocalarından Sarıları Mehmet Efendi'nin kızı Fatma Hanım'dır. Yazır bu durumuyla hem anne hem baba tarafından ilim adamı yetiştiren bir aileye mensuptur (Vakkasoğlu, 1987, 9).

Hamdi Yazır'ın ilk hocası babası Numan Efendidir. İlk ve orta öğretiminin yanı sıra hafızlığını da Elmalılıda tamamlayan Hamdi Yazır daha sonra 1894 yılında dayısı Mustafa Efendi'nin arzusuyla İstanbul'a gitmiş, İstanbul'da dayısı tarafından Küçük Ayasofya Medresesine yerleştirilmiştir. Osmanlı medrese eğitiminde icazet sahibi olmak eğitimin önemli bir aşamasını teşkil ettiği için Hamdi Yazır, Beyazıt Camii'nde derslerine devam ettiği Kayserili Hamdi Efendi'den icâzet almıştır. Hocası ile kendisinin adları aynı olduğu için hocasına Büyük Hamdi kendisine de Küçük Hamdi denilmiştir. Soyadı kanununun çıkarılmasıyla köyünün ismini soyadı olarak aldıysa da o daha çok doğum yeri olan Elmalılı ile meşhur olmuştur (Yavuz, 1995, XI, 57).

M. Hamdi Yazır 1905'de girdiği "Rus" imtihanından başarı ile çıkarak Beyazıt Dersîâmı oldu. Ardından da 1907 yılında Mekteb-i Nüvvab'ı yani günümüzdeki adıyla hukuk fakültesini birincilikle bitirerek kadılık unvanını elde etti (Paksüt, 1991, 6).

M. Hamdi Yazır, ülke bütünlüğünün korunması ve ülkeyi çağdaş ilim ve medeniyet seviyesine ulaştırması ümidiyle meşrutiyeti savunmuştur. Bunun için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilmîye şubesine üye olmuştur. Yazır Avrupalı tarzda bir meşrutiyet yerine şeriata uygun bir meşrutiyet modeli getirmek için çalışmalar yapmıştır. Yazır, ikinci meşrutiyetin ilanından sonra bu düşüncesini gerçekleştirebilmek için 1908 yılında Meclis-i Mebusan'a Antalya mebusu olarak girmiştir (Yavuz, 1995, XI, 55).

Yazır ayrıca dönemin Fetva Emni olan Şeyhülislam Nuri Efendi'nin II. Abdülhamit'in tahttan alınması için gereken fetvayı vermemesi üzerine birinci Fetva Emni olarak tahttan indirilme fetvasını yazan kişidir. Yazır, İttihat ve Terakki Fıkrası'ndaki faaliyetleri sonrasında sırasıyla 1918 yılında Dar-ül Hikmetü'l İslamiyye yani Şeyh-ül İslamlığa bağlı yüksek müşavere heyeti Azalığı'na, Nisan 1919'da ise bu kurumun

başkanlığına tayin edildi. Yazır, Birinci Dünya Savaşı'nı müteakip, yapılan ısrarlı teklifler sonucu, Ferit Paşa Kabinesi'nde iki defa Evkaf- u Hümâyun nezaretinde bulunmuş, birkaç ay sonra da Eylül 1919'da Ayan Meclisi üyeliğine seçilmiş ve ilmî rütbesi de Medrese-i Süleymaniye müderrisliğine yükseltilmiştir (Yazır, 1992, I, 3).

Yazır, Cumhuriyetin ilanından sonra Birinci Ferit Paşa hükümetinde bakan olması ve bu hükümetin de Milli Mücadele aleyhindeki tutumu sebebiyle Elmalılı Hamdi Yazır da sorumlu tutulmuştur. Yazır'ın hakkında bu durumdan ötürü İstiklal Mahkemesince idam talep edildiyse de bundan beraat etmiş ve İstanbul'a dönmüştür (Vakkasoğlu, 1987, 11).

Hamdi Yazır bu olaydan sonra evinde inzivaya çekilmiştir. Hamdi Yazır 1926 senesinde Büyük millet Meclisinin almış olduğu bir kararla Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bir Kur'ân tefsiri yazma işiyle görevlendirilmiş, bunun üzerine on iki sene süren bir çalışmanın sonunda "Hak Dinî Kur'ân Dili" adlı tefsirini kaleme almıştır. Hamdi Yazır, 1942 senesinin 27 Mayıs günü 64 yaşında hayata gözlerini kapamış ve nâşı Sahray-ı Cedid Mezarlığında defnedilmiştir (Yavuz, 1995, XI, 58).

Eserleri:

Müellifin eserlerini basılmış olanlar ve basılmamış olanlar olmak üzere iki grupta sıralayabiliriz. Basılmış olan eserleri;

İrşâdü-l Ahlâf fi Ahkami-l Evkaf, Metalib ve Mezahi, Hz. Muhammed'in Dinî İslam,

Ve Hak Dinî Kur'ân Dili' dir.

Elmalılılı Hamdi Yazır bunların dışında *İlhadın Temelsizliği, inkâr ve şirkin insan ruhunda uyandırdığı ızdırap* vb. konularda *Beyanü'l-Hak, Sebilü'r-Reşad ve Sırat-ı Müstakim* dergilerinde de Hamdi Yazır'ın devamlı yazıları çıkmış aynı zamanda Yazır, devrinin günlük gazetelerinde de ilmî makaleler yazmıştır.

Yazır'ın basılmamış olan eserleri ise; Usul-ı Fıkh'a ait bir eser, sûrî mantığa ait bir eser, yarım vaziyette bir hukuk kamusu ve eksik bir divan vardır.

2.2.2. Elmalılı Hamdi Yazır' a Göre Âhîret Hayatının Varlığı ve Gerekliliği

Elmalılı Hamdi Yazır âhîreti açıklarken onun âhîret yurdu, âhîret hayatı veya âhîret oluşumu gibi terkiplerin kısaltılmışı olarak kullanılan bir isim olduğunu ifade eder. Ona göre âhîret yurdu katışıksız yaşam, sonsuz hayat demektir (Yazır, 1992, I, 202).

Elmalılı Hamdi Yazır'a göre insanoğlu için bu dünyada hakiki bir lezzet yoktur. İnsanın bu dünyada yaşadığı şeyler ya elemdir, ya da elem ve acıdan bir kurtuluştur. İnsan için lezzet sayılan şeyler aslında bir elemden kurtuluştur. Mesela, yemek yemekle alındığı zannedilen lezzet, açlık eleminden bir kaçıştır. Giyimde alınan ve hayal edilen lezzet, sıcak ve soğuk eleminden kaçıştır. Bu halden açıkça anlaşılır ki, öldükten sonra dirilme ve kıyamet kaçınılmazdır. Zira insanın yaratılışını yöneten o hikmet sahibi yaratıcının bundan maksadı onun elem çekmesi ise, bu, rahmete uygun değildir. Yok, eğer maksadı ne elem çekmesi ne de lezzet alması ise, onu yoklukta bırakıp yaratmaması bu maksadın gerçekleşmesine yeterli gelirdi. Oysa Allah insanı bu dünyada bir sıkıntı, meşakkat ve dert içinde yaratmıştır. O halde bu dünya yurdundan başka bir âhîret yurdu olmalı ki orası mutluluk, lezzet ve ikram yurdu olsun (Yazır, 1992, IX, 220).

Yazır, mülk suresinde geçen “O, hanginiz daha güzel davranacak diye sizi sınamak için ölümü ve hayatı yarattı” (el-Mülk, 677/ 2) âyetini tefsir ederken ölümün ve hayatın birlikte yaratılmış olduğuna dikkatleri çeker. Yazır, buradan ölümün sırf yokluktan ibaret, yokluğa özgü bir olgu olmayıp hayat gibi varlığa sahip, varlığa özgü bir iş olduğunu, varlığı bulunan bir olay olduğunu söyler. Yani Ona göre ölüm ile hayatın karşıtlığı cansızlıkla canlılık veya yokluk ile varlık veya yaratılmak ile yaratılmamak gibi bir yokluk ve yetenek veya bir olumlulukla olumsuzluk karşıtlığından ibaret değildir. Hareket ve durgunluk, birliktelik ve ayrılık, kalkmakla yatmak, açıklıkla gizlilik, geliş ile gidiş, acı ile tatlı gibi bir çelişki karşıtlığı türünden olması gerekeceğini belirtmiştir. Bunun ruhun bâkîliği veya maddesinin kalıcılığı teorileri ile bir ilişkisi olabileceğini de belirten Yazır şöyle diyor: “Ölen, hayattan varlıkla büsbütün ilişkisi kesilerek yok olup gitmiyor. Ömrünün kazanımına göre iyi veya kötü veya karışık bir şey halinde diğer bir oluşuma gönderilerek acı ve tatlı diğer bir hayatta yüksek veya hor bir yer almak üzere başlangıçta yaratan varlığa doğru başka bir âleme dönüş yapıyor” (Yazır, 1992, VIII, 485).

Bu düşünceleri ile Yazır Ehl-i Sünnet'ten çoğunun ortak kabulüne katılmıştır. Ölümün varlıkla ilgili bir olgu olmayıp, yoklukla alakalı bir olay olduğunu söyleyen Mutezile ile bazı Ehl-i Sünnet gurubunun görüşünü kabul etmemektedir. Yazır ölümü sırf yoklukla ilgili bir olgu olarak düşünmeyip, kimine göre hayatın bütün lezzetlerini yıkıp ateşe götüren bir acı, bir hak darbesi; kimine göre de bütün elem ve sıkıntılardan kurtarıp Allah'a kavuşmaya götüren bir lütf ve lezzet gibi varlıkla ilgili bir mana çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedir (Yazır, 1992, VIII, 485-486).

Hamdi Yazır'a göre genel bir âhiret fikri yalnızca İslâm'da değil, şu veya bu tarzda da olsa diğer dinlerde de vardır. Fakat ona göre bunların çoğu kanıtsız bir takım temennilerden, ibaret kalır. Çünkü âhiretin varlığının mümkün görülmesi akıl ve kalp ile her zaman sabit olsa da gerçekleşmesinde akla dayanan kanıt ve kalbi temenniler yeterli değildir. Bu bağlamda âhiretin varlığı ancak Allah tarafından gelen şanlı Peygamberin doğru haberi ile bilinebilecek gaybî bir olaydır (Yazır, 1992, I, 203). Yazır'ın bu ifadesinden anlaşılıyor ki Hz. Peygambere iman etmeyenlerin âhirete doğru imanları olamayacağı gibi geçmiş Peygamberlere iman edenler de en son Peygamber ve en son kitaba iman etmedikçe âhiret hakkındaki iman ve kanaatleri kesin inanç derecesini bulamaz. Çünkü bütün bu gerçekleri mühürleyip doruğuna ulaştıran en son Peygamber Hz. Muhammed olmuştur.

Yazır'a göre âhireti tüm yönleri ile bilmek önce Allah'ı bilmeye, sonra da Resulü'ne (s.a.v) bildirdiği haberlerden haberdar olmaya bağlıdır. Ayrıca Elmalılı, âhiretin varlığının akla aykırı olmayıp, bilimsel kanunların bize mutlak bir gayb âleminin var olduğunu ve daha da açık olarak bu günün bir yarını bulunduğunu ve ona hazırlanmamız gerektiğini ispat edip anlattığını söylemiştir (Yazır, 1992, I, 204).

Yazır âhiret ile ilgili şu sorulara cevap vererek şöyle bir izahta bulunuyor: “biz her gün besine, uyuyup uyanmaya niye ihtiyaç duyuyoruz? Çünkü bedenimizin parçaları her gün, her saat, her an sürekli ölüyor ve yerine yenisi yaratılıyor. Ve bu yaratılış gerçekleşirken biz uyuyoruz. Bunun için uyku sadece dışa özgü bir olgu olmayıp bir çeşit ölüm oluyor (Yazır, 1992, VII, 129). Yazır çıkardığımız bütün atıklarımızı da vücudumuzun parçalarının cenazeleri olarak değerlendiriyor. Demek ki hayati benzerlerinin yinelenmesi ile yeni yaratılış sayesinde sürüp gidiyor. Peki, sürüp giden nedir? Benim birliğim nedir? Sorularına ise Bir uyum kanunu, benzeşme ve olgunlaşma

tecellisi olarak cevap veriyor. Dolayısıyla dünya hayatının kefilisi, kişinin ruhsal ve fiziksel varlığının sabit olması değil, Allah'ın yaratması, Allah'ın bekasıdır. Ve işte âhiret hayatı da aynen böyledir diyerek âhiretin varlığının aklen başka bir ispatını yapıp, âhireti yine Allah'ın bekası ile temellendirerek açıklamaktadır (Yazır, 1992, I, 205).

Kuran'a baktığımızda, Kur'an'ın âhireti mümkün görmeyerek inkâr edenlere karşı en güzel delilleri getirerek âhiretin varlığını ispat ettiğini görüyoruz. Mesela çürümüş kemiklere kim can verecek diyerek âhireti inkâr edene cevaben “De ki onları ilk defa yaratan tekrar diriltecektir. O her türlü yaratmayı bilendir”(Yasin, 36/ 79). Yani Allah, her yarattığını bütün detayları ile bildiğini ve her türlü yaratmayı da; maddeli, maddesiz, araçlı, araçsız, örnekli, örneksiz, gerek şimdi olduğu gibi ilk defa, gerekse âhirette olacağı gibi sonradan yaratmayı bilendir (Yazır, 1992, VII, 43). Bu açıklamalardan da daha iyi anladığımız gibi ilk defa yaratmayı bilen aynı fiili ikinci kez yapması kendisine daha da kolay gelecektir ki bu da zaten herkesin kabul ettiği bir gerçektir.

Yine Kur'an'da bu durum “Önce yaratan da ölümden sonra diriltene de O'dur. Bu onun için daha kolaydır”(Ahkaf, 46/ 33) âyeti ile açıkça ortaya konmuştur. İlk yaratılışı kabul ettikleri halde âhireti inkâr edenlere, âhiretin varlığından daha zor şeyleri yaratan Allah'ın âhireti yaratmaya da kâdir olduğunu bildiren “Hâlâ (o kâfirler) görüp anlamazlar mı ki; hem gökleri hem de yeri yaratmış olan ve onları yaratmak ile yorulmamış olan Allah ölümleri diriltmeye muhakkak kâdirdir. O, şüphesiz her şeye kâdirdir”(Hac, 22/ 5) âyeti bu hususu açıkça, yoruma bile meydan bırakmadan açıklar.

Daha bunlar gibi Kur'an'da pek çok âyet bulunmaktadır. Yazır bunları da yukarıda ifade ettiğimiz görüşleri çerçevesinde ayrı ayrı ama aynı doğrultu da yorumlamaktadır. Mülk süresinde geçen “ölümü ve hayatı yarattı” (Mülk, 67/ 2) âyetinin de, Yazır'ın yorumu ile âhireti ispat eden âyetlerden biri olduğu anlaşılıyor. Yazır bu âyette ölümün hayattan önce anılması “sonra sizi öldürür ardından diriltir” pasajında geçen öldürme ve diriltme ile anlatılan ölüm ve hayata dikkat çekip, burada ölümden muradın yaratma ve öldürme ile bağlantılı dünya hayatının geçici ölümü; hayattan muradın ise o ölümden sonra ebedi olarak gerçekleşecek âhiret hayatı olduğunu anlatmaktadır.

2.2.3. Elmalılı Hamdi Yazır' a Göre Âhîret Hayatının Keyfiyeti

Elmalılı Hamdi Yazır de âhîret hayatı özeldir ise cennet ve cehennem hayatının keyfiyeti hakkında diğer birçok İslam âlimi gibi ebedi olacağını söylemektedir. Bunun aksini iddia edenlerin delillerinden olan “Onlar orada gökler ve yer durdukça duracaklar. Ancak Rabb’inin diledikleri başka. Çünkü Rabbin dilediğini yapandır.” (Hûd, 11/107), âyetinden yola çıkarak âyetteki tabirin Türkçemizde ki “dünya durdukça” ifadesine benzediği ve bununla ebediyet kastedildiği yönündeki açıklamaları müellif tatmin edici bulmamıştır. Ona göre kıyametten sonra gökler ve yerlerde değişeceği için, ve yeni gök ve yerlerinde ebedi olacağı için, âyette kastedilen mecazi ebediyet değil, hakiki ebediyettir. Müellif; “Hâlbuki bu âyetlerde söz konusu “ecel-i ma’dud”un, yani belli sonun gelmesinden sonra gelecek olan kıyamet gününden ve bunu takip edecek olan âhîret hallerinden söz edilmektedir der. Bundan dolayı buradaki gökler ve yerden murad bu dünya ve bu gökler değil, “O gün yeryüzü, başka yeryüzüne çevrilir, göklerde başkalaşır” (İbrahim, 14/ 48), âyetiyle haber verilen yer ve göklerdir. Bununla da âhîret hayatının kendine göre gökleri ve yeri olacağı açıkça bellidir.

Elmalılı bu yeni dünyanın bu dünyadaki gibi sayılı bir eceli olmayıp, devamı da âhîret hayatının devamı gibi sonsuz olduğundan, binaenaleyh bu kaydın örfî ve mecazi anlamda bir ebediyet değil, gerçek anlamda bir ebediyet ifade ettiğinde şüphe olmadığını, çünkü bundan sonraki âyette kesintisiz ihsan olarak “Öyle bir ihsan ki kesilmez” (İbrahim, 14/ 49), buyrulduğunu dile getirerek, bu sürekliliğin kesintisiz olacağını açıkça ortaya konduğunu söyler (Yazır, 1992, V, 11).

Hamdi Yazır âhîret hayatı ebedi değildir diyenlerin bir diğer delil olarak kabul ettikleri Nebe suresindeki “Azgınlık orada çağlar boyu kalacaklar” (en-Nebe, 787 23) mealinde ki âyetten cehennemın sonlu olacağını çıkarmalarının yanlış olduğunu söyleyerek, âyette geçen “Ahgab” kelimesinin “hukub” kelimesinin çoğulu olduğunu söyleyerek, bu kelimenin seksen yıl gibi geçici bir süreyi ifade ettiğini söyler. Yazır, âhîret günlerinin her birinin bin sene olduğunu ifade ederek, böyle düşünüldüğünde ve Kur’ân’da kelimenin çoğulunun kullanılması göz önüne alındığında mana nice nice bin yıllar demek olur ki bu da sonsuzluğa işaret eder der (Yazır, 1992, VIII, 554).

Ayrıca Elmalılı bu âyetin sonluluk manasının da olsa bile bir önceki âyetteki azgınlık tabiri bunun cehennemlik olan mü’minlerin kalacağı cehennemdeki tabakanın

sönmesine işaretler der ve buradan dünyada mahkûm ve esir olan milletlerin hallerine de işaret çıkarılabileceğini ifade eder (Yazır, 1992, VIII, 554).

Elmalılı dünyada iken iman esaslarına inandığı halde, bir kısım günahları olan ve mizanda kötülükleri iyiliklerinden ağır gelen mü'minler'in cehennemde temizleninceye kadar cezalandırılacaklarını sonra çıkarılıp tekrar cennete gönderileceklerini ifade eder (Yazır, 1992, I,396). Elmalılı imansız olarak ölen kâfirlerin ise ebedi olarak cehennemde cezalandırılacaklarını (Yazır, 1992, II, 876) ve cezalarının da hafifletilmeyeceğini söyler (Yazır, 1992, I, 402).

Elmalılı, Hz. Peygamberin ve İslam dininin gönderilmesiyle ve bunlara iman etmekle kurtuluşa erişilebileceğini, bundan başka hiçbir dinin kabul edilmeyeceğini, kitap ehlinin de eğer bu dine göre amel ederlerse kurtulacaklarını aksi halde ebediyen cehennemde kalacaklarını ifade eder (Yazır, 1992, I, 514-515).

2.2.4. Elmalılı Hamdi Yazır' a Göre Âhiret Hayatının Safhaları

Kabir:

Elmalılı eserlerinde kabir hayatı ile ilgili önce genel bir bilgi verir. Elmalılı'nın âhiret hallerinden kabir hayatı ile ilgili görüşlerinin bir kısmı swlwflwrinki ile aynıdır. Elmalılı'nın kabir hayatı konusunda seleflerinden ayrıldığı nokta ise onun kabir hayatının ruhen olacağını söylemesidir (Yazır, 1992, I, 550-552).

Elmalılı'nın seleflerinden ayrıldığı görüşü ise O'nun "Birinci ölümümüz hariç, bir daha biz ölmeyecek miyiz?" (es-Saffat, 37/ 58); "İlk tattıkları ölüm dışında, orada artık ölüm tatmazlar. Ve Allah onları cehennem azabından korumuştur" (ed-Duhan, 44/ 56) âyetlerini delil göstererek muttakiler için birinci ölümden sonra berzah ölümünün olmadığını, müminlerin sadece dünyada ölüp, kabirde yeniden diriltilmeyeceklerini söylemesidir (Yazır, 1992, I, 288).

Elmalılı'ya göre insan öldüğü zaman Allah ona korku ve dehşet verici iki melek gönderir. Bunlara Münker ve Nekir melekleri denir ki bunlar insanı sorguya çekerler. Dünyada yaşantısı iman dairesi içinde olanların sorulara Allah'ın bildirmesi ile doğru cevaplar vereceğine inanılırken, dünya hayatında iman dairesinde girmemiş yaşadığı oyun, eğlence, isyan ve haktan yüz çevirme eylemleri üzerine vefat edenler ise

meleklerin korkusu iliklerine işleyecek kadar etkin korku ve azap içindedirler (Yazır, 1992, VII, 151).

Elmalılı'nın eserlerinde genel bir kabir hayatı bu şekilde işlendikten sonra müellif kabir konusunda öncelikle kabir azabına temas eder. Yazır "Rabbimiz bizi iki kez öldürdün iki kez de dirilttin şimdi günahlarımızı anladık, acaba (buradan) çıkmanın bir yolu var mı?"(Mümin, 40/ 11) Âyetini delil göstererek kabir azabının varlığına işaret etmiştir. Şöyle ki; Yazır'a göre birinci öldürme dünya hayatını bitiren ilk ölüm ikinci öldürme kabirdeki birinci diriltmeyi izleyen ölümdür. Müellife göre bu ikinci diriliş kıyamet dirilişidir (Yazır, 1992, VII, 151).

Yazır firavun ve ailesini de örnek göstererek dünyada onların kötü azap ile yok edildikleri gibi âhirete kadar kabir âleminde de sabah akşam ateşe sunularak azaba çarptırılacağını söyler (Yazır, 1992, VII, 151). Yine Kur'ân'da Nuh kavmi için "onlar suda boğuldular ve ateşe atıldılar"(Nuh, 71/ 25) âyetinin de kabir azabının olacağına işaret eden âyetlerden olduğunu belirtmiştir. Çünkü boğulmalarından hemen sonra azaba sokuldukları haber verilmiştir. Ölümü müteakip kabre girdiklerine göre girdiklerini bildirilen azapta kabir azabıdır (Yazır, 1992, IX, 69).

Kabir azabından bahsettiği söylenen birçok âyet vardır. Kabir azabı hakkında Hz. Peygamber'den (s.a.v) birçok hadis rivâyet edildiğinden, Ehl-i Sünnet âlimlerince kabir de sual, azap ve nimetin olacağı hususundaki ittifaka, Yazır da âyetleri bu doğrultuda tefsir ederek katıldığını göstermiştir.

Elmalılı'ya göre Allah bir âyetinde "Allah yolunda öldürülenlere onlar ölümleridir demeyin hakikatte onlar diridir, fakat siz bilmezsiniz"(Bakara, 2/ 154) âyetinde geçen "siz bilemezsiniz" cümlesi ile kabirde müminler için nimet olduğuna işaret edilmiştir. Çünkü eğer bu nimetler ölüm sonrası dirilişte mahşer veya cennette olsaydı bunu herkes anlar olacaktı (Yazır, 1992, I, 54). Diğer yandan müellife göre kabir nimetleri yalnızca şehitler için değildir. Herkes oradan ameline göre nasibini alacak ama en genel haliyle kabir inananlar içindir. İnananlar için asla zindan olmayacaktır (Yazır, 1992, X, 53).

Kıyamet:

Hamdi Yazır kabirden sonra kıyamet mevzusu almıştır. Elmalılı'ya göre kıyametin vaktinin açıklanmasından doğacak olan korkuya ne göklerin halkı ne de yeryüzü ahalisi

dayanabilirdi bu nedenle kıyametin vakti açıklanmamıştır (Yazır, 1992, IV, 357). Yazır tefsirinde “Sûr’a üflenince, Allah’ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar!” (ez-Zümer, 39/ 68) âyeti ile ilgili sur’un büyük boru gibi bir nesne olup üç kez üfürüleceğinden bahseder. Yazır’a göre bunlar, yani dehşet üfürüşü, yok olma üfürüşü ve kalkış üfürüşüdür. Elmalılı’ya göre kıyametin kopması en büyük kıyımı ifade eder (Yazır, 1992, IX, 158). Çünkü Yazır’a göre Allah o güne yemin etmektedir. (el-Kıyamet, 75/ 1)Yazır, Allah’ın kıyamet gününe yemini onun kesin olacağına dair ettiği yemindir demiştir (Yazır, 1992, IX, 159).

Yazır kıyametin kopuşunu daha somut bir şekilde izah edebilmek için tesbih örneğini verir. Nasıl ki tespihin ipi koptuğu zaman tespih taneleri nizensiz bir surette dağılıp giderse, gökleriyle, yeriyle, yıldızlarıyla birlikte bir bütün teşkil eden bu kâinatı bir nizam içinde bulunmasını temin eden çekim kuvveti Allah tarafından kaldırılınca, bütün kâinat tespih taneleri gibi darmadağın olacaktır (Yazır, 1992, VIII, 38).

Elmalılı Hamdi’nin kıyamet alâmetleriyle ilgili olarak; “O söz başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir dabbe çıkarırız da, bu onlara insanların âyetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler” (en-Neml, 27/ 82). Âyetini tefsir ederken, dabbe hakkında maddî ve manevî normalin üzerinde bir kuvvet ve saltanat ile ortaya çıkıp büyük bir İslam devleti kuracak liderdir der. Yazır dabbenin kötü değil hayırlı biri olacağını, bu varlığa dabbe isminin verilmesinin ise, onun kâfirlere karşı acımasız olmasından dolayı olduğunu söyler (Yazır, 1992, VI, 161).

Hamdi Yazır, diğer bir kıyamet alâmeti olan Deccâl hakkında da Mümin suresinin tefsirinde, Deccâl’in yalancı, insanları aldatmakta hünerli bir sahtekâr, kâfirliği, sahtekârlığı yüzünden belli olduğu halde birtakım harikalar göstererek ilâhlık iddia eden birisi olduğunu söyler. O Deccâl’in ilâhlık iddiasında bulunacağı için, ona Allah tarafından bazı harikulade şeylerin verileceğini söylemektedir. Ona göre Peygamberlik iddiasında bulunan bir kimseye Allah Teâlâ harikulade şeyler vermez. Çünkü bu insanları şüpheye düşürme olur. Fakat ilâhlık iddiasında bulunan birisine harikulade şeyler verilebilir. Çünkü kendisi hâdis olan yaratığın Allah olmadığına dair aklî delil daima var olduğu için, onun yalancılığı haddi zatında ortadadır (Yazır, 1992, VI, 532).

Elmalılı kıyamet alâmetlerinden olan Ye'cüc ve Me'cüc kelimelerinin aslının Arapça olmadığını, Avrupalıların da bu manada Yagug ve Magug dediklerini ifade eder. Ona göre semavi din mensuplarının hepsinde bu kültür vardır. Elmalılı Ye'cüc ve Me'cüc'ün İslam dilinde aslı ve nesebi belli olmayan insanların oluşturduğu bir topluluk olduğunu ve bu topluluğun kıyamete yakın ortaya çıkarak yeryüzünü fesada uğratacaklarını ifade etmiştir. Elmalılı söz konusu kıyamet alâmetiyle ilgili kehf suresi doksan dördüncü âyette geçen "sed" kelimesinin iki şey arasındaki engel olan perdeye denildiği gibi, "dağ" içinde, denildiğini hatırlatarak Zülkarneyn'in ulaştığı iki seddin mevkiini anlamak için Kur'ân'da doğu ve batıdan başka ipucu olmadığını söyler. Ayrıca Elmalılı, bu seddin maddî bir sed değil, Zülkarneyn'den onun yapılmasını isteyen bu kavmin demir kütleleri gibi dayanıklı ve Allah'ın feyzi ile oluşturulmuş toplum kuralları olduğunu söyler (Yazır, 1992, V, 392-393).

Hamdi Yazır Hz. İsa'nın inmesiyle ilgili olarakta onu kabullenemeyip öldürmeye kalkan Yahudilerin bu teşebbüsüne karşılık Allah'ın O'nu göğe kaldırdığını, Yahudilerin ise O'nun yerine O'na benzeyen birini öldürdüğünü söylemektedir (Yazır, 1992, II, 112). Yazır Hz. İsa'nın kıyamete yakın bir zamanda yeryüzüne inerek Deccâli yok edeceğini düşünmektedir. Bu halin Hz. İsa'ya tahsisini de O'nun ölüleri diriltmesi gibi büyük bir mucizeye sahip olmasına bağlar (Yazır, 1992, II, 114).

Ba's:

Yazır ba's/ diriliş konusunu "Onlar: "Hayır, bunlar karışık rüyalardır; yok, onu kendisi uydurdu, yok o bir şairdir. Böyle değilse önceki Peygamberler gibi, o da bize bir mucize getirsin dediler" (Enbiya, 21/ 5) âyetinin tefsirinde açıklamaktadır. Müellife göre insanların öldükten sonra dirilmeye inanmamaları akla aykırı bir şeydir. Çünkü o, gerek nefislerinizde ve gerek çevrenizde sürekli varlığının delillerini gördüğünüz bir gerçektir.

Kur'ân'da Allah insanın yaratılmasının safhalarını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır (el-Müminun,23/12-15). Müellife göre bu bir tekâmül/ evrimdir. Ve bu tekâmülü düşünen bir insanın, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmesi mümkün değildir (Yazır, 1992, VI, 47).

Hamdi Yazır bakara suresi yüz altıncı âyetini tefsir ederken de bu konuya değinmiş ve konuyu asıl Allah'ın bâkî olduğunu vurgulayarak kendince çözmüştür. Şöyle ki

Yazır,“Allah var ve bâkî oldukça bizim için yeniden yeniye nice nice ruhaniyetlere, cismaniyetlere, mazhariyet daima mümkün ve sonsuz şekilde mümkündür.” demektedir (Yazır, 1992, I, 53).

O halde O’na göre asıl nokta bizim Allah’ın bilgisinden, Allah’ın hükmünden, Allah ile bâkîlikten çıkmamız mümkün değildir. Ve yine O’na göre asıl sevap ve cezanın mercii de budur. O halde Yazır, berzahtan sonra başka bir yaratılış ile diriltileceğimizi ve o yaratılışa göre Allah’a döneceğimizi ve bilgimizin de ancak bundan ibaret olduğunu söylemektedir (Yazır, 1992, VI, 54).

Hamdi Yazır’ın bu konudaki temel düşüncesi hayatın her şey olduğu ve her şeyin de ancak Allah’ın kudreti ile ayakta durduğudur. İnsan eğer bunda gaflete düşerse bir fiil içinde bulunduğu halde bile diriliş ve neşri anlayamaz ve karanlıkta kalır (Yazır, 1992, V, 26). Allah her şeye kadir olunca bizzat kendisi dilediği şekilde diriltir ve hayat verir. Hatta bu kullarına bile ihsan edebilir.

Nitekim müellife göre Kur’ân’da Allah ile Hz. İbrahim arasında geçen bir konuşma bunun en güzel örneğidir. Âyetin ifadesiyle Hz. İbrahim “Ya rabbi! Göster bana ölüleri nasıl diriltirsin?” demiştir. Aynı âyette Allah İbrahim’den dört kuşu iyice tanıdıktan sonra her dağ başına onlardan bir parça dağıtmasını sonra çağırıp onların kendisine koşa koşa geldiğini göreceğini söyler (el-Bakara, 2/ 260).Yazır bu âyeti açıklarken insan aklının sebep-sonuç ilişkisi içinde çalıştığını böylelikle düşündüğünü söylerken diğer taraftan bu sebeplerin asıl koyucusu, sebepleri sebep olarak yaratan Allah’ın mümkün varlıkların hepsine galip ve hâkim; hiçbir sebebe muhtaç olmayan izzet sahibi bir zat olduğunu hatırlatır.

Bu bağlamda Allah Aziz ve hâkim olduğundan, ölüleri de dilerse hiçbir sebebe bağlı olmayarak diriltir. Yani sebepler dünyasında mahkûm olan biziz yoksa Allah değil. Bize zor gelen hatta bizim için mümkün olmayan şeyler, Allah’ın bir “kün” emri ile çok kolay oluverir. Allah ilk sebep ve en yüce etken olduğu için hiçbir sebep yaratmayıp her fiilini doğrudan harika olarak yapmaya kâdirdir (Yazır, 1992, II, 26). Yani Yazır’a göre ba’s/diriliş bir irade meselesidir ve bu sadece Allah’ın bir “kün” emrine bakar.

Yazır ba’s konusunu aklen ortaya koyarken her hatırlamanın da bir tür diriliş olduğunu söyler. Mesala O’na göre bir insanın zihninde bilimsel şekli bulunan bir şey düşünelim.

Kişi bunu kalbinde dilediği gibi parçalasa, ayırsa akla gelebilecek her türlü ayrımı yapsa ve bu ayrımlarla kendince farklı bileşimler yapsa da sonra dönüp yine kalbinde o şeyin ilk hali gibi olmasını istese o dağılmış parçaların yeniden bir an içinde önceki gibi toplandığını görür. İşte Elmalılı'ya göre sübjektif âlemde her zaman cereyan eden bu hafıza ve zihinde tasavvur da bize bir dirilme ve diriltme örneği sunar (Yazır, 1992, V, 268).

Âyette ifade edildiği gibi Allah insanın sırf o iri kemiklerini değil, bedeninin en ince teşkilatına varıncaya kadar hepsini, en ince uçlara kadar toplayacaktır (Kıyamet,75/ 4). Yazır böylelikle tüm varlıkların tekrar cismaniyetleri ile birlikte diriltileceklerini açıklamıştır.

Haşir:

Elmalılı Hamdi'ye göre haşir dendiğinde Allah'ın Ba'sı müteakip mahlûkatı bir araya toplaması anlaşılır. Hamdi Yazır toplanılan yere de mahşer der. (Yazır, 1992, V, 329) Elmalılı kabirlerden kalkış gerçekleşip mahşer yerinde toplanılınca hesaba çekilmenin başlayacağını söyler (Yazır, 1992, IX, 24). Yazır o gün bütün insanların önderleriyle beraber geleceklerini çünkü Allah'ın, "O gün bütün insanları önderleriyle çağıracağız" (el-İsra, 17/ 71) dediğini söyler. Hamdi Yazır insanların dinlerine, kitaplarına, mezheplerine nispetle: "Ey falan ümmet, ey filan millet..." diye çağrılacağını da söyler. Yazır, burada kör olan yani bu dünyada kalp gözü görmeyen, hak öndere uymayan, nankörlerin âhirette kör, sağır veya dilsiz olarak yüzükoyun sürünerek hasrolunacaklarını dile getirir (Yazır, 1992, V, 510).

Kur'ân'da "bütün insanların bir araya toplanacakları gün (Tegabün, 64/ 9) olarak geçen haşir, "sizi toplanma gününde bir araya getirdiği gün, işte o kimin aldandığının ortaya çıktığı gündür"(Abese, 80,34-36). Kişinin anasından, babasından, kardeşinden, eşinden ve oğlundan kaçacağı gün (Kamer, 54/ 7-8) olarak tanımlanan haşir günüdür. Allah, insanların gözleri dönmüş olarak, dağılmış çekirgeler gibi kabirlerinden çıkacaklarını ve çağırana doğru koşacaklarını bildirmektedir. Âyetlerde dehşeti vurgulanan haşir gününün bu dehşetinin sebebi insanların hesap verme kaygısıdır.

Elmalılı tefsirinde yukardaki âyetleride dikkate alarak mahşer gününün gerçekten çok sıkıntılı, heyecanlı ve korku dolu olduğunu belirtir. Yazır o gün herkesin bir an önce

kendi sonunu görmekte sabırsız, ama neticeyi de endişeli bir halde beklediğini belirtir. Nihâyet bu bekleyiş Mahkem-i Kübra'nın kurulmasıyla sona erer ve Allah'ın ifadesiyle ortam “O gün bir takım yüzler parıl parıl, güler ve sevinir; yine o gün birtakım yüzleri de keder bürümüş, hüzünden kapkara kesilir” (Abese, 80/38-41) haline dönüşür. Hamdi Yazır'a göre bütün bunlar o günün dehşetine, insanların şaşkınlığına ve ıstırabına işarettir (Yazır, 1992, X, 68).

Hesap:

Elmalılı Hamdi, herkes mahşer yerinde toplandıktan sonra amel defterlerinin ortaya dökülüp sorgu sualin başlamasını, âhirette vukuu bulacak olaylar arasında olduğunu söyler (Yazır, 1992, I; 204). Yazır insanların kabirlerinden kalkıp mahşer yerinde toplandıktan sonra Allah'ın huzurunda hesap verme vaktinin geldiğini söyler. Müellife göre o öyle bir hesap ki, hiçbir şey gizli kalmayacaktır. Yazır'a göre bunu Kur'ân'ın “hepsi O tek ve kahreden Allah için fırlar”(İbrahim, 19/ 48) âyetinden anlamaktayız (Yazır, 1992, V, 488).

Hamdi Yazır'ın bildirdiğine göre Allah, insanın sorumluluğunu özgür eylemine bağlamış olduğundan, insan yaptığıнын vebalini görecektir. İnsan yaptığı hayır veya şer, iyi veya kötü, sevap veya günah fiillerini kendi isteğiyle yaptığı için onun defterine bunlar yazıcılar kaydedilmektedir. Ve kıyamet günü âyetin ifadesiyle “Her insanın da nasibini boynunda kendisine takmışızdır. Onun önüne kıyamet günü kendisini karşılayacak açık bir kitap çıkarırız” (İsra, 17/ 13) buyurularak insanın ömrünün özeti olan hesap için amel defterinin varlığı ortaya koyulmuştur (Yazır, 1992, IX, 25).

Hamdi Yazır'a göre amel defteri, ‘insanın dünyada yaptığı, her gece ve gündüz meleklerin kaydettikleri amellerin sayfalarından oluşan büyük defter veya onun bilânçosu gibi bir sayfaya yazılmış cetvelli özeti veya hesabının görüldüğüne dair belgesidir’ diye açıklanmıştır (Yazır, 1992, IX, 25).

Müellif hesap günü ne olacağını Kur'ân'ın şu âyetini delil göstererek açıklar. “Oku kitabını, bu gün hesapçı olarak kendi nefsin yeter”(İsra, 17/ 14). Hamdi Yazır bu yüzden insanın dünyada da her gün kendi kendinî hesaba çekmesi gerektiğini ve “hesaba çekilmezden evvel kendinîzi hesaba çekin” hadisinin sebebinin de bu olabileceğini belirtmiştir (Yazır, 1992, V, 489).

Tüm bunlar insana daha dünyada iken bildirilmiş ve böylece mahkemeye hazırlıklı gelmesi insana tavsiye edilmiştir. Çünkü o mahkemede hiç kimseye zerre kadar zulüm edilmeyecek mutlak bir adâlet vardır (Nisa, 5/ 40). İyilik yapanların iyi işlerinin ecirleri, iyi niyetlerinin derecesine göre kat kat ve sayısız denecek kadar fazla verilecektir (En'am, 7/ 160). Kötülük yapanların kötü işlerinin cezası işlerinin tam ölçüsünde olacak, zerre miktar fazla olmayacaktır (Zümer, 59/ 51). İyilikte ağır basanlar imtihanda muvaffak olup saadet, mutluluk ve refaha ulaşacaklardır (Araf, 7/ 8-9).

Tüm bunlar bildirildiği için hesap ağır olacaktır. Çünkü Allah “her kim dünya hayatını ve onun süsünü isterse, onlara dünyada yaptıklarının karşılığını tam veririz ve bu konuda kimseye haksızlık yapılmaz ” (Hud, 11/ 15) buyurmuştur (Yazır, 1992, V, 489).

Yazır'a göre bu zor hesaplar içinde Allah bir de kolay bir hesaptan bahsediyor “kolay bir hesap ile hesaba çekilirler” (İnşıkak, 84/ 8) âyetinide buna delil olarak sunuyor. Yazır bu âyeti tefsir ederken hiç tartışılmayan kolay bir hesap ki Resulullah bunu sunmak ve sadece kitaba bakılıp geçirilmekle tefsir etmiş diyor. Şu rivâyeti de delil göstererek görüşünü destekliyor. O da “Hz. Peygamber Aişe'ye ‘hesaba çekilen bir kimse başka değil kesin helak olur’ buyurdu. Aişe ‘Ya resulallah! Allah Teâlâ beni sana kurban etsin O, o zaman kitabına sağ ile erdirilen, hemen kolay bir hesap ile hesaba çekilip geçer’ buyurmuyor mu? Dedim, Resullah şöyle buyurdu ‘o âyette sözü edilen arz’dır, arz olunur, her kim hesapta ciddi şekilde hesaba çekilirse helak olur.” Yazır aynı yerde bir de şu rivâyeti kaydeder ki Hz. Aişe'den “Resullah'ı dinledim namazının birinde ‘Allah’ım beni kolay hesap ile hesaba çek’ diyordu, namazdan çıkınca ‘Ya Resullallah dedim kolay hesap nedir? ‘ O da kitabına bakılıp da geçirilivermesi, yani günahlarının bağışlanmasıdır’ buyurdu” (Yazır, 1992, IX, 348). Ayrıca müellife göre âyetlerde de kolay hesaba çekilen kişinin sevinçli olarak ailesine döneceği (İnşıkak, 84/ 9) ve işte okuyun kitabımı (el-Hakka, 69/ 19) diyeceği belirtilmiştir.

Hamdi Yazır'a göre Allah her şeyi, görünen görünmeyeni bildiği halde insanın her yaptığıının kaydedildiği amel defterleri haricinde insanın en başta kendi uzuvlarını da şahit olarak dinleyecektir. Çünkü birçok âyette Allah, âyette “o gün dilleri, elleri ve ayakları yaptıklarına aleyhte şahitlik ederler”(en-Nur, 24/ 24). “Bu gün ağızlarını mühürleriz de bize neler kazandıklarını elleri söyler, ayakları da tanıklık eder”(Yasin, 36/ 65). “Hatta ona vardıklarında kulakları, gözleri ve derileri yapa geldikleri ile

aleyhlerinde tanıklık ederler” (Fussilet, 41/ 20-23). Derilerine niçin aleyhimizde tanıklık ettiniz diye sorunca derileri bile bize her şeyi söyleten Allah söyledi der. Önceden kulakları, gözleri, dilleri aleyhte tanıklık eder diye sakınmamak, Allah’ın yaptıklarını bilmeyecekleri zannı o kimseleri helake sürükler diye anlatmaktadır (Yazır, 1992, VII, 198).

Allah’tan başka kimseler de o gün o yaptıklarının şahitliği ile karşılaşacak ve o ortak tuttıkları, o şefaatinin umdukları, teselli ve menfaat bekledikleri o putlar, o şuarsuz tasvirler, heykeller, o kendilerine tapan müşriklere şöyle diyecekler. “Siz bize ibadet etmiyordunuz zira sizin ile bizim aramızda şahit olarak Allah yeter, doğrusu sizin ibadetinizden bizim haberimiz yoktu” (Yunus, 10/ 28-29). Yazır’ın açıkladığına göre o kimseler sadece kendi arzularına, batıl hayallerine tapmışlardır. O yaptıkları da bunu kabul etmeyerek sorumluluğu onlara atmaktadırlar (Yazır, 1992, V, 47).

İşte böylece mahkeme kurulup defterler, şahitler ortaya döküldükten sonra hesap başlamaktadır.

Mizan:

Mizan: “mevazin” kelimesinin çoğuludur. Bilindiği gibi mizan tartı aleti, nesnelere veznini yani ağırlık oranını ölçmeye özgü olan terazi demektir. Ancak ağırlıkla sınırlı olmayıp adâlet ve hukuk gibi manevî olan herhangi bir oranı karşılaştırma yöntemi ile belirlemek için de mecaz olarak kullanılır (Yazır, 1992, X, 70).

Müellif, Kâria suresini tefsir ederken, kıyamet günü kurulacak olan mizanın mahiyeti ile ilgili tartışmalardan bahsetmektedir. Allah kıyamet gününde amellerin tartılması ile ilgili olarak Kur’ân’da “işte o zaman (mevazini) tartıları ağır basan kimse” olarak bu kelimeyi kullanmıştır (Karia, 100/ 6).

Yazır kelâmcıların mizan ile ilgili görüşlerini şöyle anlatır; “iyiliklerin ve kötülüklerin kendileri özellikle işlenmelerinden sonra tartıma elverişli değildir. Ancak yazılış oldukları amel sayfaları tartılır. Yahut nur iyilikleri göstergesi kılınır. Siyahlıkta günahların belirtileri yapılır. Yahut da iyilikler güzel şekilde, günahlar da çirkin bir görünümle fizikselleştirilir ve bu yolla ağırlık ve hafiflik tespit edilir. Bunun yararı da ilahi adâleti göstermek ve mazeretleri önlemek içindir” (Yazır, 1992, X, 70).

Yazır eserinde “bazı kimselerin veznin tartı, adâletli bir şekilde hüküm vermek, yargıya varmaktır” dediklerini kaydeder. Örneğin Mücahid, Dahhak vb. Yazır’ın kendi görüşü de bu doğrultudadır. Müellife göre Mutlak manada mizanı inkâr eden kimse kâfir olur. Fakat amellerin niteliğine göre bizlerin bu terazinin keyfiyet ve kemiyetini tayin etmemiz idrak dışı olduğundan kıyamet günü bir mizanın var olacağına iman etmek vacip, fakat onun tarifine iman etmek şart değildir. Bu terazinin maddî bir terazimi yoksa manevî bir terazimi olduğunu biz şimdiden bilemeyiz. Amellerin maddî bir varlık olmadıkları kesindir.

Fakat müellife göre bununla birlikte, amellerin cismani bir şekilde tartılması hiç tasavvur olunmaz değildir. Zira ameller kendileri durumları itibariyle cisim değilseler de, eserleri itibariyle cismani değer ve kıymetleri içerdiklerinde de şüphe yoktur. Şu halde amellerin mutlaka vezin ve tartısını inkâr etmek küfür olursa da, niceliği hakkındaki tafsilatı inkâr, küfrü gerektirmiş olmaz (Yazır, 1992, IX, 391).

Sırat:

Elmalılı sırat konusunda klasik Ehl-i Sünnetin görüşüyle aynı görüşleri paylaşmaktadır. Yazır, Ehl-i Sünnetin sırat ile ilgili kullandıkları âyetleri kendisinin hasta olması ve Kur’ân’ın tefsirini bitirememeye korkusu ile sadece meallerini vererek geçmiştir. Ancak aynı konuya ait olan âyetleri az da olsa başka konularda temas etmiştir (Demirel, 1997, 85).

O’na göre sırat lügat yönüyle cadde, anayol, yani işlek büyük yol manasındadır. Dinî terim olarak ise sırat cehennemın üzerinde kıldan ince, kılıçtan keskin, inişli yokuşlu, zamanımızdaki teleferik kourunda ve bütün insanların zorunlu olarak ondan geçeceği bir köprüdür (Yazır, 1992, I, 121-122).

Havz:

Elmalı Hamdi Yazır Kevser suresinin tefsirini yaparken, bu surede bahsedilen “Kevser” kelimesinin tefsiri ve mahiyeti hakkında birçok rivâyet ve tefsiri aktarmıştır. Yine bu konudaki birçok hadisi de aktarmıştır. Daha sonra kendi görüşünü açıklamıştır. Müellif bu konuda beş farklı görüş aktarmıştır. Bu görüşlerden birincisi ve en yaygın, Kevserin, cennette bir nehrin özel ismi olmasıdır. İkincisi, Peygamberliğin şerefi, üçüncüsü, ümmetin âlimleridir. Dördüncüsü, tâbilerinin, toplumunun ve ümmetinin çokluğudur.

Beşincisi, Hz. Peygamber'in evlatlarının çokluğudur. Müellif bu görüşleri aktardıktan sonra kendi görüşünü iki farklı şekilde bildirmektedir. Müellifin olabileceğini söylediği birinci görüş şudur; Kevser'in hadis-i şeriflerde de tasvir edildiği gibi cennette bir nehir olması, daha derin ve daha zevkli, olması muhtemeldir." Müellifin ikinci görüşüne göre ise "Kevser" kelimesi hayr-ı kesir manasına da gelebilir (Yazır, 1992, IX, 519).

Yazır, bu manalarla beraber havz-ı Kevser için Hz.Peygambere cenette bütün ırmakların kendisinden şubelere ayrılan özel bir nehir ve kıyamet gününde sadece Hz. Peygamberin ümmeti olma şerefine nail olanların içebileceği bir havuz verileceğini de ifade ederek klasik Ehl-i Sünnet anlayışına bu konuda da katıldığını vurgulamıştır (Yazır, 1992, IX, 619).

Cehennem:

Hamdi Yazır cehennem'i azap yurdu olan ateşin özel bir ismi olarak tanımlamıştır. O, cehenneme gireceklerin çokluğundan veya azgınlığın çeşit ve derecelerinden dolayı önce cehennem, sonra Lezza, sonra Hutame, sonra Sa'ir, sonra Sekar, sonra Cehim, sonra Haviye isminde yedi kapısı olduğunu ve bu sayının cennetin sekiz kapısıyla münasebetinin bulunduğunu söyler. Elmalılı bu münasebeti mükellef sekiz organdan eğer ruh körelir kalb de kapanırsa bu sayının yediye ineceğini ve geriye kalan her bir mükellef organın cehennem yedi kapısına tekabül edeceğini söyleyerek kurar (Yazır, 1992, II, 116).

Hamdi Yazır cehennem ateşinin bildiğimiz ateşlerle mukayese edilmeyecek bir şekilde azamet ve olağanüstü, asla sönmek bilmeyen bir ateş olduğunu bildirmiştir. Yazır'ın belirttiğine göre bugünkü jeologların teorilerine göre yer kürenin içindeki ateşe kıyasla üzerinde bulunduğumuz kabuğu oldukça incedir. Fakat bu ateşin onlara benzemediği ve sadece cisimleri yakan bir ateş değil, maddeyi geçip de maneviyatı saran, cesetlerden başka canlılara, gönüllere kadar çıkan ateş olduğu anlatılmak üzere şöyle niteleniyor; öyle tutuşturulmuş ateş ki yer kürenin, kalplerin için, merkezi demek olan 'fuad'ların yani algılama yeri olan gönüllerin üstüne çıkar. Tenden geçer ruhlara, maneviyata muttali olur, çatar, sarar, canları yakar (Yazır, 1992, X, 131).

Elmalılı cehennemde cehennem ehline karşı oldukça kaba sert bakışlı meleklerin bulunacağını, bu meleklerin sayısının Allah tarafından Kur'an'da ondokuz olarak

bildirildiğini söyler. Yazır, bu meleklerle cehennem meleği ve zebani gibi isimler verildiğini belirtip, bunların sonsuza dek ateşi koruyan bekçiler olduklarını beyan eder (Yazır, 1992, VII, 512).

Elmalılı'ya göre cehennem yakıtları cin ve insanlardan, zalimler, kâfirler, münafıklar, günahkâr müminler, şeytan, ibadet edilen putlar, heykeller ve taşlardır. Müellife göre bu taşlar taş kömürü olabilir (Yazır, 1992, I, 273).

Elmalılı amellerin neticesinde çirkinin güzelden ayrılması için, Allah'ın kötülere cehenneme, iyileri de cennete koyacağını (Yazır, 1992, IV, 240) ve herkesin kendi cezasını çekeceğini (Yazır, 1992, I, 508), eğer kötülüğe sebep olanlar varsa cezalarının artacağını belirtir. O verilecek cezaların katıksız adâlet olduğunu zulüm olmadığını (Yazır, 1992, II, 199), cehennemde hem ruh hem de cesedin beraber cezalandırılacağını söyler (Yazır, 1992, IX, 626).

Yazır cehennem halkının elbiselerinin çabuk yanan, siyah, çirkin ve kokulu katrandan olup bu ateşten elbiseler vücutlarını yakarken ateşin yüzlerini de bürüyeceğini, diğer taraftan karındakilerini ve derilerini eritecek kaynar suyunda başlarından döküleceğini söyler (İbrahim, 14/ 49-50). Hamdi Yazır'ın bu ifadelerinden kalplerden tutuşacak olan cehennem ateşinin yalnız içleri yakmakla kalmayıp, o katranlı vücutların her tarafını kaplayacağını ve hatta görünürdeki organların en kıymetlisi olan ve duyuların ve şuuruların toplanma yeri bulunan yüzlerini de bürüyeceğini anlamaktayız.

Elmalılı cehennemde, cehennem ehlinin çılgın ateşe odun gibi fırlatılacağından (Yazır, 1992, VII, 521), boyunlarına ateşten halkalar takılacağından (Yazır, 1992, VIII, 550), demir kamçılarla dövüleceklerinden (Yazır, 1992, VII, 475), ateşten elbiseler giydirileceklerinden (Yazır, 1992, V, 339), tepelerinden kızgın kaynar sular döküleceğinden (Yazır, 1992, V, 339), ve onlara kötü kokulu çok soğuk ve kaynayan su ve irin içirileceğinden bahseder (Yazır, 1992, IV, 267). Müellif onlara yiyecek olarak da zakkum yedirileceğini söyler (Yazır, 1992, VII, 533).

Diğer yandan cehennemde en büyük azap şüphesiz Allah'ın cemalini görememektir. Cehennemdekiler Allah'ı görme zevkinden mahrum kalacaklardır. Buna karşılık cehennem azapları çeşitli şekillerde durmadan, fazla vermeden sürüp gidecektir. Cehennemlikler ise ölümü temenni ederler fakat cehennem koruyucusu olan Mâlik

onların ebedi cehennemde kalacaklarını haber verir (Yazır, 1992, VII, 283). Âyette “Onlar deve iğnenin deliğinden geçmedikçe cehennemden çıkarılmazlar, sonsuz olarak cehennemde kalırlar” (Araf, 7/ 40) buyruluyor. Bu âyetin tefsirinde Yazır onların cehennemden çıkmasının imkânsızlığının ortaya koyulduğunu söylemiştir (Yazır, 1992, IV, 194).

Cennet:

Cennet; adâletin gerçekleşmesi sonucu başarı kazananlara tahsis edilmîş olan yerdir. Kur’ân da Cennet, Firdevs, Huld ve Aden cennetleri olarak isimlendirilmiştir. Yazır cennetin lügatte örtme anlamına geldiğini ve de örtme manasından zemini görünmez, son derece girift ağaçlarla örtülü bahçe anlamında olduğunu belirtir (Yazır, 1992, I, 275).

Elmalılı âhiret hallerinden cennet hakkında eserlerinde müminlerin ebediyen kalacakları yer olarak değinir (Yazır, 1992, I, 274). Elmalılı Ehl-i Sünnet inancında olduğu gibi şuan cennet ve cehennem yaratılmış olduklarını, ancak dünyada görüşten gizlendiklerini söyler (Yazır, 1992, I, 322). Elmalılı buna delil olarak Hz. Peygamberin miraçta gerek cenneti gerekse cehennemi görmesini gösterir (Yazır, 1992, V, 386).

Yazır cennete girenlerin amelleri farklı olduğu için her birinin derecesinde farklı olacağını söyler (Yazır, 1992, VI, 435). Ayrıca Elmalı, cennetin sekiz kapısının olduğunu, bunun hikmetinin ise insanda var olan mükellef sekiz organdan ötürü olabileceğini söyler. Elmalılı’ya göre bu sekiz mükellef organ kalp, dil, kulak, göz, el, ayak, ağız ve cinsel organdır (Yazır, 1992, V, 306).

Elmalılı tefsirinde cennet nimetleri hakkında da çeşitli bilgiler verir. Elmalılı’ya göre cennette tadı hiç bozulmayan su, ekşimeyen, kokmayan süt, sarhoş etmeyip lezzet veren şarap, mumu posası olmayan bal, türlü türlü meyve ve çiçeklerden oluşan bahçeler, erkekler için kara gözlü beyaz tenli huriler, kadınlar içinde kocalar ve daha hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı nimetler insanlar için yaratılmıştır (Yazır, 1992, I, 734). Elmalılı cennette ki, hayatın ruh ve bedenle olacağını; orada ibadette olacağını, fakat ibadetin görev için değil zevk almak için yapılacağını da dile getirmiştir (Yazır, 1992, VI, 394).

Yazır da Allah'ın görülmesi konusunda genel Ehl-i Sünnet görüşüne katılıp Allah'ın dünyada görülememesi âhirette görülemeyeceğini gerektirmeyeceğini söylemiştir (Yazır, 1992, IV, 296). İşte Allah'ı görebilmek ve Onun rızasını kazanmak asıl kazançtır. Çünkü her hayır ve saadetin; her şeref ve ululuğun kaynağı budur. Yazır'ın belirttiğine göre Allah cennet halkına verdiği nimetlerden sonra razı olup olmadıklarını soracak onlar da evet ya Rab nasıl hoşnut olmayalım ki deyince Allah size daha da fazlasını vereceğim ki o da hoşnutluğumdur diyecektir (Yazır, 1992, IV, 591).

BÖLÜM 3: BEDİÜZZAMAN İLE ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN ÂHİRET ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Tezimizin bu kısmında tezimize konu olan âhîret merhaleleri hakkında Bediüzzaman Said Nursî ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın âhîret görüşlerini mukayeseli bir şekilde özetleyeceğiz.

Gerek Bediüzzaman gerekse Elmalılı Hamdi Yazır'ın eserlerinde âhîret halleri hakkında uzun izahlarda bulunmadığı görülür. Müelliflerden Bediüzzaman'ın âhîret hakkındaki görüşlerini özellikle bu konu için yazdığı haşır risalesinden öğrenirken, Yazır'ın görüşlerini ise âhîret hakkındaki âyetlere yaptığı tefsirlerden öğrenmekteyiz. Her iki müellif de görüşlerini Ehl-i Sünnet çizgisinde açıklamaktadırlar. Bediüzzaman görüşlerini çeşitli örneklerle detaylandırarak sıradan insanların da anlayabileceği bir üslubu kullanırken, Elmalılı Hamdi Yazır'ın ise bu metoda çokta yer vermediği görülür.

Âhîretin varlığı hususunda her iki müellifte açıklamalarını ve delillendirmelerini Kur'ân ekseninde yapmışlardır. Müelliflerin görüşlerini Kur'ân bağlamında yapmalarının sebebi her iki müellifinde âhîret hayatının gaybi bir mesele olmasından dolayı aklın bu konuda yeterli olamayacağı görüşünü benimsemiş olmalarındandır. Müellifler âhîretin varlığını delillendirmeye nakli delillerle başlamış, sonra akli delillerle bunları detaylandırmışlardır.

Bediüzzaman âhîretin var olması gerektiğini Allah'ın bir takım isimlerinin tecellisi olarak görürken, Elmalılı Hamdi, içinde bulunduğumuz dünyada insanın daima sıkıntı çektiğini, insanın ebedi mutluluğu elde edebilmesi için ise mutlaka âhîretin olması gerektiğini söyleyerek âhîretin gerekliliğini ispata çalışmıştır.

Elmalılı Hamdi âhîretin varlığını tamamiyle konuyla ilgili âyetlerin tefsiriyle açıklamaya çalışırken, Bediüzzaman, nizam ve hikmet, insanın fitri özellikleri, Allah'ın Rahman ve Rahim olması, doğadaki değişimler ve geçmiş Peygamberlerin bu konudaki ittifaklarını açıklayarak ve somut delillerle örneklendirerek açıklar.

Âhîret hayatının keyfiyeti hususunda ise her iki müellifte ortak görüş içinde olup, âhîret hayatının cismani olacağını söylerler. Bediüzzaman'ın bu mevzuda ki dikkat çekici görüşü O'nun cismani olmasındaki sebebi kişinin nimetlerden bu dünyada aldığı lezzetin aynısını öbür dünyada da alabilmesi için olduğunu söylemesidir.

Yine keyfiyetle alakalı diğerk bir konu olan ebedilik konusunda da her iki müellif ortak görüştedir. Her iki müellifte âhiret hayatının ebedi oldđunu söylemiştir. Bediüzzaman bu konuda, eşyanın tabiatında tamamen yok olma gibi bir durum olmadığını, çünkü eşyada esas olanın beka olduğunu söylemiştir. Bediüzzaman'a göre hiçbirşey tamamen yok olup gitmez. Elmalılı ise konuyla alakalı aksini iddia edenlerin delil olarak sundukları âyetlerdeki kelimelere yanlış mana vermelerinden veya o âyetler üzerinde yanlış çıkarımlarda buldukları için bu konuda aksi yönde görüş bildirdikleri üzerinde durur. Her iki müellifte ebediyet konusunda küfür üzere ölenlerin ebediyen cehennemde kalcaklarını söyler.

Âhiret hallerinden kabir mevzusunda ise Elmalılı'nın onun ruhen olacağı görüşü farklılık arzeder. Elmalılı'nın diğerk bir görüşüde müttekılar için kabirde ikinci bir defa ölüm olmadığını söylemesidir. Elmalı kabirde müminler için yeniden bir dirilme olmayacak diyerekte Bediüzzaman'dan farklı bir görüş ortaya koymuştur. Bediüzzaman ise bu mevzuda farklı hayat mertebelerinden bahsederek kabir hayatı hakkında bilgi verir. Her iki müellifte kabirde müminler için çeşitli kabir nimetleri olduğunu söylerken, küfür üzere ölenlerin ise kabir azabına maruz kalcaklarını söylemişlerdir.

Bu mevzuda diğerk bir husus da Bediüzzaman'ın kabir hayatı için, müminler için güzel bir bahçe, inanmayanlar için ise sevdiklerinden ayrı tutuldukları bir zindan derken, Elmalılı'nın ise bu görüşe pareler olarak kabir hayatının ya cennet bahçesi ya da cehennem çukuru olacağını söylemesidir.

Kıyamet konusunda ise Bediüzzaman âlemde tekâmül kanunu olduğunu söyleyip kıyametin mutlaka vuku bulması gerektiğini söyler. Bediüzzaman'a göre kâinattaki bütün değişimlerde kıyamet için delildir. Müellifin bu konuda dikkat çeken görüşü ise konuyla alakalı mevzu bile olsalar hadisleri reddetmeyip onları te'vil etmesidir. Bediüzzaman bunun sebebini sıradan insanların imanını şüpheden kurtarmak olarak dile getirir.

Müellifler arasında ki görüş farklılıkları genelde kıyamet alâmetleri hususunda göze çarpar. Bediüzzaman kıyamet alâmetleriyle ilgili hadislerin iman esaslarına dâhil olmayıp nübüvvetin fonksiyonu açısından bir önemi bulunmadığını söylerken, Elmalılı Hamdi ise böyle bir görüş beyan etmeden alâmetleri açıklar. O kıyamet aletlerine delil olarak gösterilen âyetleri sadece tefsir ederek açıklama getirmiştir.

Alâmetlerden Deccâl hakkında Bediüzzaman fikir akımı derken, Elmalılı ise sahtekâr birisi olup ilahlık taslayacağından bahseder. Mehdi hususunda Bediüzzaman olağan üstü vasıflarla ortaya çıkıp herkes tarafından tanınmasını makul görmezken, Elmalılı Mehdi hususunda fikir bayan etmez. Bediüzzaman Zülkarneyn hadisesi için iki farklı olay deyip, seddin Çin Seddi olabileceğini söylerken, Elmalılı bu hadisedeki seddin toplum kuralları olduğunu söyler.

Haşir konusunda ise her iki müellifte onun cismani bir şekilde olacağını söyledikten sonra Bediüzzaman bunun “kün” emri kadar kolay bir durum olduğunu söyler. Elmalılı ise haşırın ba’sı mütakip insanların hesap için bir araya toplanmasıdır der.

Hesap olayının mahşer mahallinde vuku bulacağı her iki müellifin ortak düşüncesidir. Müellifler orada amel defterlerinin ortaya konmasıyla hesabın başlayacağını ve insanlara Allah tarafından “kitabını oku” emriyle hesabın başlayacağını söylerler. Bediüzzaman bunu Allah’ın Hâfız ve Râkip ismi celilesinin gereği olarak görürken, Elmalılı ise Allah’ın “adl” ismi celilesi ile ilişkilendirir. Bununla beraber Elmalılı Allah’ın Kur’ân’da insana her şeyi açıkladığını bunu dikkate almayan insan için hesabın çok zor geçeceğini de beyan etmiştir.

Diğer hallerden mizan, sırat, ve havz gibi konularda müelliflerin fikirleri neredeyse birbirinin aynıdır. Sadece havz konusunda Elmalılı’nın onun cennette bir nehir olabileceği düşüncesinin yanında onun hayr-ı kesir’de olabileceği yönündeki fikri farklılık arz etmektedir.

Âhiret hayatının cehennem safhasıyla alakalı Bediüzzaman Allah’ın adâletinin gereği olarak cehennem var edildiğini söyler. Elmalılı ise cezaya müstehak olanların cezalarını çekmesi için cehennem var edildiğini söyler. Bediüzzamana göre iki tane cehennem vardır. Bunlar küçük ve büyük cehennemdir. Bunlardan şuanda küçük olanı âhiret günü büyüyecek ve asıl cehennem olacaktır. Ayrıca bediüzzaman’a göre cehennemde sadece azap olarak ateş değil, soğukta vardır. Elmalılı ise cehennemde yakıt olarak cinlerin, insanların ve taşların olacağını, bu taşın ise taş kömürü olabileceğini söyler. Elmalılı’ya göre cehennemdeki en büyük azap kişinin Allah’ı görememesidir.

Her iki müellifte cennet ve cehennem hâlihazırda yaratılmış olduğunu kabul eder. Yine müellifler kâfir ve münafık ölenlerin ebediyen cehennemde kalacağına, günahkâr müminlerin ise günahlarının karşılığını çektikten sonra cennete gideceğinde ortak görüş içerisindedirler. Burada göze çarpan Bediüzzaman’ın kâfirler için cehennemde kalmayı

tamamen yok olup gitmekten iyi görmesidir. Bediüzzaman tamamen toprak olup yok olmaktansa cehennemde azap içinde olmayı kâfirler için bir lütuf olarak addeder. Bediüzzaman kâfirlerin bir müddet sonra azaba alıŖacaklarından azaplarının hafifletileceğini de söyler. Bediüzzaman bunu kâfirlerin dünyada iken yapmış oldukları iyiliklerin neticesi olarak görür. Elmalı ise bu düşüncenin tam aksine cehennemde kâfirlerin azabının hiçbir zaman hafifletilmeyeceğini söyler.

Cennet mevzusunda ise Elmalı adâletin gereğı olarak olması gerektiğini söylerken, Bediüzzaman ise Allah'ın lütfunun eseri olduğunu söylemiştir. Müelliflerin her ikisinde cennetin tabaka tabaka olduğunu kabul ederler. Elmalı bunu insandaki sekiz organın karşılığı olarak sekiz tabaka derken Bediüzzaman'da tabakalar arasında cennetten alınana lezzetlerin farklılığına dikkat çekmiştir. Bediüzzaman' a göre cennetteki en büyük nimet Allah'ın cemalini görmektir. Bunun yanında her iki müellifte cennette cennet nimetleri olduğunu kabul ederler.

Bütün bu karşılaştırmalardan da anlaşılacağı üzere âhiret halleri konusunda müellifler arasında temel noktalarda birbirlerine zıt görüşler göze çarpmamaktadır. Birbirlerine farklı gibi görünen fikirler ise aynı âyetlere farklı bakış açılarını ortaya koymalarındandır. Bunun nedeni her üç müellifinde klasik Ehl-i Sünnet çerçevesinde görüşlerini ortaya koyması olabilir.

SONUÇ

“Said Nursi ve Elmalılı Hamdi Yazır’ın Âhîret Anlayışı” adlı tezimizin birinci bölümünde genel olarak âhîret kelimesi ve âhîret merhaleleri konusu üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise tezimizin de konusunu oluşturan ve yaşadıkları dönemde iz bırakan iki önemli müellifin kelâmî bakış açılarından âhîret hakkındaki görüşlerini biraz daha geniş çaplı ele aldık.

Son bölümde ise ayrı ayrı incelediğimiz müelliflerimizin görüşlerini karşılaştırmalı bir şekilde inceledik.

Her iki müellifinde Osmanlı’nın son dönemleri ile cumhuriyetin ilk dönemleri arasında yaşayan âlimler olmasıyla o döneme ilişkin sorunlara çözüm aradığını görmekteyiz. Âlimlerimizin yaşadığı dönem bütün dünyada özellikle ülkemizde hızlı ve köklü değişmelerin olduğu dönemdir. Âlimlerimiz bu dönemde islâmî yeniden canlandırma niyet ve gayreti ile ortaya koydukları eserlerinde temel Kelâmî problemlere değinmişler ve çağın ilmî gelişmeleri ışığında onları açıklamaya çalışmışlardır.

Müellifler âhîret konusunda âhîretin varlığını Kur’ân âyetleri ile ortaya koymakla kalmayıp aynı zamanda onun varlığını akli ispatlarla da ortaya koymuşlardır. Her iki müellifinde âhîret halleri konusunda çok fazla fikri tartışmalara girmediği görülür. Bunun sebebi müelliflerimizin bu hallerin yalnızca nakille bilinebileceği kanaatinde olmalarındandır. Müellifler bu konularda genel Ehl-i Sünnet görüşüne katılmışlardır.

Elmalılı Hamdi eserlerinde çoğu kelâmî meseleleri derinlemesine incelememesine rağmen, âhîret ile ilgili konular üzerinde oldukça fazla durmuş ve âhîret inancının insanlık için zorunlu olduğunu kendine ait güçlü üslubuyla vurgulamıştır.

Bediüzzaman da görüşlerini çeşitli örneklerle detaylandırırken sıradan insanların anlayabileceği bir üslubu kullanmakta, özellikle âhîretin varlığının delillendirilmesine önem vermektedir.

Elmalılı görüşlerini âyetleri tefsir ederken dile getirerek sistemli bir metot takip etmediyse Bediüzzaman’da eserlerinde konuları sistematik olarak ele almamıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki âhîret halleri konusunda Müelliflerimiz arasında temel meselelerde fikir birliği mevcut iken, bu hallerin oluş şekli, yeri, zamanı, gibi

ayrıntılarında farklılıklar görülebilmektedir. Bu ayrılıklar imani konular noktasında olmadığı için, bu hallerin daha somut bir şekilde anlaşılmasında ve anlatılmasında insanlara faydalar vardır.

KAYNAKÇA

- ABDUH, Muhammed (1986), *Tevhit Risalesi*, (çev. Sabri Hizmetli) Ankara.
- ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuad (2003),*Mu'cemü'l-müfehres*, Beyrut.
- AÇIKGENÇ, Alpaslan (2008), *DİA.*, “Said Nursî” md., XXXV. İstanbul.
- ADAM, Hüdaverdi (1998), *Bazı Kelâm Problemleri*, Değişim Yayınları, Sakarya.
- ALBAYRAK, Sadık (1973), *Son Devrin İslâm Akademisi Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiye*, İstanbul.
- AYDIN, Mehmet (1994), *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, İstanbul.
- BADILLI, Abdülkâdir (1990), *Bediüzzaman Saîd-i Nursî Mufasssal Târihçe-i Hayâtı*, I-III, Timaş yayınları, İstanbul.
- BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir (1981), *Usûlu'd-din*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (1992), *Sahihu'l-Buhârî*, 2.Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- ÇELEBÎ, İlyas (2002) *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbar*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- DEMİREL, İkrâm (1997), *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Âhiret Hayatı Hakkındaki Görüşleri*, (Basılmamış yüksek Lisans Tezi), Bursa
- DEVELİOĞLU, Ferit (1962), *Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara.
- DOĞAN, Mehmet (1987), *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- EBU DAVUD, Süleyman es-Sicistani (1982),*Sünen-i Ebi Davud*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- ERTÜRK, Mustafa (1997),*DİA.*, “Havz-ı Kevser”, md., XVI, İstanbul.
- FERGAN, Eşref Edip (1990), *Bediüzzaman Said Nûrsi Tenkid-Tahlîl*, İstanbul.
- GÖLCÜK, Şerafettin- TOPRAK, Süleyman (2001), *Kelâm(Tarih-Ekoller-Problemler)*, Tekin Kitabevi, Konya.

- GÖLCÜK, Şerafettin (1997), *İslam Akaidi*, Esra Yayınları, Konya.
- GÜLLÜCE, Veysel (2001), *Kur'ân'ı Kerimde Âhiret İnancının Temelleri*, Ekev Yayınları, Erzurum.
- HARMANCI, Abdülkadir (1994), *Klasik Klean Problemleri Açısından Nur Risaleleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- HARPUTÎ, Abdullatif (2000), *Tenkihu'l Kelâm fî Akaidi Ehli'l İslam*, (çev. İbrahim Özdemir-Fikret Karaman,) T.D.V. Elazığ Şubesi Yayınları, Elazığ.
- HEYET (1950), *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İBN HANBEL, Ahmet b. Muhammed (1992), *el-Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İBN. MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükrim (1990), *Lîsanu'l-Arab*, Beyrut.
- İSFEHÂNÎ, Muhammed er-Ragıp (2007), *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*,(çev. Yusuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul.
- KADI ABDÜLCEBBÂR, Ebü'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed (1988), *Şerhu Usûli'l-hamse* (thk. AbdülKerim Osman, Ahmed Ebû Hâşim), Mektebetu Vehbe, Kahire.
- KAPTANAĞASI, Selahattin (1990), *Yeşilayın tarihçesi*, İstanbul.
- KARADAŞ, Cağfer (2008), *İslam Düşüncesinde Âhiret*, Emin yayınları, Bursa.
- KESKİN, Halife (1997), *İslam Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, İstanbul.
- KILAVUZ, A. Saim (2006), *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- (1994), *DİA.*, "Ebed", X, İstanbul.
- KILIÇ, Sadık (1993), *Mitoloji Kitabı Mukaddes ve Kur'ân'ı Kerim*, Nil Yayınları, İzmir.
- KOÇ, Turan (2005), *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İstanbul.

- KOÇAR, Musa (1999), *Eleştirel Açıdan Said Nursî'nin Kelâmi Görüşleri*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- KOÇYİĞİT, Talat (1975), *Hadis Usulü*, Ankara.
- KUR'ÂN'I Kerim Ve Açıklamalı Meali (1993), (haz. Ali Özbek, Hayrettin Karaman ve diğ.) Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara.
- KUTAY, Cemal (1980), *Çağımızda Bir Asr-ı Saadet Müslümanı Bediüzzaman Said Nursî Kur'ân Ahlâkına Dayalı Yaşama Düzeni*, İstanbul.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Matûridi (2005), *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, (trc. Bekir Topaloğlu), İsam Yayınları, Ankara.
- MEVDUDÎ, Seyyid Ebü'l-A'lâ (1986), *Tefhîmu'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsîri* (ed. Ali Bulaç, çev. Muhammed Han Kayan ve dğr.), I-VII, İstanbul.
- MUTÇALI, Serdar (1995), *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul.
- MUTLU, İsmâîl (1999), *Bediüzzaman 'in Yorumları Işığında Kıyamet Alâmetleri*, İstanbul.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac (1992), *Sahîhu Müslim*, 2. Baskı, Çağrı Yay., İstanbul.
- NURSÎ, Abdurrahman (1990) *Bediüzzaman'ın Târihçe-i Hayâtı (İçimâî Reçeteler içinde)*, İstanbul.
- NURSÎ, Bediüzzaman Said (1960), *Şualar*, Çeltüt Matbaası, İstanbul.
- (1976), *Tarihçe-i Hayatı*, Sözleryayınevi, İstanbul.
- (1978), *İşârâtü l-i 'câz* (trc. Abdülmecid Nursî), Sözleryayınevi, İstanbul.
- (1977), *Muhâkemât*, Sözleryayınevi, İstanbul.
- (1980a), *Mesnevî-i Nuriye* (trc. Abdülmecid Nursî), Sözleryayınevi, İstanbul.
- (1980b), *Sözleryayınevi*, Sözleryayınevi, İstanbul.
- (1981), *Mektûbât*, Sözleryayınevi, İstanbul.
- (1982), *Asâ-yı Mûsâ*, Sözleryayınevi, İstanbul.

- ÖZTÜRK, Yener (2004), *İmkânı ve Lüzumu Açısından Kur'ân'da Âhiret*, ışıık Yayınları, İstanbul.
- PAKSÜT, Fatma (1991), “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, *Elmalılı Sempozyumu*, T.D.V. Yayınları, Ankara.
- RÂZÎ, Fahreddîn (1988-1995), *Mefâtihu'l-gayb* (ed. Ahmet Hikmet Ünalnıış, çev. Suad Yıldırım ve dğr.), Akçağ yayınları, Ankara.
- SÜYUTİ, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr (1983) *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsiri'l-me'sûr*, I-VIII, Beyrut.
- ŞAHİN, M. Sümeyya (1993), *DİA*, “Cennet”, md., VII, İstanbul.
- ŞAHİNER, Necmeddin (1991), *Bilinmeyen Taraftarıyla Bedüzzaman Said Nursî*, İstanbul.
- TABERİ, Ebü Cafer Muhammed b. Cerir (1996), *Taberi Tefsiri*, (Trc. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya), Hisar Yay., İstanbul.
- TAFTÂZÂNÎ, Sa'duddîn Mesud b. Ömer (1999) *Şerhü'l-Akâid*, (Trc. Süleyman Uludağ, Kelâm İlmi ve İslam Akaidi), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TATLISU, Ali Osman (1982), *Esmâü'l-Husnâ Şerhi*, Yağmur Yayınları, İstanbul.
- TDK (2005), *Türkçe Sözlük*, TDK basımevi, Ankara.
- TİRMİZÎ, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (1992), *Sünenü't-Tirmizî*, 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- TOPRAK, Süleyman (1997), *DİA*, “Haşır”, md., XVI, İstanbul.
- (1990), *Ölümden Sonraki Hayat*, Konya.
- TOPALOĞLU, Bekir (1998), *DİA*, “Huld”, md., XVIII, İstanbul.
- (1993), *DİA*, “Cehennem”, md., VII, İstanbul
- (1988), *DİA*, “Âhiret”, md., I, İstanbul.
- (2005), *DİA*, “Mizan”, md., XXX, İstanbul.

- TOPALOĞLU-ÇELEBİ-YAVUZ, Bekir, İlyas, Yusuf Şevki (2008), *İslam'da İnanç Esasları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- TURGAY, Nurettin (2005), *Kur'ân Açısından Âhiret*, İlahiyat Yayınları, Ankara.
- ÜZÜM, İlyas (2002), *DİA.*, "Kirâmen Kâtibîn", md., XXVI, Ankara.
- VAKKASOĞLU, Vehbi (1987), *Osmanlıdan Cumhuriyet İslam Âlimleri*, Cihan Yayınları, Yaylacık Matbaası, İstanbul.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (1995), *DİA.*, "Elmalılılı Hamdi Yazır", md., XI. İstanbul.
- (2003), *DİA.*, "Levh-i Mahfûz" md., XXVII, Ankara.
- (1992), *DİA.*, "Ba's", md., V, İstanbul.
- YAZIR, Elmalılılı Hamdi (1992), *Hak Dinî Kur'ân Dili*, (Sadeleştirilenler; İsmail Karaçam, Emin Işık, Nurettin Boleli, Abdullah Yücel, Nedim Yılmaz) Azim Dağıtım, İstanbul.
- YÜKSEL, Emrullah (1998), *DİA.*, "Hesap", md., XVII, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

15 Ocak 1980 yılında Bartın ili, Çaybükü köyünde doğdu. İlkokulu aynı köyde 1991 yılında bitirdi. 1994 yılında hafızlığını tamamlayıp Bartın İmam Hatip Lisesi orta kısmına başladı.1997 yılında orta kısmını bitirip lise kısmına aynı okulda devam etti.2000 yılında buradan mezun olup, 2001 yılında girdiği Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2005 yılında mezun oldu. 2006 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Temel İslâm Bilimleri Kelâm Bölümü'nde yüksek lisansa başladı. Halen adı geçen enstitüde “Son Dönem Türk Düşünürlerinde Âhret Anlayışı” adlı yüksek lisans çalışması ile öğrenim hayatına devam etmektedir.